

Les emissions monétaires
de la Marca Superior d'al-Andalus

I

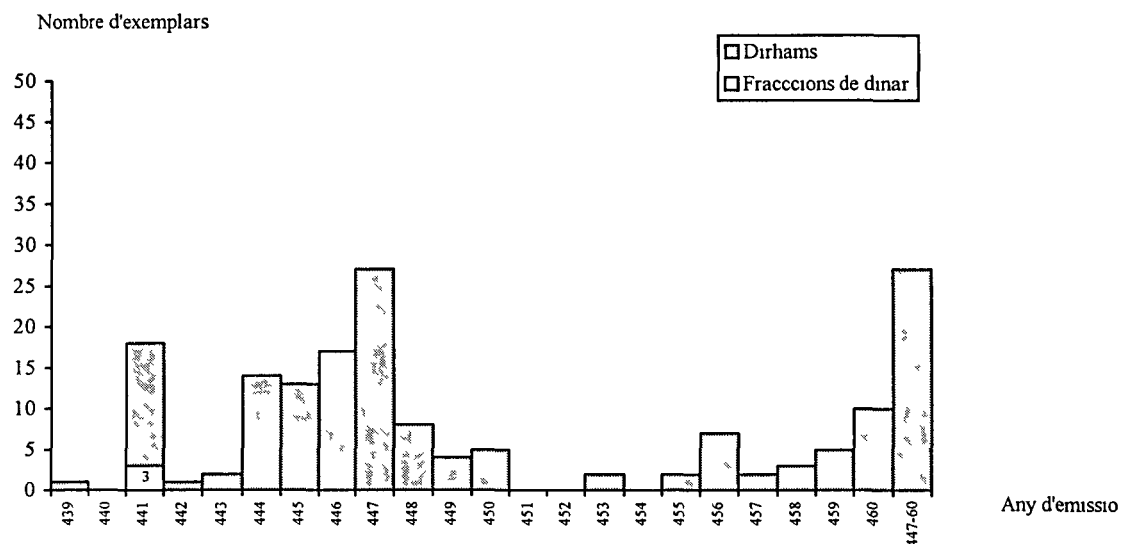

Fig 20 Distribucio de les peces d'Àmad I per anys d'emissio i nominals (periode 439-60)

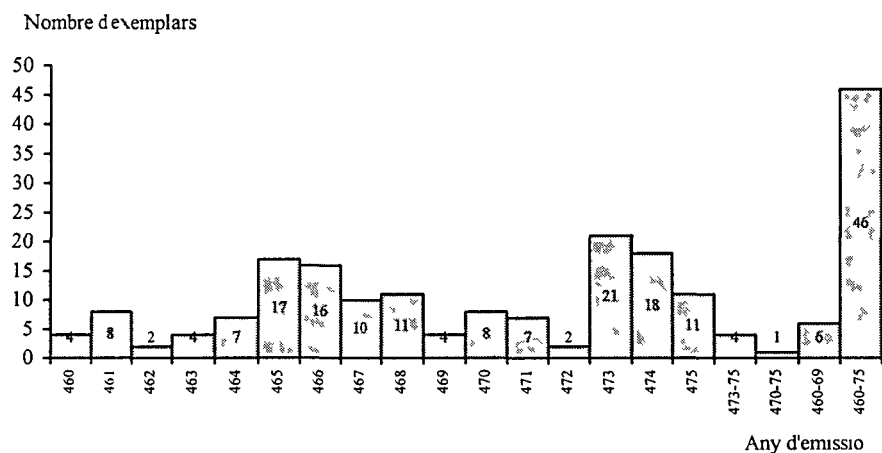

Fig 21 Distribucio dels dirhams d'Àmad I per anys d'emissio i nominals (periode 460-75)

Les tres primeres emissions documentades de dirhams i les dues de fraccions de dinar encunyades per Aḥmad I durant l'any 441/1049, amb el nom de *سارقسطة*, tenen un revers diferent del que, en el decurs d'aquest mateix any, s'establirà com un prototipus que es mantindrà sense cap variació significativa al llarg dels catorze anys de govern d'aquesta segona etapa.

10.5.1.2.1 Noms i títols de l'autoritat emissora

En el primer grup de monedes emeses l'any 441 trobem diversos models epigràfics, amb reversos molt semblants. Les llegendes centrals de revers permeten identificar el poder emissor pel *laqab* عماد الدولة que serà sempre present en la moneda d'Aḥmad.

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
هود	441	الحاجب	439, 441
ابن هود	441	عماد الدولة	441-50, 453, 455-75
Part inferior			
سليمن	439	عماد الدولة	439, 441
نصر	441	احمد	441-50, 453, 455-75
ابن هود	441		
خير	441-47		

Fig. 22. Situació de noms i títols en les llegendes de les monedes d'Aḥmad I

La disposició d'aquest *laqab* dins de la llegenda de revers és diferent, en aquest reduït conjunt d'emissions primerenques, de la que es determinarà per als anys venidors. Apareix a la part de sota de la llegenda de revers, una situació que en aquestes monedes és obligada a causa de la presència del títol al-ḥāḡib que, necessàriament, ocupa la posició d'encapçalament de la llegenda de reconeixement a l'imām Hišām II. És una llegenda estandarditzada que es troba representada en les dues varietats de forma llarga, segons l'ordre establert en l'escriptura dels títols califals de Hišām II: لمويد بالله / امير المومنين, o bé de manera reduïda obviant el títol امير المومنين que des de 'Abd-al-Raḥmān III utilitzaren indistintament el califes d'al-Andalus i que, per tant, no té una funció de identificació.

Una rara emissió de dirhams del 441/1049, representada per un únic exemplar (Cat. MAN, 1892, núm. 438; Vives, núm. 1169; Prieto, núm. 261; Navascués, núm. 752; núm. 158 del catàleg i núm. 48 del corpus numismàtic) situa a la primera línia de la llegenda d'anvers el nom هود, la paraula clau que indica pertinença a la dinastia en el poder, i, en la quarta línia, a sota de la professió musulmana, trobem el títol نصر. El fet que la fórmula ibn Hūd no estigui completa en aquesta moneda suggereix la possibilitat que la paraula Nāṣir funcioni com un *laqab* en estreta relació amb el nom Hūd que el precedeix. Això respondria a la voluntat de destacar la victòria que li havia permès de recuperar el govern de Saragossa. La designació هود نصر faria referència en aquestes monedes a l'autoritat emissora, una forma de titulatura que Aḥmad no tornaria a fer servir més que en unes poques emissions corresponents a aquest mateix any. Després deixaria de banda qualsevol altre títol que no fos el de عماد الدولة.

Una segona emissió també datada a l'any 441, procedent del tresor de Saragossa i publicada per diversos autors (Codera 1881a, núm. 14; Vives, núm. 1170; Prieto, núm. 262, lám. 10; Miles, núm. 368; núm. 159 del catàleg i núm. 49 del corpus numismàtic), reproduïx quasi exactament el model de llegendes centrals d'anvers i revers descrit en el paràgraf anterior. Allò que les diferencia és la presència dels dos elements que indiquen la *kunya* amb la forma completa ابن هود en lloc de limitar-se a incloure'n un de sol هود com podíem constatar en l'altre tipus de model. En aquesta peça de moneda el nom o el *laqab* Nāṣir ocupa idèntica posició en la llegenda del revers.

La presència de la paraula Nāṣir, documentada en dues emissions d'Aḥmad I, constitueix un dilema, la solució del qual es fonamentaria en l'encert d'una elecció problemàtica entre dues preguntes. Aquestes, serien: Va adoptar Aḥmad I, com una manifestació reivindicativa, el títol de "Ibn Hūd el victoriós" o "Hūd el vic-

toriós” en recuperar Saragossa l'any 441? Si fos així, podem plantejar-nos una altra pregunta: té res a veure amb el fet que les monedes de Tāğ al-Dawla incorporeassin a l'àrea central de l'anvers el nom en forma de *kunya* ابن ابي نصر?

Les respostes que podem trobar a aquestes preguntes són hipotètiques. Perquè tant el *laqab* Nāṣir com el grup de paraules Ibn abī Nāṣir en forma de *kunya*, tant poden fer referència a un títol de les respectives autoritats emissores com referir-se a una personalitat rellevant de la cort de Saragossa que exercís les funcions de mestre de seca o de primer ministre (*wizir*), com era freqüent. Aquest és el problema dels noms que apareixen a la moneda quan no van acompanyats d'un títol que en permeti l'identificació. Pel que fa a les preguntes plantejades crec que la primera opció sembla la més raonable. Després dels primers anys de revoltes a la Marca Superior d'al-Andalus, quan la guerra civil encara no estava resolta, en què membres d'una mateixa dinastia van significar-se en bàndols oposats, sembla improbable que Aḥmad I quan va recuperar el govern de Saragossa confirmés la continuïtat d'un membre del seu llinatge que podia haver realitzat funcions de responsabilitat mentre ell era a l'exili.

Les dues fraccions de dinar documentades a nom d'al-ḥāğib 'Imād al-Dawla són monedes sense llegendes marginals (Miles, núm. 367 i 366; núm. 160 i 161 del catàleg i núm. 50a i 51 del corpus numismàtic). El text de les llegendes centrals d'aquests exemplars, de petit mòdul i pes reduït, segueix el model del grup que es caracteritza per la presència del títol الحاجب a la part superior de la llegenda estandarditzada de reconeixement del califa Hišām II. A la part inferior d'aquesta mateixa llegenda, el títol عماد الدولة permet la identificació de l'autoritat emissora. Les llegendes d'anvers són de dos models epigràfics semblants. La segona es diferencia de la primera perquè la primera part del *kalima* no es completa amb les

paraules شريك له. Una i altra tenen a la part de sota la indicació de la *kunya* en la seva forma completa: ابن هود.

En el decurs del mateix any 441 es produí un canvi significatiu en el disseny epigràfic de les monedes. S'establí un tipus de llegenda de revers que es mantingué de forma invariada durant els anys 441-75/1049-83. En el nou disseny epigràfic, el *laqab* عماد الدولة, que en les emissions monetàries anteriors ocupava sempre l'última línia, se situa a la part superior de la llegenda, i a la part inferior s'incorpora per primera vegada el nom احمد, que destaca per la mida i l'ornamentació floral de la lletra *dāl*. L'inici d'aquesta lletra es perllonga per damunt del cos i forma un sinuós ornament floral de tres fulles.

L'escriptura en dues o tres línies de la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām II és l'única varietat epigràfica de revers constatada en les poques monedes de Saragossa d'aquest nou tipus de l'any 441 i en la resta de les encunyacions d'Aḥmad I.

La presència de dos punts, l'un davant i l'altre al darrere del nom Aḥmad, emmarca i ressalta encara més els trets ornamentals d'aquest nom de la llegenda de revers. Altres composicions de punts, encara que menys freqüents, es troben en algunes emissions situats en aquesta mateixa àrea de la moneda. Constitueixen variants ornamentals d'aquests reversos on destaca, per damunt dels altres elements el nom propi de l'autoritat emissora احمد i el seu nom de prestigi en Dawla: عماد الدولة

A les monedes dels anys 441-47/1049-55, sota la llegenda religiosa d'anvers, trobem de manera recurrent la paraula خير (*hair*) “el millor”. El fet que amb aquest mateix significat tinguem documentat l'adjectiu جيد (*ǧid*) “excel·lent” en

monedes islàmiques d'orient (Broome, 1985, pàg. 4) em fa suposar que amb la presència de la paraula خير a l'àrea del revers de la moneda d'Aḥmad I es garantia la bonesa i, per tant, la legalitat dels primeres dirhams teòrics de coure.

En les emissions d'anys posteriors, en el lloc de la paraula خير, trobem la lletra خ la qual, se substitueix per un símbol, lletra cal·ligràfica o anagrama que, com intentaré demostrar, fa la mateixa funció dins de la moneda.

Lavoix (1891, pàg. xxii) va constatar aquesta possibilitat i l'expressà així:

Les lettres énigmatiques و, ع, س, et deux fois خج. D'après la dite théorie, cela voudrait dire que la monnaie est bonne, quelle est juste de poids, qu'elle est à la pleine mesure, et que enfin elle est encore une fois bonne.

Entre aquestes lletres no hi ha exemplificada la ع però, com podem veure, la definició de H. Lavoix coincideix amb el significat de la paraula خير i de la lletra خ, la forma abreviada d'aquella. A l'escriptura aràbiga cúfica les lletres ع i خ en posició aïllada dibuixen un figura de difícil diferenciació. H. Lavoix va interpretar la lletra cal·ligràfica خ com una ع. La seva autoritat acadèmica, després que A. Vives i A. Prieto seguissin el seu model, no ha estat qüestionada pels autors posteriors.

En el període 460-75/1067-82, Aḥmad utilitzà aquest símbol, reproduït en gran format, com a ornament principal de l'anvers. És el moment que ha de pagar pàries a Sanç el Gran de Navarra. Les noves exigències de numerari introdueixen canvis significatius en la moneda de Saragossa, que millora en llei i pes a més a més de canviar el disseny.

La paraula خير i la lletra aràbiga que després la representaria degueren utilitzar-se per certificar la qualitat "excel·lent" dels dirhams de coure.

10.5.1.2.2 Diversitat d'ornaments

L'any 444/1052 la seca de Saragossa introduí un canvi aparentment irrellevant a l'àrea d'anvers de la moneda. L'ornament que, en el grup d'emissions anteriors estava format per elements geomètrics senzills i per figures simètriques, a partir de l'any 444 s'estructura a partir d'un dibuix floral en forma de ram. És un ornament d'una gran simplicitat i bellesa en què, a partir d'un determinat model prototipus, es poden observar modificacions realitzades de manera sistemàtica quasi imperceptibles. Els canvis es fonamenten en reduccions, ampliacions i diferents posicionaments i gruixos de les fulles i de les tiges que componen el ram.

De vegades, el dibuix que ha servit de model es veu alterat perquè inclou un nou element quasi sempre de mida més petita que els anteriors, com ara: un punt, una branca o una fulla minúscula que fàcilment passen desapercibuts. En d'altres, veiem que s'actua per eliminació d'un o més d'un dels elements del model original. Quan aquestes modificacions han donat diverses varietats es dissenya un nou model i se segueix idèntic procediment.⁷⁸

Aquesta actuació sembla ultrapassar els propòsits merament estètics. Podria indicar una voluntat fiscalitzadora de la producció monetària. Sembla obeir a mesures de control de les monedes que retornen al tresor de l'Estat. Aquesta actuació permetria fixar la quantitat de moneda que hauria d'emetre la seca per satisfer les previsions fiscals de cada exercici. Això explicaria la gran quantitat de varietats decoratives i ornamentals de les monedes documentades en aquest treball. L'ordenació seqüencial d'aquests elements a la taula d'ornaments mostra aquesta

⁷⁸ Alguns autors que han publicat catàlegs amb moneda de Saragossa d'aquests anys es limiten a indicar que l'ornament és floral: Lane Poole (1875-90) i Lavoix (1887-91). La memòria de llicenciatura de J. de Navascués (1956) reproduceix la major part dels ornaments de manera precisa, però pel que fa a la moneda de Saragossa dels anys 444-60 els representa de manera simplificada amb el dibuix d'un ram que fa servir en totes les monedes d'aquest període.

tendència a introduir modificacions,⁷⁹ una constatació encara més significativa si tenim en compte que la mostra estudiada és un lleu reflex de la moneda encunyada amb aquest tipus d'ornaments.⁸⁰

10.5.1.2.3 Formes d'escriure la data

Troben diverses maneres d'escriure la data per a un mateix any. Una forma és l'escriptura completa dels numerals que indiquen les unitats, desenes i centenes. Constatem que aquesta forma es va reduint lletra a lletra fins arribar a l'expressió de la data sols amb el primer numeral. En el cas que es pogués produir confusió entre les mateixes unitats de dues dècades diferents, la presència de la primera o primeres lletres de les desenes acostuma a ser suficient per desfer-la.

10.5.1.2.4 Substitució de la paraula *hair* per un símbol

Durant l'any 447/1055 es produeix una modificació significativa en el model epigràfic de les monedes d'Aḥmad. Desapareix la paraula خیر, que en emissions d'anys anteriors vèiem situada a la part de sota de la llegenda religiosa d'anvers, i en el seu lloc apareix una lletra epigràfica o anagrama que s'interpreta i es transcriu en quasi tots el catàlegs per la lletra aràbiga 'ayn, quasi sempre en la posició aïllada: ع, i, en comptades vegades, també la veiem en els catàlegs transliterada en posició inicial: ا (Lavoix, núm. 448-449). Solament Miles (núm. 387) fidel al traçat de la lletra en l'epigrafia monetària la dóna com una ح, però sense el diacrític ja que l'alfabet cúfic no els utilitza.

El fet més important, que no havia estat constatat per cap autor, és que ens trobem davant una reproducció de mida reduïda del mateix símbol, lletra

⁷⁹ Vegeu, Taula d'ornaments a volum. II, pàg. 450 i següents.

⁸⁰ En les monedes de diferents anys d'aquest període no he constatat la repetició d'un mateix ornament.

cal·ligràfica o anagrama, que ocuparà amb gran format el lloc de l'ornament en les monedes de Saragossa dels anys 460-75/ 1067-82.

En el catàleg de Lane Poole (1875-90, núm. 158dd) l'autor, que no la identifica amb prou garanties com una lletra determinada de l'alfabet aràbic va optar per documentar una reproducció fidel dels perfils d'aquesta lletra cal·ligràfica i el seu acurat dibuix coincideix del tot en alguns exemplars de l'any 447/1055 documentats en aquest catàleg (núm. 228 i 229 del catàleg) i amb lleugeres deformacions en les altres peces de moneda del mateix any. A. Vives, en canvi, va utilitzar el mateix recurs que Lavoix i representà aquest símbol o anagrama per les lletres aràbigues ع i ع, i així es reproduïx en la documentació d'autors posteriors.

Un altre exemplar de l'any 447/1055 transforma en un petit ornament la paraula o la lletra de cal·ligrafia cúfica que, en les monedes de l'any anterior s'havia construït a partir d'un procés de transposició de les lletres de la paraula خير per tal de construir amb ella una anagrama.

Aquest nou assaig estilístic és d'una gran simplicitat. El constitueix el perfil d'una minúscula lluna que es confon amb la gràfila lineal que separa la llegenda central d'anvers del marge (Vives, núm. 1181; Prieto, núm. 267a; Navascués, núm. 773; núm. 232 del catàleg i núm. 55a del corpus numismàtic) ja que en alguns exemplars l'extrem inferior se sustenta en aquesta línia. L'altre element ornamental en les monedes de l'any 447, situat en la mateixa posició, és una llàgrima buida o plena segons les diferents emissions monetàries. (núm. 234-237 del catàleg). La forma d'aquest últim ornament evoluciona en una mitja llàgrima que s'incorpora a al final de la lletra *rāʿ* de la paraula شريك, situada a la tercera línia de la llegenda d'anvers, una lletra el traç final exageradament allargassat de la qual constitueix

un original element d'ornamentació (núm. 238 del catàleg, exemplar no publicat anteriorment).

Una sola de les emissions de l'any 448/1056 (cat. MAN, 1982, núm. 444; Navascués, núm. 775; núm. 243 del catàleg i núm. 55b del corpus numismàtic) modifica el traç final de la lletra *rāʿ* de la paraula شريك en un ornament acabat en tres línies ondulades. La resta de monedes d'aquest any suprimeixen l'ornamentació a la part de sota de llegenda de revers.

Les monedes que s'encunyen en els anys 449-60/1057-67 mostren una tendència alternativa a modificar la lletra *rāʿ* de la paraula شريك, amb una mida major o menor i l'ornamenten, són amb una prolongació del traç de la lletra que subratlla la resta de la paraula o aquesta creix es prolonga en una línia sinuosa acabada sempre en fulles o en una flor de tres pètals.

10.5.1.2.5 Punts d'ornamentació en les llegendes

Les encunyacions de l'any 450/1067 es caracteritzen per la incorporació de dos punts a l'àrea del revers, situats l'un davant i l'altre al darrere del nom احمد (Cat. MAN 1982, núm. 445, Vives, núm. 1188; Prieto, núm. 267d; Navascués, núm. 779; núm. 255 del catàleg i núm. 55d del corpus numismàtic). Aquests punts constitueixen un tipus ornamental alternatiu que no es dona en totes les emissions monetàries d'aquest any.

Tornem a trobar el mateix model en monedes de l'any 456/1063 que, en aquesta ocasió, modifiquen en part el disseny afegint-hi dos punts més que se situen a la part superior de la llegenda del revers (Vives, núm. 1191; Prieto, núm. 267g; Navascués, núm. 786; núm. 265 del catàleg i núm. 55g del corpus numismàtic). La pauta alternativa continua essent la norma a l'hora d'utilitzar un model amb punts o sense punts durant un mateix any.

El mateix procediment es manifesta en algunes emissions d'anys posteriors en les quals el nombre de punts es redueix a tres. En aquestes, el tercer punt es col·loca al costat esquerre, entre la segona i tercera línia, de la llegenda del revers (núm. 270 del catàleg; núm. 55g del corpus numismàtic).

L'ocupació de Barbastre per tropes cristianes (456/1063) havia trasbalsat al-Andalus i la població andalusina havia culpats Ahmad a qui feren responsable per no haver evitat la pèrdua de la ciutat:

[...] le culpan de haber abandonado a los habitantes de esta ciudad sin ninguna auda, sólo porque estos tenían más simpatía por su hermano Yūsuf, señor de Lérida. Para quitarse la carga de esta acusación, preparó un ejército con objeto de recuperar la ciudad conquistada. Este ejército no había sido formado sólo por los soldados de su reino sino también de otros reinos andaluces, especialmente de su aliado 'Abad b. Muḥamad al-Mu'taḍid de Sevilla (Dozy, 1881, II., Ap. núm. XVIII, pàg. XLIV-XLV).

Davant d'aquestes crítiques Ahmad es va apressar a enviar una carta per convocar els senyors d'al-Andalus a la guerra santa (*ḡihad*) i en va assumir el lideratge. L'èxit de la campanya de Barbastre va permetre a Ahmad de recuperar la credibilitat i prestigi, que havien estat qüestionats.

El registre numismàtic de l'any 457/1064, i les monedes documentades dels anys 458-59/1065-66, emeses després de la recuperació de Barbastre, deixen traslluir un lleu increment en termes relatius de la producció de la seca de Saragossa.

En canvi, la recuperació de Barbastre no va comportar un canvi en el disseny tradicional de les monedes de Saragossa. El títol al-Muqtadir que Ahmad adoptà després d'aquesta gesta, no va ser utilitzat a les monedes.

Fins l'any 460/1067, la seca de Saragossa es caracteritzà per les seves encunyacions fetes amb criteris conservadors. El taller de la capital de la Marca Superior reproduí, any rere any, les mateixes llegendes d'anvers i revers. Aquesta fossilització de les llegendes afectà fins i tot la fórmula estandarditzada de reconeixement

ment de l'imam Hišām II, ja que sempre s'utilitzà la llegenda en tres línies on s'escriu el nom de l'emir i els seus dos títols califals. Els únics elements diferenciadors en la moneda de l'etapa 444-60/1052-67 són la forma d'expressió de la data, els rams i els punts ornamentals.

10.5.1.3 Segon període de producció de la seca (460-75/1067-82)

Les monedes de l'any 460 introdueixen un canvi de patró ponderal. Els histogrames de pesos de les monedes encunyades per Aḥmad I en els períodes 441-60/1049-67 (fig. 40) i 460-75/1067-82 (fig. 41) confirmen l'existència de dos patrons metrològics diferents.

Les monedes d'Aḥmad al-Muqtadir emeses dins el primer període s'apropen al *miṭqāl* de Bagdad, amb un pes teòric de 4,08 g. Aquest ponderal dels califes abbàsides d'orient és el que va ser utilitzat pels omeies d'al-Andalus. Els Banū Hūd es mantingueren dins la legalitat d'aquest ponderal metrològic.⁸¹

El ponderal emprat per Aḥmad durant el segon període de les emissions monetàries de Saragossa és un dels més apreciats en el món islàmic. Era el *mīṭqal* legal o de la Meca, conegut amb diversos noms: *miṭqal* dels creients (*al-mu'minīn*) i del delme, perquè servia per a pesar l'import del delme. El seu pes era 4,66 g, lleugerament superior al *mīṭqāl* de Bagdad, i tenia un prestigi considerablement més gran. J. Pellicer (1992, pàg. 67) comenta:

Le véritable poids est, celui de gens de la Mecque, et la véritable mesure celle de Medina.

Aquest canvi de sistema ponderal en la moneda de Saragossa coincideix temporalment, com va observar J. Pellicer (1988, pàg. 81), amb la data de signatura del

⁸¹ L'equivalència formal del *miṭqal* oriental del delme és 1: 8.

primer pacte sobre pàries establert entre Sanç el Gran de Navarra i Aḥmad al-Muqtadir, en el qual aquest es comprometia, a canvi d'assistència militar, a pagar les quantitats fixades mensualment (primer document, datat el 461/1069) i anualment (segon document, datat el 465/1073) en moneda d'or o en moneda encunyada de Saragossa.

J. Pellicer (1988c, pàg. 193) fa un resum, en quatre apartats, dels punts essencials del pacte:

a) Aḥmad al-Muqtadir accepted to pay 1.000 «numus de auro bono» every month (first document), or 12.000 «mancusos auri optimi» every year (second document), to Sancho IV Garcés to secure military assistance.

b) In case of preference or with the previous agreement of the king of Navarre, this obligation could be discharged by delivering silver coins.

c) In this case of payments involving silver, coins, seven «solidis argenti» would be accepted for each «mancuso».

d) Payments made in silver, should be discharged by delivering «moneta de Cesaraugusta».

Les condicions establertes en el pacte demostren que els pagaments estipulats en moneda d'or de bona llei, com molt bé especifica en el text: «numus de auro bono» o «mancusos auri optimi», podien fer-se amb moneda de plata («solidis argenti») en lloc del metall preciós amb la ratio 1:7.⁸²

El segon document, en què es renova el pacte de Peñalén, estableix que únicament la moneda de Saragossa tindria el mateix valor alliberador que la moneda d'or o de plata fixada en el pacte, la qual cosa és un indicatiu que existien relacions comercials entre Navarra i el regne de Saragossa.

⁸² El nom mancús era utilitzat en la documentació medieval cristiana per indicar la moneda d'or musulmana. Set d'aquestes monedes pesaven una unça romana. El seu per teòric era, per tant, 3,886 g. A al-Andalus la seva denominació era dinar i la llei canònica de l'Islam obligava que fossin encunyats amb or fi de 24 quirats legals o d'al-Andalus.

El fet que Aḥmad millorés la qualitat de la llei de la moneda a partir de l'any 460/1067 podria respondre a una voluntat d'aconseguir un numerari que tingués millor acceptació a al-Andalus i també en el món islàmic. Les emissions regulars i més abundoses a partir d'aquesta data semblen abonar aquesta hipòtesi.

Hi ha un altre indicador que denota un increment anual de la producció monetària del taller monetari de Saragossa durant el període 460-75/1067-82. Per bé que el nombre de monedes documentades d'aquests anys no augmenta considerablement respecte a les peces preservades del període anterior, observem que quasi totes elles corresponen a emissions diferents, com es pot constatar en una major varietat d'encunyats i per la diferent forma d'escriptura de l'any dins la llegenda marginal d'anvers (núm. 315-509 del catàleg i núm. 56a-p del corpus numismàtic).

10.6 Yūsuf al-Mu'tamin (474-76/1081-84)

10.6.1 Consideracions monetàries

El breu període de govern del fill designat com a successor d'Aḥmad al-Muqtadir ens planteja un problema numismàtic sense solució aparent. La primera emissió de Yūsuf al-Mu'tamin hauria de servir per resoldre l'enigma sobre qui va detenir el poder durant els dos anys que precediren a la mort d'Aḥmad, la qual, segons les fonts àrabs, va tenir lloc l'any 474/1081.

M.J. Viguera (1981, pàg. 161-163) exposa una teoria versemblant que explica la superposició temporal dels conjunts monetaris diferenciats a nom d'un i altre emissor.

Debió enfermar al-Muqtadir gravemente en 1081 y sus dos hijos, Yūsuf al-Mu'tamin en Zaragoza y Muḥḥid en Dénia tomaron las riendas del poder seguramente en la segunda mitad de aquel año. En sus últimos tiempos el gran soberano zaragozano quedó imposibilitado, con pérdida de razón y sentidos; acaso fuera la crisis de una senilidad avanzada, que la leyenda achaca a la mordedura de un perro, en castigo por dar muerte al santo varón que vino a

amonestarle. Así podría explicarse que sus monedas alcancen hasta el año 475 de la Hégira (1082-1083 de J.C.), mientras que las de su hijo y sucesor al-Mu'tamin comienzan en 474 (1081-1082). En el curso de 1082 moriría Aḥmad.

Durant els anys de malaltia d'Aḥmad els seus fills s'ocuparen del govern de la Marca Superior. La mort d'Aḥmad va comportar la segregació de Lleida, Tortosa i Dénia, que tan afanyadament havia annexionat Aḥmad a la taifa de Saragossa després de trenta-sis anys de tenaç lluita. Aquests territoris, sota el govern de Mundir, el germà de Yūsuf al-Mu'tamin de Saragossa, utilitzaren la nova sèrie de moneda amb nom de seca Dénia, emesa per Mundir.

10.6.1.1 Peces de moneda

10.6.1.1.1 Noms i títols de l'autoritat emissora

La sèrie de monedes de Saragossa de l'any 474/1081 a nom de Yūsuf al-Mu'tamin introduí un prototipus de revers innovador. En el revers de les monedes de Saragossa s'ometé de manera definitiva la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām, una omissió que trobem a les emissions monetàries de data posterior al 474. De tota manera, cal constatar que la presència del *laqab* الحاجب a la part superior de la llegenda del revers pressuposa una forma de reconeixement tàcit.

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior		الحاجب	474
Part inferior		الموتمن	474

Fig. 23. Situació de noms i títols en les llegendes de les monedes de Yūsuf al-Mu'tamin

Al revers d'aquest nou model epigràfic destaca la incorporació de la segona part *kalima*: محمد رسول الله, una llegenda religiosa que substitueix oportunament la llegenda estereotipada de reconeixement a l'imam Hišām, la qual es fa fora definitivament de la moneda de Saragossa

La identificació del poder emissor en aquestes emissions de cronologia tan curta –ja que sols es coneixen uns pocs exemplars datats al 474, l'any anterior a la mort d'Ahmad al-Muqtadir–, és determinada per la presència del *laqab* الموتمن.

Pel que fa a la cronologia d'aquesta sèrie, no hi ha cap dubte perquè un dels quatre exemplars representats en el catàleg (Vives, núm. 1216; Prieto, núm. 269 làm. 10; Navascués, núm. 856; Rodríguez Lorente-T. Ibrāhīm, 1985, làm. XII, núm. 9; núm. 511 del catàleg i núm. 57 del corpus numismàtic) permeten establir la lectura completa dels numerals. Una segona peça de moneda (núm. 512 del catàleg) confirma la lectura del primer numeral. Dos rams florals, cadascun situat en la part superior de les respectives àrees centrals d'anvers, i dos punts, a la part de sota de la llegenda del revers, són els elements d'ornamentació principals i plurals d'aquestes peces. La lletra *rā'* de la paraula شريك, tal com s'ha constatat en alguna emissió del seu pare Aḥmad, és sempre ornamental si bé la línia sinuosa que s'allarga per dessota de les lletres següents es complementa amb tres petites fulles en algunes peces.

10.7 Sayf al-Dawla al Musta'in Aḥmad b. Yūsuf (476-503/1083-1110)

10.7.1 Consideracions monetàries

10.7.1.1 Volums de peces

La distribució dels dirhams d'Aḥmad II emesos durant el seu regnat (fig. 24) manifesta un hiatus de sis anys en la producció monetària de Saragossa.

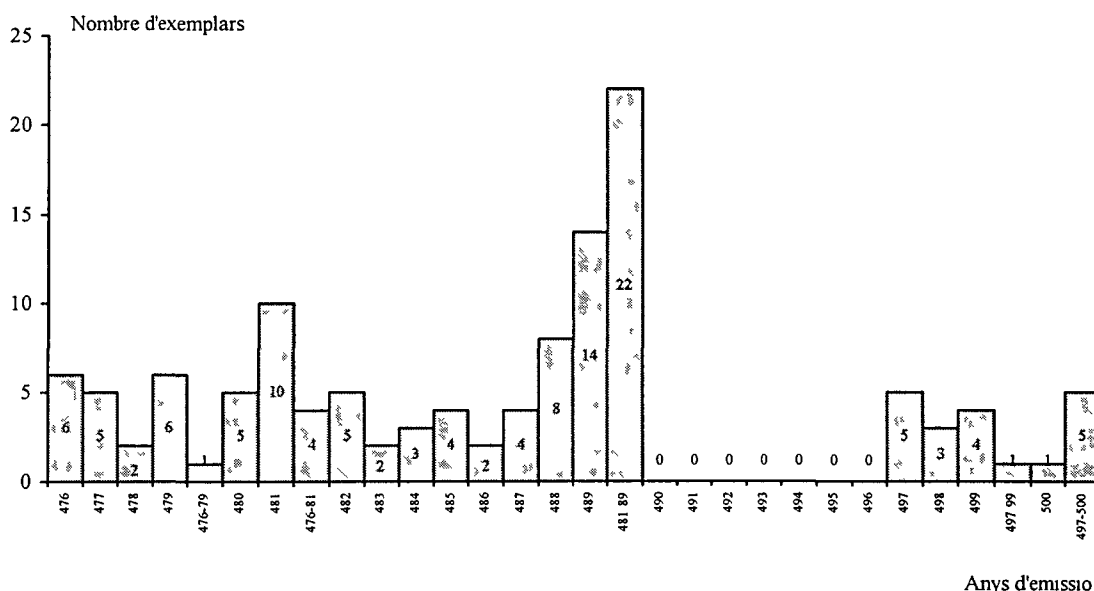

Fig 24 Distribució dels dirhams d'Ahmad II per anys d'emissio

És un període d'aparent improductivitat, o de menor producció, perquè com podem observar hi ha un any que únicament hi ha documentat un sol exemplar i aquest és de localització actual desconeguda (Prieto, núm. 272d, làm. 11; s/n 13 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes). Això vol dir que si A. Prieto no l'hagués documentat podríem argumentar erròniament un hiatus en la producció de moneda d'aquest any.⁸³

⁸³ J. Pellicer, en una conversa telefònica, em va informar que tenia en premsa la publicació d'un tresor de moneda d'Ahmad Sayf al-Dawla de Saragossa, la publicació del qual aportaria informació numismàti-

El gràfic de la fig. 24 ens permet constatar uns valors amb poques oscil·lacions en les xifres que expressen el volum de la producció en el període comprès entre els anys 476-89/1083-95. Trenca aquesta tendència, la producció dels anys 481/1088 i 488-89/1095.

10.7.1.2 Peces de moneda

10.7.1.2.1 Noms i títols de l'autoritat emissora

Les monedes d'Aḥmad II emeses durant el període 476-81/1083-88 s'encunyen reproduint invariablement el mateix tipus o model de llegendes. L'anvers es reserva per a la professió de fe musulmana. El revers el proclama any rere any al-ḥāḡib d'un califa, el nom i els títols del qual no mencionen les monedes, tal com havia fet el seu pare. En aquestes emissions, a diferència de les del seu progenitor no trobem la llegenda amb la segona part de *kalima*. El revers és exclusivament protocol·lari, reservat a prestigiar l'autoritat emissora. La llegenda, en tres línies dona a conèixer el títols i el nom: *الحاجب / سيف الدولة / احمد*.

Les monedes d'aquest període es diferencien entre elles per la fórmula de la data i seca i per les variacions del dibuix dels rams ornamentals situats per damunt de les llegendes d'ambdues àrees.

El nom Aḥmad té una lletra *dāl* de gran mida, la part inicial de la qual s'enfila en sentit contrari al de l'escriptura i es prolonga per damunt del cos, formant un tronc d'arbre gruixut i ondulant acabat en tres fulles. Pel que fa a l'execució, és un dibuix molt semblant al que adornava el mateix nom a les monedes del seu avi Aḥmad al-Muqtadir.

ca complementària sobre la moneda d'aquesta autoritat emissora i podria arribar a modificar els valors establerts en el gràfic sobre els volums de producció.

Els punts situats a un i altre costat del títol سيف الدولة són un altre tret característic d'aquest grup d'emissions.

En els exemplars que tenen un millor estat de conservació constatem una curiosa modificació de la lletra *rā'*. Aquest caràcter, en l'epigrafia cúfica monetària, quan es troba en posició final modifica el seu traç final formant una línia ondulada dirigida cap a dalt, semblant a una lletra S llatina girada cap a l'esquerra.⁸⁴ En aquestes monedes aquesta forma ornamental es dona en una lletra que es troba dins d'una paraula. La veiem, en la llegenda marginal de revers, dins la paraula ليظهره ornamentant la lletra cúfica *rā'* (Vives, núm. 1217; Prieto, núm. 270a; Navascués, núm. 858; núm. 515 del catàleg).

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
		الحاجب	476 – 481
		المستعين بالله	481 – 489
		المستعين	497 – 500
Part intermèdia			
		سيف الدولة	476 – 481
		بالله احمد	497 – 500
Part inferior			
		احمد	476 – 481
		احمد ابن المومن	481 – 489
		س ج	497 – 500

Fig. 25. Situació de noms, títols i lletres aïllades en les llegendes d'Aḥmad II

⁸⁴ El nom d'al-Muzaffar és un bon exemple d'aquest tipus de grafia. La lletra aràbiga *nūn* pren idèntica forma en l'escriptura cufica.

L'emissió d'un nou tipus epigràfic, datat l'any 481/1088, és representada en la mostra de moneda documentada amb un nombre de peces desproporcionat a la resta del conjunt, ja que la xifra de les monedes emeses durant aquest any duplica la de l'any anterior i és superior a totes les obtingudes per al període 476-80/1083-87.

El nou espècimen introdueix una nova llegenda de revers en dues línies, amb el *laqab* en Dawla, el nom i la filiació d'Aḥmad: *المستعين بالله / احمد ابن المومن*. Un dels elements ornamentals que destaca en aquestes monedes, igual que en la resta de les peces de moneda encunyades per Aḥmad II, és l'estel de sis puntes que precedeix la floritura en què acaba la lletra aràbiga *nūn* de la paraula *ابن*

Aquest model es mantindrà immobilitzat fins l'any 497/1103 en què la llegenda de revers es torna a modificar. El canvi tipològic coincideix amb la represa de l'activitat encunyadora després d'un hiatus de set anys, o en tot cas amb una important potenciació del treball de la seca de Saragossa després d'un període d'escassa producció i del qual no tenim cap testimoni.

No crec que sigui fortuït que el final del hiatus observat en la mostra coincideixi amb un canvi de disseny de les llegendes. És un fet que s'ha de constatar, la naturalesa del qual, ara per ara, és una incògnita.

La fórmula emprada en la construcció de la llegenda de revers a les monedes dels anys 497-500/1103-1106 és encara més senzilla: *المستعين / بالله احمد / س ج*. És una llegenda que, tanmateix, incorpora les lletres aràbigues *sīm* i *ḡim*, de significat críptic, la presència de les quals constatà H. Lavoix (1891, pàg. xxiii) en diverses monedes islàmiques.

10.8 ‘Abd al-Malīk ‘Imād al-Dawla (503/1109-1110)

10.8.1 Consideracions monetàries

A. Vives (núm. 1233) en la introducció a la seva obra publicava la primera notícia d'un exemplar documentat de manera incompleta per F. Codera. Aquest exemplar, en el seu moment, era l'únic testimoni numismàtic d'una rara emissió que F. Codera atribuï al darrer rei taifa de la família Banū Hūd de Saragossa. El mal estat de conservació de la moneda no li permeteren llegir el nom de la seca ni el de la data. El comentari de A. Vives (1893, pàg. LX) és il·lustratiu:

La moneda núm. 1233 con los nombres الحاجب عماد الدولة عبد الملك *El Hachib Imam daullah Abdelmelik* (no se lee la fecha, ni zeca por estar las orlas borradas) corresponde según sospecha el Sr. Codera que la vió en la colección Llanos, hoy perdida, á Abdelmelik ben Ahmed ben Almutaman, último rey de Zaragoza de la dinastía de los Banu Hud, Sería de gran interés la fecha y la zeca para ver si esta moneda está acuñada en Zaragoza ó en Rueda, donde se refugió Abdelmelik al poco tiempo de reinar.

La troballa d'un nou espècimen, publicat per A. Prieto (núm. 273, làm. 11; s/n 11 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) ofereix una resposta satisfactòria a la pregunta plantejada pel seu mestre, perquè aquest exemplar permet llegir tant el nom de la seca com el de la data de l'única emissió monetària coneguda de l'últim rei hudita de la Marca Superior d'al-Andalus: الدرهم بسرقسطة سنة ثلث و خمسمائة. Desconeixem d'on procedia aquesta peça de moneda i també la seva localització actual, perquè A. Prieto no dóna a conèixer les fonts utilitzades.

F. Codera, A. Vives i A. Prieto en les seves obres utilitzaren quasi sempre les mateixes fonts de documentació.⁸⁵ Sortosament, com és el cas d'aquest dirham,

⁸⁵ L'índex de preus de A. Vives llista en columnes separades les monedes dels fons monetaris on es trobaven les monedes d'un determinat tipus amb referència numèrica del seu catàleg.

A. Prieto el reproduceix a les làmines –cosa que acostuma a fer amb els exemplars que considera rars o excepcionals.

El fet que A. Prieto primés en la seva selecció la reproducció dels exemplars rars, a més dels que tenen la fórmula de la seca i de la data en la forma més llarga i dels espècimens més ben conservats, permet conèixer les monedes que no van publicar els col·legues que l'iniciaren en la praxi de la numismàtica hispanoàrab.

11. Yūsuf al-Muzaffar de Lleida

11.1 Introducció

El problema successori entre els fills de Sulaymān al-Musta‘īn, motiu de revoltes i segregació territorial en els *a‘mal* de la Marca Superior d'al-Andalus, va generar lluites fratricides sostingudes per Aḥmad al-Muqtadir qui, en un més o menys curt període, recuperà aquests territoris.

Les monedes emeses a Osca, Calatayud i Tudela ens proporcionen la cronologia dels regnats dels seus governants, una informació que ometen les fonts àrabs que ens trameten notícies sobre la Marca Superior d'autors que van viure directament els esdeveniments històrics. L'única moneda que coneixem d'Osca és de l'any 438/1046. Les monedes de Calatayud (439-41/1047-69) i Tudela (ca. 439-42/1047-51) tenen una major amplitud cronològica però les seves encunyacions no superen els quatre anys. El cas de les monedes de Lleida es més complex.

11.2 Consideracions monetàries

11.2.1 Amplitud cronològica

G. Miles (1954, pàg. 105) establí la cronologia relativa de la sèrie de Lleida: “ca. 438-459 A.H. = 1046-1067 A.D.”. De fet, abans de la documentació del dirham procedent de l'excavació del Portal de Magdalena de Lleida (Soler, 1989, núm. 65; núm. 619 del catàleg i núm. 62 del corpus numismàtic), la moneda més antiga documentada en la bibliografia numismàtica era de l'any 439/1047 (Vives, núm. 1234; Navascués, núm. 895; Soler, 1989, núm. 66; núm. 619 del catàleg i núm. 62 del corpus numismàtic). Per tant, l'exemplar de “Magdalena” és el que ha permès conèixer que les emissions monetàries de Yūsuf al-Muzaffar començaren l'any 438/1046.

D'altra banda, fins ara, l'any 459/1067 s'ha considerat la data de tancament de la seca de Lleida. La cronologia final s'establia a partir de la documentació d'un sol exemplar de llegendes circulars (Prieto, núm. 281c, lám. 11) que té lleugerament retallada la part de la llegenda exterior on es troba el numeral تسع. Això pot haver contribuït a una confusió entre els numerals سبع i تسع, un error de lectura que es produeix sovint per la semblança d'ambdues paraules en l'epigrafia monetària cúfica en què manquen els diacrítics i en què no sempre es marca la separació entre lletres ni es respecta la norma de diferenciar amb una línia més alta la lletra *bā'* en posició medial del numeral *seb'* i la lletra *tā'* en posició inicial del numeral *tis'*. L'any d'emissió de la moneda publicada per A. Prieto podria ser tant el 457/1064 com el 459/1066 i el tancament de la seca de Lleida, produït a més curt o llarg termini, podria obeir a les relacions de poder establertes presumiblement entre les taifes de Saragossa i Lleida després de la recuperació de Barbastre (457/1064). Una interrelació que podria haver derivat cap a una dependència de la taifa de Lleida respecte a la taifa de Saragossa, la qual en aquell moment ja havia eixamplat les fronteres amb l'annexió del regne de Tortosa (452/1060).⁸⁶

Al marge del problema de la datació correcta de la moneda de Lleida amb cronologia més tardana tenim una altra incògnita per resoldre. Segons el registre numismàtic, observem que el tancament de la seca no coincideix amb el final del regnat de Yūsuf al-Muzaffar.

Lleida aconseguí mantenir la independència fins que Yūsuf fou desposseït del seu regne i empresonat pel seu germà Aḥmad a Rueda de Jalón, en una data que no documenten les fonts històriques.

⁸⁶ Pel que fa a la progressió de l'expansió territorial obtinguda per Aḥmad ocupant militarment Dénia (467/1074) i sotmetent València (469/1076), vegeu M.J. Viguera, 1994, pàg. 77 i 78.

Ibn Bassām (al-Dağira III ms. fol. 7 a; cita Turk, 1978, pàg. 118) diu que Ibn Ṭāhir va escriure cartes a diferents senyors d'al-Andalus el mes de ġumādà II de l'any 473 (17 de novembre a 15 de desembre de 1080). Una d'aquestes cartes anava dirigida a Yūsuf al-Muẓaffar de Lleida, la qual cosa permet determinar la data aproximada en què Yūsuf va ser apartat del govern.

L'any 475, el governador de Rueda, amb connivència amb Yūsuf, es revoltà contra al-Mu'tamin i demanà ajuda a Alfons VI de Castella. La mort de Yūsuf es va produir abans que arribessin les tropes que havien d'alliberar-lo (Viguera, 1981, pàg. 164).

El testimoni d'Ibn Bassām i la data de la mort de Yūsuf ens permeten situar el final de la independència de la taifa de Lleida entre els anys 473-75/1080-82. Actualment, no hi ha documentada cap moneda de Lleida encunyada durant el període 457-475/1064-1082

11.2.2 Metalls, valors i volums de peces

A la mostra de moneda representada (fig. 26) observem la presència de dues fraccions de dinar. Són els únics exemplars d'or supervivents emesos a Lleida amb aquest metall que, segons documenten les fonts àrabs, es trobava en abundància entre les sorres auríferes del Segre.

Des d'època romana el Segre és citat pels historiadors perquè al seu pas per Lleida proveïa de palletes d'or als qui s'afanyaven a treure-les de les aigües. En el segle V/XI el riu continuà proporcionant riquesa als extractors de metall, una part de la qual els era arrabassada violentament pel poder taifa. Aquest or que, segons definició d'Ibn Ḥazm, “era bo com el riu mateix” deixava de ser lícit quan es fonia per convertir-se en moneda (Barceló, 1992, pàg. 18).

Ibn Ḥazm, en dues resolucions jurídiques (*fatāwā*, sing. *fatwā*), es refereix als dirhams i als dinars taifa d'al-Andalus, però la seva exemplificació fa referència a l'or que s'extreia del riu de Lleida (*wādī Lāridā*) i les emissions monetàries que amb aquest metall es feien en una de les taifes que devia ser pròdiga en l'encunyació de moneda.

En aquests dos dictàmens, Ibn Ḥazm posa de manifest els engranatges del funcionament de la moneda taifa i condemna la il·legitimitat de qualsevol poder taifa i els impostos arbitraris que gravaven els súbdits musulmans. L'anàlisi i els comentaris de M. Barceló (1992, pàg. 17-18) als textos d'Ibn Ḥazm⁸⁷ ens permeten tenir una millor comprensió del complex fenomen de la moneda taifa:

Es demana a Ibn Ḥazm com es poden adquirir queviures, vestits i altres coses necessàries sense pecar; és a dir, sense entrar en el circuit d'il·legalitat creat per l'estat taifa. Una primera resposta és el camí de l'abstinència (*tariq al-wara*), però això no serà gens fàcil. La raó és que a al-Andalus «no hi ha cap dirhem lícit ni cap dinar bo (*lā a 'lamu, lā-anā wa-lā gayrī, bī-l-Andalus dirham ḥalāl wa-lā dīmār tayyib*), excepte l'or que s'extreu del riu de Lleida (*'alā anna-hu ḥalāl ḥāshā ma yustakhraju mīn wādī Larīda mīn dhahab*).

Les monedes taifes segons Ibn Ḥazm no complien els preceptes de l'Islam. Amb les monedes els súbdits eren forçats al pagament de la *ḡizya* i la *darība*, unes contribucions (*mukūs wa-l-ḡizya*), que els musulmans no estaven obligats a pagar perquè eren contràries a la llei de l'Alcorà i no era lícit allò que Déu prohibia. Eren uns impostos que no responien a cap altra finalitat que no fos la d'enfortir l'autoritat dels governants.

La seca de Lleida emeté moneda de plata de llei desigual. La majoria de les peces són encunyades en coure i constitueixen un exemple més de la pràctica generalitzada en època taifa d'encunyar el dirham teòric.

⁸⁷ Aquests *fatāwā* van ser publicats per M. Asín Palacios (1934).

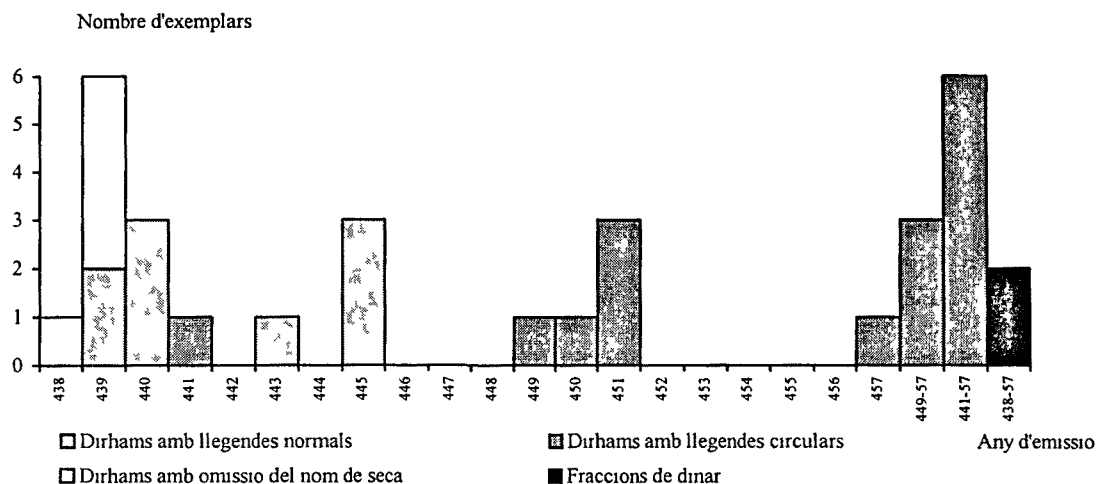

Fig. 26 Distribució de les peces de Yūsuf al-Muzaffar de Lleida per anys d'emissió, tipus de llegendes i nominals

La fig. 26 ens permet apreciar en el període 438-41 una major proporció de monedes en què no s'indica el nom del taller emissor. Els exemplars amb aquesta característica es concentren en els dos primers anys de govern de Yūsuf.

Un altre grup que destaca pel seu volum és el de monedes amb llegendes circulars. Constitueixen un tipus d'emissions peculiars que segueixen el model de les monedes fatimites dels kalbites de Palerm. La seva característica més rellevant és la disposició de les llegendes en cercles concèntrics al voltant d'una paraula central, un disseny epigràfic introduït i àmpliament difós pels fatimites del nord d'Àfrica i de Sicília. Per aquesta raó, A. Vives (1893, pàg. LXI) anomena les monedes de Lleida amb llegendes concèntriques “monedas de tipo fatimita”.

Les monedes amb llegendes circulars tenen l'àrea marginal menys ampla i les lletres de format més petit que les que trobem a les monedes amb llegendes de tipus normal. El desgast de la vora contribueix a anivellar l'alçada dels pals que permeten diferenciar determinats numerals i sovint escapça paraules senceres. A més, ens trobem amb el problema afegit de les lletres esborrades o borroses que dificulten la lectura del nom de la seca i la data.

Per aquesta raó, la fig. 26 mostra un conjunt de monedes amb llegendes circulars amb cronologia relativa, diferenciat en dos grups formats tenint en compte el període en què s'encunyà cada una de les dues variants de llegenda de reconeixement de l'imam Hišām documentades d'aquest tipus .

Classe de llegendes	Llegibles	Il·legibles	Totals
Normals	10	1	11
Normals amb omisió de l'any	2	0	2
Circulars	9	6	15
Circulars sense lleg. exterior	2	0	2
Totals	23	7	30

Fig. 27. Monedes de Yūsuf al-Muzaffar amb llegendes circulars i normals amb data llegible i il·legible (I)

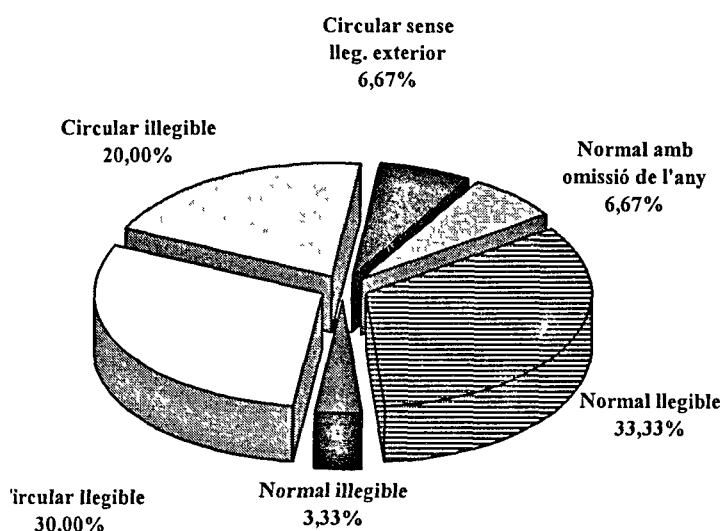

Fig. 28. Monedes de Yūsuf al-Muzaffar amb llegendes circulars i normals amb data llegible i il·legible (II)

No sabem si algun dels buits que observem a la mostra de moneda documentada, interpretats com a possibles hiatus en la producció monetària de la seca de Lleida, es podrien omplir amb alguna d'aquestes monedes amb data il·legible que no es poden classificar.

La falta de monedes de l'any 442/1050 tant podria evidenciar el tancament de la seca com una reducció dràstica de la producció monetària després del període 438-41/1046-49 en què al-Muzaffar havia liderat la política de la Marca Superior. Podria explicar-se com el resultat d'una imposició fiscal menys agressiva vers els súbdits (*ra'iyya*), que majoritàriament eren homes del camp que s'havien vist forçats a defensar la terra i les collites de l'amenaça d'altres musulmans, a sustentar un exèrcit (*al-ğund*) de mercenaris, i a contribuir al pagament de les pàries pactades entre al-Muzaffar i els comtats de Barcelona, Urgell i Cerdanya. Tot plegat, un gran desgavell, que com assenyala M. Barceló (1992, pàg. 20):

es manifesta en unes emissions de moneda espasmòdiques i fluctuants.

Els alts i baixos en els volums de producció, que veiem a la fig. 26, estan en funció d'una fiscalitat il·legítima, que el poder emissor intenta justificar amb l'excusa de les compensacions de guerra.

11.2.3 Peces de moneda

11.2.3.1 Noms i títols de l'autoritat emissora

La moneda de Yūsuf al-Muzaffar documenta els diversos noms de prestigi utilitzats per l'autoritat emissora, encara que el títol *تاج الدولة*, que trobem en monedes sense data i sense seca emeses al seu nom, no correspon al governant de Lleida. El mateix podem dir del nom *سليمن*, present en monedes de l'any 439/1047, el qual es refereix al governant de Saragossa que encunyà moneda en el període 439-41/1047-49.

El títol que més utilitzà Yūsuf de Lleida és *المظفر*. Apareix en monedes dels anys 438/1046, 439/1047 i 443/1051 i en altres que no porten indicació d'any o que no es poden datar.

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
ابن هود	438	المظفر	438, 439, 443
تاج	—	ابن	—
يوسف	439, 440	سيف الدولة	445
هود	—		
ابن	—		
Part intermèdia			
		المظفر	—
		المظفر ذو / السياتين	—
Part inferior			
سليمن	439	ابن هود	439, 440, 443
الدولة	—	هود	—
ابن هود	439	سيف الدولة	439, 440
يحيى	440	يوسف	445
هود	—		

Fig. 29. Situació de noms i títols en les llegendes de tipus convencional de Yūsuf al-Muzaffar de Lleida.

A més a més dels títols descrits a la fig. 29, Yūsuf utilitzà el títol المظفر juxtaposat al de معن الدولة (“el victoriós que honora l’Estat”) a la llegenda interior d’anvers de les monedes amb llegendes circulars amb data 449, 451 i 457, i en altres amb data il·legible.

11.2.4 Primer període de producció de la seca (438-41/1046-47)

11.2.4.1 La troballa monetària del Portal de Magdalena (Lleida)

L'excavació de l'antic Portal de Magdalena va permetre la recuperació d'un dirham de bona llei de Yusūf al-Muzaffar (U.E. 1222). En desmuntar un dels murs de la intervenció es va trobar la moneda, però no es va poder establir una connexió directa entre aquesta peça i les cases d'època andalusina, perquè va aparèixer sense cap altre material.

La llegenda marginal d'anvers de la moneda del Portal de Magdalena (Soler, 1899, núm. 65; catàleg, núm. 619 i corpus numismàtic núm. 62) omet el nom de la seca i indica l'any d'emissió sols amb el primer numeral: سنة (sic) ثمان الدرهم. Aquesta moneda es pot atribuir a la seca de Lleida per la presència del *laqab* المظفر i el nom dinàstic ابن هو. L'exclusió d'altres elements o textos dins les àrees centrals d'anvers i revers contribueix a destacar la importància d'aquests noms. Algunes lletres del títol المظفر sobresurten per la mida i les formes ornamentals. Tenen un disseny epigràfic que trobem documentat en monedes dels dos primers anys de govern de Yūsuf de Lleida (núm. 620-622 i 624 del catàleg). Per aquesta raó, he datat la moneda que indica l'any d'emissió sols amb el numeral ثمان a l'any 438.⁸⁸ En la moneda del Portal de Magdalena també destaquen les perles gruixudes de l'orla situades entre dues grafies lineals.

La moneda dels kalbites de Palerm, que serví de model a la moneda encunyada a Lleida l'any 438, és una fracció de dirham (Spahr, 1976, núm. 28), sense nom de seca ni data, emesa per al-Zāhir (421-27/1020-35). Son exemplars que van circular junt amb monedes pòstumes que va fer el seu successor, al-Mustanşir, per perpetuar la memòria del seu pare.

La data de la moneda del Portal de Magdalena prova que la independència de la taifa de Lleida era un fet el mateix any que morí Sulaymān ibn Hūd. Segons Ibn Ḥayyān (cit. Ibn Idārī, al-Bayān III, pàg. 222, cit. Turk pàg. 73, nota 3) els fills del fundador de la dinastia Banū Hūd i la població dels diferents districtes de la Marca Superior d'al-Andalus estaven descontents amb la manera com Aḥmad –el fill designat per Sulaymān per a succeir-lo– tractava els seus germans després

⁸⁸ Assenyalar la data d'emissió d'una moneda amb una sola xifra també es constata en monedes de Calatayud del mateix any (núm. 646 i 647 del catàleg).

d'haver-los desposseït dels càrrecs de govern, que per disposició paterna exercien a les capitalitats de la Marca.

Yūsuf era el germà gran, però, per raons que desconeixem, el pare havia preferit Aḥmad. L'havia retingut al seu costat a Saragossa, li havia encomanat les campanyes en contra de la taifa de Toledo, i finalment l'havia honorat fent posar el seu nom, sense designació de títol, a les monedes de Saragossa dels anys 432, 436, en una emissió amb nom de seca Lleida de l'any 436 i en monedes de l'any 437 amb omissió del nom de seca.

El cert és que Aḥmad, d'acord amb la *šaria* islàmica, va ser l'elegit del pare, tot i que durant el període taifa primava la primogenitura en el dret de successió. M.J. Viguera (1994c, pàg. 146) comenta:

El nombre del sucesor suele figurar en las monedas, y, desde luego no deja de ser destacado por la literatura cortesana. No es fija la primogenitura, pero a ella se tiende y si no se cumple, se explica: «Dios había infundido en al-Rašīd [de Córdoba] más amor por su hijo pequeño, ‘Abd al-Malik, que por el mayor, ‘Abd al-Raḥmān, porque ‘Abd al-Malik estaba dotado de gran perspicacia ... y ‘Abd al-Malik asumió el poder» (*A'māl*, pàg. 148).

11.2.4.2 Emissions monetàries amb llegendes atípiques

La mostra de moneda de Lleida documentada de l'any 439/1047 és la més nombrosa, diversa i original dins el conjunt de les emissions de Yūsuf al-Muzaffar.

Entre les monedes classificades dins d'aquest any hi ha dos models epigràfics diferents amb elements afins, els quals van determinar que aquestes monedes que es van publicar sense indicació cronològica tinguessin numeració correlativa tant al catàleg d'A. Vives com al corpus d'A. Prieto. De fet, aleshores era impossible establir-la perquè dues d'aquestes monedes corresponien a una rara emissió amb omissió del nom de la seca i de la data. Un altre exemplar, amb un disseny epi-

gràfic diferent, no duia nom de seca, i tot i que indicava la data, no es podia llegir perquè la zona del marge amb els numerals estava malmesa.

Aquest últim exemplar (Vives, núm. 1242; Prieto, núm. 284; Miles 461; núm. 621 del catàleg) havia estat classificat a la sèrie de Lleida per la presència del títol al-Muzaffar a la llegenda del revers: ابن / المظفر ذو / السيدتين / هود. El nom سليمان, situat sota de la llegenda d'anvers, es va relacionar correctament amb Tāğ al-Dawla de Saragossa, la qual cosa va permetre establir que la moneda s'havia encunyat durant el període 439-41/1047-49. La documentació que vaig fer al British Museum (1983) em permeté estudiar un exemplar inèdit del mateix tipus (Soler, 1989, núm. 81; núm. 620 del catàleg i núm. 63 del corpus numismàtic), en el marge del qual es pot llegir el numeral *tis'*: ... سنة تسع ... , la qual cosa permet datar-lo a l'any 439/1047.

Una vegada establerta la cronologia de l'exemplar del fons del BM podem datar, amb molta probabilitat, a l'any 439 les monedes amb omissió del nom de seca i sense data de l'emissió amb llegenda d'anvers: تاج / لا اله / الله وحده / الدولة. El nou disseny de llegenda d'anvers substitueix el nom Sulaymān que, a l'altre model apareixia sota la llegenda d'anvers, pel títol Tağ al-Dawla que duia la persona del mateix nom que va governar a Saragossa durant els anys 438-441. Per aquesta raó, l'anàlisi del contingut de les llegendes de les monedes d'ambdues emissions aporta elements de coneixement de la història i de la numismàtica a les taifes de Saragossa i Lleida d'aquest període.

El model epigràfic amb el nom de Sulaymān a l'anvers és representat al catàleg per dues monedes sense nom de seca. La primera, procedeix de la col·lecció Codera i, actualment, es troba al fons de l'ANS (Vives, núm. 1242; Prieto, núm. 284; Miles, núm. 461; núm. 621 del catàleg i núm. 63 del corpus numismàtic). La segona pertany al fons del BM (Soler, 1989, núm. 81). La llegenda del revers,

المظفر / امر بضرب / هذا الدرهم / ابن هود, no té paral·lels en la història del món islàmic. El text indica clarament que el poder emissor, utilitzant el verb manar (*amar*), ordena encunyar (*bī-ḍarbī*) aquest dirham (*hada ad-dirham*) i acaba amb la referència a la família dinàstica Banū Hūd. En aquesta llegenda és notòria la intenció d'emfasitzar el dret d'al-Muzaffar de batre moneda al seu nom.

La paraula المظفر, a la llegenda de revers, sobresurt per la mida i l'ornamentació floral de la lletra *zā'*. A més a més, observem que la part final de la lletra *rā'* es prolonga cap a dalt formant una línia sinuosa que s'assembla a un arabesc, una transformació que esdevé característica en la epigrafia monetària de Lleida del període 438-441. Tots aquests elements epigràfics contribueixen a magnificar el *laqab* al-Muzaffar.

Fig. 30. Model epigràfic, lletra *zā'*.

Una altra característica que destaca és l'orla, formada per perles gruixudes, pròximes les unes de les altres, i situades entre dues gràfiles lineals que separen les àrees centrals dels marges. Aquest espècimen s'assembla molt al dirham procedent de la troballa del Portal de Magdalena (núm. 619 del catàleg), datat l'any 438/1046. L'orla és idèntica i, a més, en ambdues peces coincideix la grafia de determinats caràcters, com si fossin calcats, per la qual cosa sembla que s'haguessin encunyat en emissions monetàries pròximes en el temps.

La moneda més singular de Yūsuf de Lleida, substitueix les llegendes dels marges –la de la seca i de la data, i la de la missió profètica de Mahoma– per una llegenda amb la inscripció ضرب درهم que es repeteix cinc vegades en cada llegenda circular.

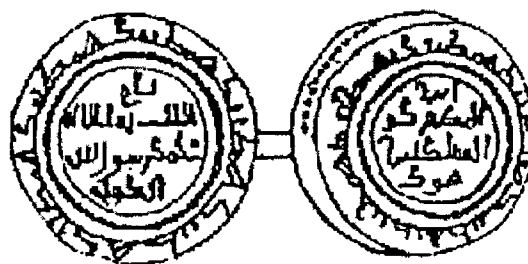

Fig. 31. Dibuix de Codera

F. Codera (1879, pàg. 188 i vinyeta pàg. 113) comentà que aquesta moneda pertanyia a una col·lecció de Lleida i en remarcà l'originalitat del contingut de les llegendes central i marginals:

La viñeta de la página 113 representa otra moneda de Lérida, de tipo muy especial por sus leyendas: nos fué regalada por nuestro amigo D. Mariano Pérez, de la misma población.

El título dzu-ç-Çiyadain (el de los dos señoríos) no lo hemos visto aplicado a ningún otro príncipe ni español, ni oriental.

M[argen]. Se repite otras cinco veces la fórmula ضرب درهم *fué acuñado dirhem*, faltando en unos casos el ر de درهم, y en otros no.

El dibuix de la vinyeta en la qual F. Codera reproduí la moneda amb tota fidelitat de detall em permeté identificar-la en el fons de l'ANS de Nova York (Codera, 1879, pàg. 189 i vinyeta pàg. 113; Vives, núm. 1241; Prieto, núm. 283, làm. 11; Miles, núm. 459; núm. 622 del catàleg) i diferenciar-la d'un segon exemplar (Miles 460; núm. 623 del catàleg) de la mateixa procedència.

Les monedes d'aquesta emissió, sense nom de seca i sense data, en la qual es remarca de manera recurrent "va ser encunyat dirham" contenen elements afins a la de l'any 439 en què observàvem l'omissió del nom de la seca.

Primerament, trobem el *laqab* تاج الدولة situat sota la llegenda religiosa d'anvers, en idèntica posició que el nom سليمان a l'emissió del 439. Són un títol i un patronímic que a les monedes de Saragossa dels anys 439-41/1047-49 s'utilitzen conjuntament o bé per separat per designar la mateixa persona.

Segonament, el text repetitiu, que substitueix les llegendes marginals tradicionals, expressa la intencionalitat de destacar l'autoritat emissora d'al-Muzaffar, tal com ho feia l'emissió del 439.

El lèxic de la llegenda del revers prova que la moneda s'utilitzà com a signe d'Estat. Sembla una proclama de transmissió de poder de pare a fill, per assegurar amb fidelitats familiars la pau i el control dels districtes de la Marca Superior durant el període de revoltes. Per tant, podria ser una emissió commemorativa de la designació de Tağ al Dawla com a governant de Saragossa, promoguda per Yūsuf al-Muzaffar.

En el disseny d'una i altra emissió monetària d'al-Muzaffar de Lleida es van utilitzar unes llegendes originals i atípiques que considero convenient analitzar.

Que el text ضرب درهم es repeteixi cinc vegades en cada llegenda marginal, denota la intenció de remarcar el caràcter excepcional d'unes monedes que, probablement, foren concebudes com a peces de prestigi en commemoració d'un fet històric important.

La importància del nombre cinc dins el món islàmic abona aquesta hipòtesi. El cinc és un nombre senar que evoca la unitat de Déu. Representa els cinc pilars de l'islam. Els musulmans resen cinc oracions al llarg del dia, que s'han d'acompanyar d'una única voluntat. El caràcter sacralitzat dels nombres senars converteix determinats actes quotidians dels seguidors de Mahoma en autèntiques manifestacions pietoses. Entre els musulmans és una pràctica comuna menjar peces de fruita, pastissos i un determinat nombre de plats diferents, sempre en nombre senar, perquè a Déu li agraden les coses senars i així es pot satisfer la seva voluntat. No és gens estrany, doncs, que a l'emissió de Lleida es manifesti amb el nombre més preat de Déu el dret d'encunyar, que es repeteix cinc vegades a cada costat de la moneda.

La pràctica d'encunyar peces de prestigi té altres precedents en la història de la moneda de l'Islam. Trobem un antecedent en diverses emissions monetàries

abbàssides del Tabaristān encunyades durant el període 93-144/711-761.⁸⁹ Aquestes monedes segons opina M. Broome (1985, pàg. 24):

An unusually large proportion of these are in uncirculated condition and they may have been struck as prestige pieces rather than a circulating currency.

L'adopció del títol ذو السیادتین (dū'l-Siadatayn), en forma dual, com a complement del títol المظفر (al-Muzaffar), podria indicar que quan s'encunyà la moneda Yūsuf fos a la vegada senyor dels territoris de Saragossa i de Lleida.

L'emissió d'aquests exemplars commemoraria la cessió del govern de Saragossa per part de Yūsuf a Sulaymān Tāğ al-Dawla. Per tant, seria un testimoni de transmissió de poders. Això explicaria el caràcter excepcional del text d'aquestes peces i també que el títol dū'l-Siadatayn no aparegués més en altres monedes de Lleida.

M.J. Viguera (1994c, pàg. 140), quan parla de les diverses formes d'anomenar el poder polític, diu:

Además puede llamárseles «señor» (*sayyid*; más frecuentemente *ṣāḥib*), por referencia a «su» territorio, así «Ta'yyīd al-Dawla, señor de Lérida» (Bayān, IV, 40).

La utilització d'un *laqab* en forma dual, elegit per Yūsuf amb la finalitat d'assenyalar la incorporació d'un nou domini territorial a la taifa de Lleida, és un recurs utilitzat per califes i governants musulmans amb diferents intencionalitats des de principis del segle III/IX. En un dirham abbàssida d'al-Ma'mūn encunyat a Madīnat Isbahān l'any 201/816 trobem sota la llegenda del revers el títol dū'l-Ri'āsatayn ("el de les dues autoritats"), que fa referència al governador al-Fadl

⁸⁹ El Tabaristān estava situat a la regió sud del mar Caspi i se'l considerava una àrea perifèrica.

ibn Sahl. Tenim un segon exemple en una altra peça d'al-Ma'mūn emesa l'any 206/821 a al-Muhammadiya en la qual trobem el títol *dū'l-Yamīnayn* (“el de la ploma i de l'espasa”) que designa el governador Ṭāhir b. al-Ḥusayn, fundador de la dinastia tahirida (Broome, 1985, pàg. 26). Els reis de taifa també van adoptar sobrenoms honorífics en forma dual (Viguera, 1994b, pàg. 140):

Los soberanos de taifas llevaban sobrenombres honoríficos de varias categorías, desde los menos encumbrados, los duplicadores como “dotado de doble señorío” (*dū l-siyādatayn*), o “de doble eminencia” (*dū l-ri'āsatayn*) o de “doble preeminencia” (*dū l-sābiqatayn*)... que por algún tiempo aun subsistian, como se refiere de 'Abd al-'Aziz de Valencia, a quien el califa Ḥammūd al-Qāsim “confirmó en su puesto, llamándole *Dū l-sābiqatayn* y otorgándole el sobrenombre de al-Mu'tamin.

Yūsuf al-Muẓaffar es titula *dū'l-Siadatayn* (“el dels dos senyorius”) solament en monedes d'aquesta emissió, cosa que abona la hipòtesi exposada d'una transmissió de poder. El cert és que una vegada Yūsuf va delegar el govern de Saragossa a Tağ al Dawla ja no utilitzà més aquesta titulació a les monedes. Almenys, no es conserva cap exemplar que ens permeti argumentar el contrari.

11.2.4.3 Emissions monetàries amb llegendes normals, període 439-40

El mateix any 439/1047 la seca de Lleida emeté un nou disseny de moneda amb llegendes normals (Vives, núm. 1234; Navascués, núm. 895; Soler, núm. 66; núm. 624 del catàleg i núm. 65 del corpus numismàtic). A l'àrea central de l'anvers, el patronímic يوسف encapçala la llegenda religiosa, distribuïda en tres línies i, a la part de sota, les paraules ابن هود pregonen el nom de la dinastia de l'autoritat emissora.

És la primera moneda de Lleida en què trobem la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām, expressada amb el títol الامام هشام / المويد بالله. Tanmateix, no

va precedida pel títol الحاجب, un *laqab* que no és present en cap dels exemplars de Yūsuf al-Muzaffar documentats fins ara.

Per altra banda, en aquest nou espècimen trobem per primera vegada el títol سيف الدولة “espasa de l’Estat”, amb el qual Yūsuf es proclamà, de manera metafòrica, arma defensiva d’un territori ben afanyat per les armes.

La primera cosa que observem en les monedes emeses durant l’any 440/1048 és una continuïtat epigràfica que no es donava a les encunyades anteriorment. Es manifesta en la manera d’escriure determinades lletres dels noms i dels *laqab/s* de les llegendes. El grup format per les lletres aràbigues *lam-alif* s’escriu simplificat, formant quasi sempre línies paral·leles, que en algunes emissions són imperceptiblement ondulades, una mica més gruixudes per la part de dalt i sense cap lligam entre elles.

Les lletres del nom يوسف igual que les del nom de la dinastia ابن هود tenen una mida que no sobresurt de la resta de les paraules que componen les llegendes a les àrees centrals de la moneda. Per això, en el nom Yūsuf encara destaca més el lleuger engruiximent i el traç llarg i sinuós i de la lletra *fā*, harmoniosament dibuixada.

El cos de la lletra *zā* del títol honorífic المظفر es prolonga de manera ostentosa fins a triplicar la seva mida habitual per tal de suportar el seu traç superior, el qual, després de dibuixar un ampli gir cap a la dreta, s’estén per la part de damunt i es transforma en un ornament floral de tres fulles.

Uns altres caràcters epigràfics que destaquen pel seu gran format en el mateix títol المظفر són els que ocupen l’última posició dins la paraula. En el grup constituït per les lletres aràbigues *fā* i *rā* es remarca l’enllaç amb un nexa curvilini cap

avall que encara realça més el dibuix característic que, en l'epigrafia cúfica monetària, adquireix la lletra *rā'* en posició final. Aquest prototipus de paraula ornamentada el trobem reproduït fins l'any 445/1053.

Els exemplars núm. 625-627 del catàleg, amb data 440/1048, introdueixen una variable al disseny adoptat al taller monetari de Lleida durant l'any anterior. En tots tres trobem el nom يحيى, sense cap títol, situat sota de la llegenda d'anvers. Desconeixem el càrrec que exercia aquest personatge perquè les fonts escrites que documenten la història de la Lleida musulmana no en fan menció. Tampoc no sabem si existia cap vincle de parentiu entre la persona que designa la moneda amb el nom Yaḥyā i Yūsuf de Lleida, el patronímic del qual ocupa la posició preferent per damunt de la llegenda religiosa d'anvers.

No sempre es poden identificar els noms sense títols col·locats sota la llegenda central d'anvers. El califa d'orient al-Muqtadir va ser el primer, en una emissió de mitjos dinars de l'any 307/919, a posar el nom del fill que tenia la responsabilitat de la seca en aquest lloc de la moneda (Broome, 1985, pàg. 32). Aquest era un càrrec de gran prestigi que enaltia els qui eren designats per exercir-lo. El problema s'agreuja si tenim en compte que, ocupant idèntica posició, coneixem exemples en què el nom és el del príncep hereu i altres en què consta el del primer *wazīr*.

Els dos primers exemplars documentats d'aquest tipus es diferencien per la manera d'escriure la llegenda de la data i la seca i per situar de manera distinta un punt gruixut i un anell a la part inferior de la llegenda del revers. En la primera peça de moneda (Vives, núm. 1235; Prieto, núm. 275; Navascués, núm. 896; Soler, núm. 67; núm. 625 del catàleg i núm. 66 del corpus numismàtic) hi ha un gros anell per dessota de la lletra *dāl* de Hūd, mentre que a l'altra (Nützel, núm. 557; núm. 626

del catàleg) hi ha un gran punt en relleu centrat sota la lletra *hā'* de la mateixa paraula.

Una tercera emissió de dirhams de la seca de Lleida (Vives, núm. 1236; Prieto, núm. 276; Navascués, núm. 897; Soler, núm. 68; núm. 627 del catàleg i núm. 67 del corpus numismàtic), feta durant el mateix any 440, es diferencia de les altres dues de la mostra per l'escriptura en dues línies de la professió de fe musulmana, a la qual no s'afegeix, com era habitual, el versicle de l'Alcorà لا شريك له.

11.2.5 Segon període de producció de la seca (441-57/1049-64)

11.2.5.1 Emissions amb llegendes circulars concèntriques

El veritable canvi innovador en la moneda de Lleida es produí l'any 441/1049. El nou disseny era l'adopció del model de llegendes circulars utilitzat primer pels fatimites del nord d'Àfrica i després pels de Sicília.

En les monedes fatimites, les tres llegendes circulars s'articulen a partir d'un punt central, o d'una o dues paraules situades en el centre. L'estructura de les llegendes permeté disposar de més espai per incloure, sense detriment de les llegendes religioses preceptives, un major nombre de títols de l'autoritat emissora. Cada una d'aquestes llegendes forma una unitat contínua, sense una marcada separació de paraules, en què es difícil establir el començament i el final de les seqüències. La indicació de l'any i el nom de la seca es troba sempre a la llegenda exterior i a causa del seu desgast poques vegades es pot llegir.

A. Vives (1893, pàg. LXI) va constatar que la distribució de les llegendes d'un conjunt de sis peces del seu catàleg (núm. 1244-1249) emeses a Lleida era un calc del model de les monedes dels fatimites d'Egipte, i per això les va anomenar "monedas de tipo fatimita". Però, la semblança entre les monedes de Lleida amb llegendes circulars i les fatimites és merament formal. L'element diferenciador es

troba en el contingut de les respectives llegendes. La moneda dels fatimites introduí noves llegendes religioses xiïtes, mentre que la de Lleida conservà la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām. L'acatament nominal al califa Hišām presuposa una adscripció a la tradició (*hadit*) o al sunnisme que representaven els califes omeies, la qual cosa és contrària a l'opció xiïta dels fatimites.

A més a més, a les monedes de Lleida s'utilitzà la major disponibilitat d'espai del nou disseny per incorporar llegendes protocol·làries en què es consignà el nom i la pluralitat de *laqab/s* de l'autoritat emissora.

11.2.5.1.1 Sèrie de Lleida

Les monedes amb llegendes circulars constitueixen una constant dins el conjunt de les emissions del taller monetari de Lleida. Representen el 56,67 % de la mostra (fig. 28), constituïda pels trenta exemplars.

Durant els anys 441-47/1049-55 abunden les monedes amb llegendes concèntriques, encara que, d'aquest segon període de la moneda de Lleida, coneixem emissions puntuals de llegendes normals dels anys 443/1051 i 445/1053. Això permet constatar la coexistència d'ambdós tipus de models monetaris, amb un predomini de les emissions amb llegendes circulars.

El primer dirham de Lleida documentat amb llegendes circulars és de l'any 441/1049 (Prieto, núm. 280; s/n 16 de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 68 del corpus numismàtic) i se'n desconeix la localització actual. En aquest espècimen s'establí el text prototipus d'unes llegendes repetitives que, amb poques variacions lèxiques, es reproduïren en un ampli ventall d'emissions, la cronologia de les quals està establerta parcialment perquè la majoria de les peces documentades tenen la data esborrada o retallada..

El disseny epigràfic peculiar de les monedes amb llegendes circulars de Yūsuf al-Muzaffar facilita la classificació de dirhams (núm. 637-641 i 644 del catàleg) i mitjos dirhams (núm. 642, 643 i 645 del catàleg) de plata i coure amb el nom de la seca i la data il·legibles, fora d'encuny o bé retallats.

Les tres llegendes circulars d'anvers i revers s'articulen, respectivament, al voltant d'una paraula central. El significat de cadascuna d'aquestes paraules adquireix sentit ple quan es relacionen. El verb طبع “encunyar”, situat al mig de l'àrea central de l'anvers té com a referent la paraula درهم “dirham” que indica el nominal, un valor que es consigna una altra vegada a la llegenda de la data i de la seca. Aquest recurs emfasitza el dret de Yūsuf d'emetre moneda.

L'espai marginal interior d'anvers es reserva a l'ús protocol·lari, una finalitat que també compleix la llegenda interior de revers. F. Codera (1879, pàg. 187) va documentar totes les paraules que componen aquesta última llegenda. La seqüència està formada, en primer lloc, per dos dels títols honorífics adoptats per l'autoritat emissora, que s'enumeren de major a menor rellevància i d'acord amb la seva antiguitat i, segonament, pel nom propi: المظفر سيف الدولة يوسف. Aquesta llegenda interior de revers es reproduïx de forma invariada en totes les emissions monetàries de “tipus fatimita” de Yūsuf.

El títol al-Muzaffar ja el trobem a la moneda emesa el 438/1046, mentre que el *laqab* Sayf al Dawla no s'utilitzà fins a l'any següent. Quan són presents en la mateixa moneda, el segon complementa el sentit del primer.

A. Prieto (núm. 280) va publicar incompleta la llegenda del marge interior d'anvers de la primera moneda de llegendes circulars amb nom de seca لاريدة. La transcripció deixava un espai puntejat que, després de fer estudis comparatius amb diverses monedes, he pogut completar amb la paraula Yūsuf (Soler, 1990,

pàg. 41; Soler, 1992, pàg. 118): معز الدولة يوسف ابن هود. En aquesta seqüència nominal, entre el nom de Yūsuf i el nom de la família dinàstica, hi ha el *laqab* معز الدولة (“el qui honora l’Estat”), que sols trobem a les emissions amb llegendes circulars. Pel que fa a aquest títol, A. Prieto (1926, pàg. 128) argumentà:

Es notable la existencia de un tipo de leyendas concéntricas, imitado de los fatimíes, en el que aparece con el título Moizoddaula un personaje de la familia reinante, cuyo nombre no se ha podido leer.

La fórmula de reconeixement de l’imam Hišām, الامام هشام المويد بالله, afegeix el títol عبد الله entre els títols califals que tradicionalment hi formen part. El marge exterior d’anvers es reserva al *bismillāh*, la llegenda que documenta el nom de la seca i la data d’emissió de la moneda.

Les llegendes de caràcter religiós estan situades a les zones marginals del mig i de l’exterior del revers. A la llegenda circular del mig trobem la primera part del *kalima* i una part de la missió profètica de Mahoma (Alcorà, IX, 33) que es completa a la llegenda exterior de la mateixa àrea.

L’emissió de l’any 441/1049 duu el nom de seca لاريدة, igual que les dels anys 449/1057 (Vives, núm. 1244; Prieto núm. 281a; Miles, núm. 456; núm. 634 del catàleg i núm. 74a del corpus numismàtic), 451/1059 (Prieto, núm. 281b, núm. 635b de l’apèndix al catàleg de monedes amb dades incompletes) i (Vives, núm. 1246; Navascués, núm. 898-899; Soler, núm. 71-72; núm. 635-636 del catàleg i núm. 74b del corpus numismàtic) i 459/1066 o bé 457/1064 (Prieto, núm. 281c, lám. 11; s/n 17 de l’apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 74c del corpus numismàtic).

Els altres exemplars documentats amb llegendes circulars (núm. 637-641 del catàleg) tenen el marge exterior mig retallat i la llegenda preservada borrosa.

Estan tan malmesos que sols és factible llegir alguna lletra o paraula esparses, que no permeten determinar ni la data ni el nom de la seca.

11.2.5.1.2 Sèrie de Saragossa

La troballa d'un exemplar a Esplús (Osca) amb nom de seca Saraqūṣṭa i amb la data fora d'encuny va permetre constatar l'existència d'una emissió de Saragossa de cronologia incerta a nom de Yūsuf al-Muzaffar (Soler, 1989, núm. 78; Soler, 1990, pàg. 41-42; Soler, 1992, pàg. 117-118; núm. 642 del catàleg i núm. 76 del corpus numismàtic).

La datació d'aquesta moneda tampoc no ha estat possible amb la documentació d'un altre exemplar, procedent del fons del MAN (Cat. MAN 1892, núm. 466; Vives, núm. 1249; Navascués, núm. 901; Soler, núm. 80; núm. 645 del catàleg), que té la mateixa llegenda interior d'anvers i que podria ser de la sèrie de Saragossa, una hipòtesi que no es pot comprovar perquè té retallada la llegenda exterior i determinades parts de la del mig, per la qual cosa no es pot datar.

La moneda amb nom de seca Saraqūṣṭa és un dirham de coure alterat per dues perforacions, la qual cosa es pot interpretar com una marca de desmonetització. Malgrat el mal estat de conservació d'aquesta moneda, es llegeix el nom de la seca i es pot veure el traç de les lletres de la llegenda circular interior de l'anvers. L'estudi comparatiu entre aquesta peça i les documentades amb nom de seca Lāridā em va permetre constatar la presència d'elements comuns i d'altres no coincidents en el text de les llegendes interiors de l'anvers. Els exemplars de Lleida tenen la llegenda معز الدولة يوسف ابن هود. El títol honorífic معز الدولة i la referència a la dinastia de l'autoritat emissora يوسف ابن هود es troben tant a les llegendes de les monedes emeses a Lleida com a les de Saragossa.

El primer tret diferencial a la moneda emesa a Saragossa és la substitució del nom *المظفر يوسف* pel *laqab المظفر*, el més representatiu, o si més no el més utilitzat i el més antic, tant a les monedes de Lleida com a les fonts escrites que al·ludeixen al fill primogènit de Sulaymān b. Hūd. Un segon element diferenciador és el canvi de posició de les paraules *ابن هود* a les respectives llegendes. El nom de la dinastia ocupa el lloc immediatament posterior al *laqab معن الدولة* a la llegenda de la moneda amb nom de seca Saragossa: *معن الدولة ابن هود المظفر*, mentre que a la de Lleida ocupa la posició immediatament anterior dins la llegenda circular: *معن الدولة يوسف ابن هود*.

L'estructura circular de les llegendes constitueix una seqüència contínua de mots en què no s'assenyala ni l'inici ni el final del text. Per aquesta raó l'elecció del *laqab المظفر* com a primera paraula de la llegenda em permet establir la següent proposta d'ordenació: *المظفر معن الدولة ابن هود*. Em sembla la més lògica perquè relaciona un rere l'altre els dos *laqab/s*, que amb aquesta juxtaposició adquireixen major preponderància: “el victoriós que honora l'Estat”. Per aquesta raó en el catàleg segueixo aquest criteri d'ordenació.⁹⁰

Les llegendes del revers, tant a les monedes emeses a Lleida com a les de Saragossa, no presenten caràcters diferenciadors. La situada en el cercle interior està constituïda per la seqüència nominal següent: *المظفر سيف الدولة يوسف*. Aquesta llegenda està formada pels mateixos elements, distribuïts de manera idèntica en ambdues sèries. Dins l'ordre establert destaca la juxtaposició de dos *laqab/s*:

⁹⁰ F. Codera (pàg. 187, làm. XIX, núm. 1) fou el primer a publicar un exemplar de Lleida amb llegendes circulars i establí com a inici de la llegenda d'anvers, documentada de forma incompleta, el títol *معن الدولة*. A. Vives (núm. 1244-1249), A. Prieto (núm. 280 i 281a-c) i G. Miles (núm. 456) seguiren l'ordenació de paraules determinada pel seu predecessor.

المظفر سيف الدولة, la qual cosa produeix l'efecte, que comentàvem, de potenciar el primer sobrenom honorífic, en presentar l'autoritat emissora com "el victoriós espasa de l'Estat". Un recurs que, com he argumentat, és utilitzat amb idèntic propòsit en la llegenda interior de l'anvers a la moneda amb nom de seca Saragossa en la qual se l'anomenava "el victoriós que honora l'Estat".

L'atribució d'ambdues sèries a Yūsuf al-Muẓaffar és inqüestionable perquè ho validen el nom propi i els diferents noms de prestigi documentats a les llegendes circulars interiors de les dues àrees, tant a les monedes emeses a Lleida com a les de Saragossa.

La cronologia de la sèrie encunyada a Saragossa per al-Muẓaffar de Lleida no s'ha pogut establir. Les temptatives que vaig fer per determinar l'any d'aquesta emissió (Soler, 1992, pàg. 118-119), a partir d'estudis comparatius entre exemplars de característiques similars, van tenir com a resultat la proposta d'una data (443/1051) que no puc provar amb els materials numismàtics actuals. A fi d'esmenar apreciacions errònies replantejaré el tema que aleshores potser no vaig exposar de manera prou cauta.

La primera hipòtesi de treball per establir la data de la moneda amb nom de seca Saraquṣṭa es va fonamentar en una notícia d'Ibn Ḥaldūn (Ibar IV, pàg. 163; cf. Dozy i Menéndez Pidal, España del Cid, ed. 4a, II, pàg. 683; cit. A. Turk, 1978, pàg. 78) sobre el setge a Saragossa efectuat per Yūsuf al-Muẓaffar amb el suport dels comtes catalans i del rei de Navarra:

En el año 443 (15 de mayo 1051 - 2 de mayo de 1052), hubo una guerra entre Aḥmad y Yūsuf y que los catalanes y vascos (navarros), vinieron con el segundo para sitiar Zaragoza.

A partir de la referència històrica, i com un fet conseqüent, vaig plantejar-me la hipòtesi que Yūsuf al-Muẓaffar, amb l'ajut de les forces aliades cristianes, podria

haver aconseguit una ocupació temporal de la capital de la Marca Superior l'any 443, un fet que hauria propiciat l'encunyació de monedes amb llegendes circulars amb el seu nom i amb el nom de seca Saraquṣṭa.

Aleshores no vaig valorar una segona possibilitat. Les monedes amb llegendes circulars de la sèrie de Saragossa també s'haurien pogut encunyar durant el primer temps de la revolta, l'any 439, abans que Tāġ al-Dawla assumís el poder de Saragossa. És una hipòtesi tan vàlida com l'anterior, però no puc provar-ne cap de les dues perquè la moneda (núm. 644 del catàleg) té la data fora d'encuny.

Per aquesta raó, he revisat les monedes amb llegendes circulars publicades per altres autors per comprovar si hi havia exemplars, mal classificats, amb la mateixa llegenda central d'anvers que els de la sèrie emesa a Saragossa. Confiava de poder trobar altres monedes de la mateixa sèrie amb la data llegible per aconseguir una cronologia que confirmés alguna de les hipòtesis plantejades.

La cerca de nous dirhams de Yūsuf al-Muẓaffar de la sèrie de Saragossa comportava treballar amb materials dolents i escampats per diversos monetaris, que sols podia comparar entre ells fotogràficament. En la meva tesi de llicenciatura (Soler, 1989, pàg. 49) plantejava aquesta possibilitat com un projecte d'investigació futura:

Una acció de govern de Yūsuf al-Muẓaffar a Saragossa i Lleida, i per tant a tota la Marca Superior, per un període limitat, constitueix una hipòtesi que crec interessant argumentar, tot i que els elements que ens podrien permetre sostenir-la són en una fase d'investigació tot just iniciada en aquest treball i no del tot resolta.

Encara no havia fet documentat el fons de l'ANS ni disposava de tots els materials per seleccionar les monedes que m'havien de servir per a aquest propòsit.

La moneda amb nom de seca Saraquṣṭa (núm. 644 del catàleg) està malmesa i té el revers frustrat. L'anvers conserva relleus poc marcats que permeten resseguir

el traç d'una part de les lletres. La llegenda més ben conservada és la del cercle interior. L'encuny de l'anvers està desplaçat i la data queda fora del cospell. La paraula *sanat* que encara queda dins de l'encuny està deformada. De fet, l'única paraula ben preservada de la llegenda exterior d'anvers és el nom de la seca.

Vaig fer l'estudi comparatiu entre dos dirhams de coure del fons del MAN i la moneda de Yūsuf al-Muzaffar emesa a Saragossa, per tal de poder-hi llegir la llegenda del cercle interior d'anvers. El primer exemplar (Navascués, núm. 902; Soler, 1989, núm. 79; Navascués, 1990, pàg. 20-21, s/n; Tawfiq Ibrahīm, 1991, núm. 13; núm. 637 del catàleg i núm. 75b-c del corpus numismàtic), té dues perforacions, com la moneda emesa a Saragossa, i el segon (Cat. MAN 1892, núm. 466; Vives, núm. 1249; Navascués, núm. 901; Soler, 1989, núm. 80; núm. 645 del catàleg), que conserva la llegenda del cercle interior i vestigis de lletres de la del cercle mig, no té llegenda marginal i per tant no es pot datar. L'epigrafia d'ambdós exemplars era semblant, cosa que em va permetre reconstruir els traços menys marcats que formaven les lletres borroses de la llegenda circular interior d'anvers de la moneda amb nom de seca *بنة سرقسطة* [...]

Vaig identificar elements diferents a les llegendes circulars interiors d'anvers de dues d'aquestes monedes, per la qual cosa vaig haver de reconèixer que les tres peces no procedien d'una mateixa emissió. Sols tenien idèntica estructura la moneda emesa a Saragossa (núm. 644 del catàleg) i l'exemplar sense llegendes marginals (núm. 645 del catàleg). Aleshores vaig haver d'acceptar que l'altra moneda en què havia basat l'estudi comparatiu (núm. 637 del catàleg) i en què sols es mig llegia la data no era de la sèrie de Saragossa.

L'elecció de l'exemplar núm. 637 del catàleg com una possible moneda de la sèrie de Saraqūṣṭa fou conseqüència d'haver observat coincidències de diferent naturalesa amb la moneda núm. 642 del catàleg. En primer lloc, entre totes dues

hi ha similituds de tipus formal. Les respectives llegendes utilitzen els mateixos models epigràfics, en els quals destaquen la presència de grups de lletres nexades, d'igual forma i mida, que permeten reduir l'espai que ocupa la paraula dins la seqüència nominal. Segonament, es constata una mateixa alteració física produïda sobre ambdues monedes després de l'encunyació. Una i altra tenen dues perforacions regulars rodones que s'interpreten com a marques de desmonetització. En tercer lloc, la presència de la paraula بمدينة en la llegenda exterior d'anvers constitueix un altre indicatiu que em va semblar decisiu.

A les poques monedes de Lleida amb llegendes circulars en què he pogut llegir el nom de la seca (núm. 634 i 635 del catàleg), aquest s'indica amb el nom de la ciutat precedit per la preposició aràbiga *bi*: بلاريدة. No conec cap espècimen de Lleida que dugui el nom de seca precedit pel sintagma nominal format per la preposició aràbiga *bi* i paraula *madinat*: بمدينة لاريدة. Malauradament, l'exemplar amb la paraula بمدينة (núm. 637 del catàleg) té el nom de la seca esborrat i la data amb lletres deformes i mig esborrades.

11.2.5.1.3 Sèrie amb llegendes interiors idèntiques

Podem diferenciar un tercer conjunt de monedes amb llegendes circulars a nom de Yūsuf al-Muzaffar que es diferencien de les anteriors per la uniformitat del text de les llegendes interiors d'anvers i de revers.

J. Rodrigues Marinho (1990, pàg. 120) va ser el primer a donar la notícia d'un espècimen d'aquestes característiques, que havia vist en una col·lecció portuguesa. El text que l'autor va trametre per publicar a les actes del II Jarique no anava acompanyat de cap fotografia; però posteriorment va atendre la meua demanda i em va proporcionar dues ampliacions fotogràfiques perquè pogués corroborar la seva informació (Soler, 1992, pàg. 119):

La lectura que estableix Rodrigues Marinho per a aquest exemplar no ofereix cap dubte. Les dues llegendes reproduïxen el mateix text que a les altres emissions trobem al revers: al-Muzaffar Sayf al-Dawla Yūsuf. La moneda no es pot datar ni és possible determinar si el lloc d'emissió era Lleida o Saragossa.

L'observació de les dues àrees de la moneda permet constatar que no es reproduïx, per error, dues vegades el mateix encuny d'anvers, perquè les paraules طبع i درهم situades, respectivament, al centre de les àrees d'anvers i de revers testimonien la diferència dels encunyats emprats en el procés de fabricació.

En el moment de classificar els materials del catàleg, he pogut identificar una altra moneda de "tipus fatimita" amb les llegendes interiors d'anvers i de revers idèntiques (Soler, núm. 77; núm. 643 del catàleg i núm. 75 del corpus numismàtic). És un dirham de plata de bona llei, procedent d'una troballa aïllada a Castellldans (les Garrigues), que té les llegendes marginals mig retallades i les altres desplaçades d'encuny, unes característiques que també s'aprecien a la moneda de la col·lecció portuguesa. El mal estat de la moneda de Castellldans tan sols permet distingir algunes lletres del revers, que no es poden associar amb cap paraula. L'anvers, identificat per la paraula طبع, està millor preservat i s'hi pot llegir la part més significativa de la llegenda central: ... المظفر سيف الدولة.

Comparant les dues monedes, observem diferències notables en els caràcters epigràfics. La peça de Castellldans té el traç de les lletres més llargs que els de la col·lecció portuguesa, cosa que prova que no provenen de la mateixa emissió.

El fet que les dues monedes (núm. 642 i 643 del catàleg), amb llegendes interiors idèntiques, no tinguin llegenda exterior i que la resta estiguin desplaçades d'encuny em fa sospitar que podrien haver estat encunyades sobre un cospell de mida i pes reduïts amb el propòsit d'emetre moneda divisionària. Abona aquesta hipòtesi que hi ha documentat un exemplar (núm. 645 del catàleg) sense llegenda

exterior amb la llegenda interior característica de les monedes amb nom de seca سرقسطة. A més a més, malgrat l'exigüitat de la mostra, és significatiu que els pesos d'aquests exemplars oscil·lin entre 1,12 i 1,28 g.

11.2.5.2 Emissions amb llegendes normals

La moneda de l'any 443/1051 amb llegendes de tipus normal (Vives, núm. 1238; Prieto, núm. 282; Navascués, núm. 903; Soler, núm. 69; núm. 628 del catàleg i núm. 70 del corpus numismàtic) és un exemplar que testimonia la represa de l'activitat de la seca de Lleida, en el mateix any que Tudela perdé la independència, dos anys després de la crisi produïda per la recuperació de Saragossa per part d'Àhmad I (441/1049).

El nou govern de Saragossa va empitjorar les condicions de vida a Tudela ja que va quedar aïllada de l'únic aliat amb què comptava. La situació devia ser penosa per a la població de Tudela quan al-Muzàffar de Lleida va organitzar un comboi d'aliments per auxiliar-los.

L'expedició militar que des de Lleida anava a socórrer la taifa amiga va endinsar-se pels territoris de Ramir I d'Aragó, després d'establir un pacte que el rei cristià no respectà. L'objectiu era evitar passar per les terres de Saragossa i Osca que ja estaven sota el poder d'Àhmad. El ḥağīb de Saragossa, assabentat d'aquest conveni, va oferir al rei d'Aragó una quantitat superior a la que li havien ofert i el benefici del botí si el deixava entrar en els seus dominis i organitzar una emboscada contra el comboi enviat per Yūsuf al-Muzàffar (Ibn Haldūn, 'Ibar IV, pàg. 163; cit. Turk, 1978, pàg. 78, núm. 1). A. Turk considera probable que l'atac hagués tingut lloc abans de l'any 443/1051 i que arran d'aquests fets Yūsuf cerqués l'ajut del rei de Navarra i dels comtes catalans a què fa referència Ibn Haldūn i es comprometés a pagar-los pàries.

Els nous compromisos capgiraren antigues fidelitats, i el rei navarrès i els comtes de Barcelona, Urgell i Cerdanya, abans favorables a Aḥmad donaren suport militar a Yūsuf en la difícil empresa d'assetjar Saragossa aquest mateix any 443.

Com he constatat en comentar l'existència d'una emissió de moneda amb llegendes circulars de Yūsuf al-Muẓaffar amb nom de seca Saraquṣṭa, l'acció militar conjunta per recuperar Saragossa degué reeixir i donar un control temporal de la capital de la Marca Superior a Yūsuf. En aquest cas, hauria pogut exercir el dret sobirà de batre moneda en aquesta seca.

He intentat relacionar la moneda a nom de Yūsuf al-Muẓaffar amb data 443 i nom de seca retallat (núm. 628 del catàleg) amb la moneda de llegendes concèntriques d'aquest mateix emissor encunyada a Saragossa (núm. 644 del catàleg), perquè la primera també podria haver-se encunyat a Saragossa. Estableixo aquesta deducció a partir de l'observació de la forma del retall del marge que afecta la zona on hi havia el nom de la seca. Per altra banda, aquest dirham de coure té una llegenda d'anvers nova i una llegenda de revers que es caracteritza per la presència de textos i elements epigràfics que també trobem en el dirham de plata (núm. 619 del catàleg) de l'any 438.

En la moneda de l'any 438, les paraules de l'anvers, disposades en una línia, permetien conèixer el nom *ابن هود* i la del revers el *المظفر laqab*. L'exemplar datat l'any 443 reuneix ambdós elements a l'àrea central del revers i els situa en dues línies, *المظفر / ابن هود*, privilegiant l'escriptura del títol honorífic en situar-lo en primer lloc. Els perfils de les lletres d'aquesta llegenda, i les formes ornamentals, són semblants als de la moneda de l'any 438 i em van servir de model per reconstruir el traç d'algunes lletres deformades que en un principi van dificultar-me la lectura.

En totes dues monedes, procedents de distintes encunyacions, també destaca l'absència a l'àrea de revers de la llegenda estandarditzada de reconeixement de l'imam Hišam, un fet que es produeix en algunes monedes de Lleida. Pel que fa a la llegenda religiosa d'anvers de la moneda de l'any 443, observem que la professió de fe musulmana s'expressa en la forma més reduïda i que s'amplia amb la segona part del *kalima*: لا اله الا / محمد رسول الله.

Un dirham de coure procedent d'una segona troballa aïllada de moneda a Castellans (Soler, núm., 70; núm. 629 del catàleg i núm. 70 del corpus numismàtic) m'ha permès datar a l'any 445/1053 un altre espècimen del fons de l'ANS (Vives, núm. 1243; Prieto, núm. 277; Miles, núm. 457; núm. 630 del catàleg) amb les mateixes llegendes i amb unes variants decoratives formades per arabescs senzills, construïts de manera molt semblant, la qual cosa permet constatar que procedeixen de dues emissions diferents.

Els ornaments d'ambdues peces de l'any 445 es van construir a partir d'un mateix disseny que evolucionà en formes senzilles i poc modificades. Aquest és un fenomen que he pogut contrastar en la moneda d'Aḥmad de Saragossa. Probablement, es deu al fet que el volum de producció de la seca de Saraqušta fou superior en els anys que aquest mateix fenomen es manifestà a les monedes de Lleida.

La moneda de l'any 443 i les dues peces del 445 proven que la seca de Lleida va emetre moneda amb llegendes normals durant una etapa en què encunyà majoritàriament monedes amb llegendes circulars.

12. Muḥammad ‘Adud al-Dawla de Calatayud

12.1 Introducció

L'any 438/1046 Calatayud i el seu districte era governat per Muḥammad, un dels fills de Sulaymān al-Musta‘īn, el qual exercia aquest càrrec d'acord amb una disposició paterna que volia assegurar amb fidelitats familiars un millor control d'aquest territori i evitar qualsevol temptativa d'insurrecció a favor del caciquisme tugíbida que tenia una llarga tradició en aquesta ciutat i en la seva demarcació (Viguera, 1981, pàg. 146).

Les lluites per la successió del fundador de la dinastia Banū Hūd van fer que els germans es coalitzessin en contra d'Aḥmad de Saragossa, el successor legítim, perquè segons les fonts àrabs, aquest, els havia destituït dels seus càrrecs i tractat malament després de la mort del pare.

L'any 438, la coalició entre els germans va desplaçar per un temps a Aḥmad del govern de la Marca Superior; encara que va conservar el control sobre la ciutat de Saragossa, i probablement la seva demarcació territorial, tal com ho prova el testimoni d'una moneda emesa al seu nom l'any 439/1047 (s/n 12 de l'apèndix al catàleg de monedes amb dades incompletes) amb nom de seca Saraquṣṭa. Abona aquesta hipòtesi el fet que tenim documentades monedes de Lleida, Calatayud i Osca de l'any 438.

El primer regnat d'Aḥmad va ser breu, perquè el mateix any 439 comencen les encunyacions de Saragossa a nom de Sulaymān Tāğ al-Dawla i el volum d'aquestes emissions és significativament superior en termes relatius.

12.2 Consideracions monetàries

12.2.1 Metalls, valors i volum de peces

La seca de madīnat Qalā'at Ayyūb durant el període comprès entre els anys 438-40/1046-49 va fer abundant moneda d'or i de billó.

La cronologia de les fraccions de dinar documentades és incerta perquè no tenen llegendes marginals. La correcta classificació d'aquestes emissions monetàries dins la seca de Calatayud és possible per la coincidència en la mateixa àrea del revers de la moneda del patronímic محمد i de les paraules ابن سليمان o bé les paraules ابن هود que permeten conèixer en el primer cas la filiació de l'autoritat emissora i en el segon la seva relació amb l'autoritat emissora.

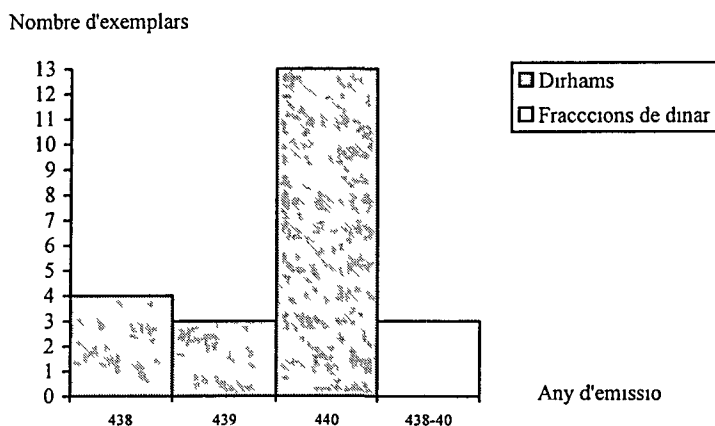

Fig 32 Distribució de les peces Muhammad 'Adud al-Dawla de Calatayud per anys d'emissió i nominals

A la fig. 32 les fraccions de dinar són representades pel grup amb cronologia relativa corresponent als anys 438-40/1046-48, compost per tres exemplars. Tanmateix, cadascuna d'aquestes monedes pertany a un model de llegendes diferent, la qual cosa abona la hipòtesi, repetidament exposada en aquest treball, que el nombre d'exemplars supervivents d'un determinat tipus epigràfic és ínfim en relació al nombre real de peces emeses de les mateixes característiques.

La primera fracció de dinar del catàleg (Vives, núm. 1250; Prieto, núm. 287; s/n 18 de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 78 del corpus numismàtic) introduí un disseny epigràfic singular en el que no es documenta el títol adoptat per l'autoritat emissora però en el seu lloc es fa la menció de la seva condició de fill de Sulaymān ابن سليمان. Al fundador de la dinastia hudita sols se l'anomena pel seu patronímic en lloc de fer-ho pel *laqab* المستعين que utilitzà el primer governant hudita en les monedes de Saragossa emeses durant els anys 431-438 sense que hi figurés el seu món aïllat o acompanyat d'altres títols .

Dos models epigràfics semblants es diferencien per la distinta disposició d'uns mateixos elements dins la llegenda d'anvers. La primera emissió d'aquest tipus està representada per una fracció de dinar (Codera 1884, núm. 3; Vives, núm. 1251; Prieto, núm. 288, làm. 11; Miles, núm. 462; núm. 650 del catàleg i núm. 79 del corpus numismàtic) en la que la identitat del الحاجب محمد s'expressa per un títol genèric i un patronímic que permet reconèixer l'emissor perquè el nom Muḥammad està documentat en les fonts. Els veiem situats respectivament a l'àrea del revers a la part de dalt i a sota de la llegenda de reconeixement de l'imam Hišām. En aquesta moneda es completa la informació tramesa en l'àrea del revers amb les dues paraules que, en la llegenda d'anvers, indiquen la pertinença a la família dinàstica: ابن / هود, i que, en aquesta moneda, veiem separades una a la part de dalt i l'altra a sota de la llegenda religiosa.

L'altra fracció de dinar del conjunt (Vives, núm. 1252; Prieto, núm. 289; núm. 652 del catàleg i núm. 80 del corpus numismàtic) es diferencia de l'anterior perquè les paraules amb que s'indica el nom de la dinastia ابن هود, en aquesta emissió estan situades contigües en la part de sota de la llegenda d'anvers.

Els dirhams teòrics o de coure són els més ben representats en la mostra de moneda de Calatayud, en què observem un increment del volum de producció corresponent a l'any 440/1048.

No podem assegurar que l'any 440 sigui el darrer en què s'encunyessin monedes en el taller monetari de Calatayud, perquè dins el conjunt de les emissions tenim dos dissenys de llegendes diferents amb indicació del nom de seca però sense data (núm. 81c i 82 del corpus numismàtic), que podrien haver-se encunyat més tard. Per altra banda, les estimacions sobre el volum de producció de la seca a partir d'una mostra determinada no són mai del tot fiables perquè la representativitat del registre numismàtic no està lliure de distorsions.

12.2.2 Les peces de moneda

12.2.2.1 Noms i títols de l'autoritat emissora

El primer element que sobresurt a la fig. 33 és el *laqab* الحاجب. És documentat en quasi totes les peces de moneda dels anys 438-40/1046-48 encunyades amb el nom de seca Madīnat Qalā'at Ayyūb. L'única excepció, la constitueix la fracció de dinar (s/n 18 de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes) en què l'autoritat emissora s'identifica com a fill de Sulaymān. Aquest exemplar documenta un novell disseny de llegenda en la qual es prescindeix dels títols de prestigi. En aquesta llegenda, els dos personatges de màxima rellevància que hi apareixen figuren solament amb el seu patronímic. Aquest tipus de llegenda monetària desproveïda de signes de sobirania constitueix una raresa dins el món taifa, en el qual la pràctica més freqüent entre els governants era la utilització plural de títols grandiloqüents i pretensiosos amb els quals pretenien emular els que havien adoptat els califes d'orient. Aquests sobrenoms, sovint eren poc acordes amb una realitat humiliant, compromesa per aliances i pagaments continuats

de pàries. M. J Viguera (1994c, pàg. 140) es refereix a l'ús abusiu que els governants taifes feien dels títols i en dóna exemples il·lustratius:

Llegando a usar los más altos sobrenombres (abusando incluso, según algunas críticas de la época, que contrastan la fragilidad de aquella realidad soberana con una pompa a veces desmesurada , “como gato inflado por parecer león” según un famoso verso de entonces), sobrenombres como los que empleaban los califas, y que también Almanzor había usado, como al-Manṣūr bi-Allāh, “el vencedor por Dios”. Todos estos sobrenombres se iban incrementando por la evidente tendencia, cada vez más acusada según avanza el siglo, a recargarse los signos soberanos, aunque existen desde el primer momento, pero algunos esperaron a usar uno de los mas altos hasta lograr un éxito resonante, como hizo al-Muqtadir de Zaragoza tras ganar Bobastro, aunque al final hasta los más pomposos se ponen a los hijos de algún soberano tan destacado como el de Sevilla.

El significat del sobrenom honorífic que adoptà Muḥammad de Calatayud és original i suggeridor a la vegada: *عضد الدولة* “braç de l'Estat”. És un títol adequat al temps de revolta i guerra que li va tocar viure. El seu germà Yūsuf també havia triat, entre altres, un *laqab* en Dawla: *سيف الدولة* “espasa de l'estat”, el sentit metafòric del qual guarda una gran similitud amb l'adoptat per Muḥammad.

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
ابن عضد	— 440, —	الحاجب محمد	438, 439, —, 440 —
Part intermèdia			
		سيد الدولة	438, 439
Part inferior			
على هود ابن هود الدولة	438, 439 — — 440, —	ابن هود ابن سليمان محمد	438, 439 — —, 440

Fig. 33. Situació de noms i títols en les llegendes de Muḥammad 'Aḍud al-Dawla de Calatayud

Un element sorprenent relatiu al títol ‘Aḏud al-Dawla és la seva presència tardana i limitada dins la sèrie de Calatayud. No hi és present fins l’any 440/1048, i aquesta sembla que és l’última data que aquesta seca encunyà moneda, encara que aquesta afirmació no es pot precisar amb seguretat. Aquesta reserva es justifica per l’existència d’un ampli conjunt de peces de moneda amb les mateixes llegendes de l’any 440 a nom de ‘Aḏud al-Dawla, procedents de diferents emissions en les quals la llegenda de la seca i la data, que expressa el nom del taller monetari, s’acaba a la paraula sanat: بمدينة قلاعة ايوب سنة

Un segon tret que destaca en la moneda de Calatayud és la ubicació del sobrenom ‘Aḏud al-Dawla a la part inferior de la llegenda del l’anvers. En aquesta àrea de la moneda no és freqüent de trobar els títols de l’autoritat emissora. Una pràctica semblant, la tenim exemplificada en algunes monedes emeses per Tāḡ al-Dawla de Saragossa durant el mateix període de revoltes (438-41/1046-49), encara que en aquesta sèrie el títol se situa a la part de dalt de la llegenda religiosa d’anvers.

La separació de les dues paraules que componen el títol ‘Aḏud al-Dawla en aquestes monedes de Muḥammad és un recurs estilístic que contribueix a destacar-lo. Aquesta pràctica també s’utilitza a l’hora d’escriure el nom dinàstic ابن / هود, amb idèntic propòsit, es col·loca una de les paraules a dalt i l’altra a sota de la llegenda religiosa. Encara que hi ha emissions sense data en què la referència dinàstica se situa sencera a la part de sota de la llegenda d’anvers.

El títol سيد الدولة “senyor de l’estat” que figura a les emissions monetàries dels anys 438-39/1046-47 ha plantejat sempre problemes de lectura, perquè en totes les peces documentades el primer pal de la lletra *s̄m* és més alt.

12.2.2.2 El nom de 'Alī en les monedes del 438-439

El registre numismàtic permet establir l'inici de les emissions de Calatayud durant el mateix any 438/1046 en què les revoltes per raó de la successió de Sulaymān al-Musta'īn afavoriren el govern autònom de la nova taifa de Calatayud.

La primera emissió monetària de l'any 438 amb nom de seca مدينة قلاعة ايوب és representada per cinc exemplars en la mostra documentada. La peça de moneda publicada per A. Vives (núm. 1253; núm. 647b de l'apèndix al catàleg de monedes amb dades incompletes i núm. 77 del corpus numismàtic), de localització actual desconeguda, procedia de la col·lecció de M. Lahoz de Lleida i el seu estat de conservació era dolent, com denota la transcripció incompleta del nom de la seca i de la data, que ens proporciona l'autor, de la qual sols transcriu les poques lletres què van permetre la correcta atribució i classificació de la moneda.

La moneda del mateix any i tipus de llegendes del corpus de A. Prieto (núm. 285a i núm. 647c de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes) té completa la data. El fet que aquest exemplar no estigui reproduït a les seves làmines no permet contrastar si és el mateix que el del monetari de Berlín (Nützel, núm. 553; núm. 646 del catàleg), amb el qual coincideix per l'escriptura de la data.

Les monedes documentades de la primera emissió monetària de Calatayud expressen la data sols amb el primer numeral. H. Nützel (núm. 553-554; núm. 646-647 del catàleg) va transcriure la llegenda: بمدينة قلاعة (sic) ايوب سنة ثمان i després de la paraula any, va escriure el número vuit precedit de dos punts i s'abstingué d'interpretar la cronologia de la peça. El rigor de H. Nützel es manifesta de manera més notòria en la documentació de dos exemplars del mateix tipus epigràfic emesos l'any 439, en els quals la data és expressada de forma més completa, per les xifres de la unitat i la de la desena. El primer exemplar (Nützel

núm. 555; núm. 648 del catàleg) aporta prou elements per a establir-ne la datació correcta: ... بيمد... سنة تسع و ثلث... i l'autor l'anota així: [4]39 (?). L'altre (Nützel, núm. 556; núm. 649 del catàleg) és malmès i sols s'hi llegeixen les dues primeres lletres del numeral *tis'*. H. Nützel va ser conseqüent amb els dubtes expressats sobre la cronologia de les monedes amb el nom de 'Alī emeses els anys 438-39 a Madīnat Qalā'at Ayyūb i per això, en el seu catàleg, les classificà a la part final de les monedes d'aquesta sèrie, darrere de les emissions datades l'any 440 i de les peces documentades amb omisió de la data.

El dirham amb el nom de 'Alī publicat per A. Vives (núm. 1253) és una peça que sols permetia llegir les tres primeres lletres del numeral *temān* i l'autor el datà a l'any 448 acompanyant aquesta xifra d'un interrogant. A. Prieto, en el seu corpus, establí per primera vegada la datació correcta d'aquest tipus monetari amb nom de seca Madīnat Qalā'at Ayyūb a l'any 438. Un millor coneixement de la història de la Marca Superior permeté a A. Prieto de datar aquests rars exemplars. El numeral vuit que es llegia a la moneda no podia correspondre més que a l'any 438, perquè una dècada més tard Calatayud formava part del territori d'Aḥmad i des del 441 no s'encunyava moneda en aquesta seca.

J. I. Sáenz-Díez va publicar, sense indicar-ne la procedència, un dirham de coure (1982a, s/n; núm. 648 del catàleg) amb idèntiques llegendes i ornaments que classificà com una emissió de Saragossa inèdita perquè les últimes lletres deformes del nom de la seca suggereixen uns perfils que s'assemblen a les lletres finals del nom Saraquṣṭa.

Com ja he exposat a bastament, en documentar les monedes de Sulaymān al-Musta'in de Saragossa amb el nom de 'Alī de l'any 432/1040 (epígraf 10.2.1.2), si J.I. Sáenz-Díez hagués disposat de les fotografies dels exemplars del monetari de Berlín amb el nom de 'Alī emesos en els anys 438-39 (Nützel, núm. 552-556)

hauria constatat la total coincidència tipològica i ornamental entre les monedes documentades per Nützel i l'exemplar que ell publicà. L'estudi comparatiu entre les diverses peces permet classificar la moneda documentada per J. I. Sáenz-Díez dins la sèrie de Calatayud i constatar que la seva data, expressada amb una sola xifra, és un vuit.

Una vegada exposades les dificultats que ha plantejat la correcta datació de les monedes de Calatayud amb el nom de 'Alī situat en l'àrea central d'anvers, ens trobem amb un problema de més difícil solució. La dificultat real d'aquest primer grup d'emissions rau en la presència del *laqab* سيد الدولة “senyor de l'Estat” a la llegenda del revers, un títol sols documentat en aquestes peces i que no sabem a quin الحاجب o autoritat emissora identifica, ja que les fonts àrabs no el mencionen i en les monedes no es relaciona amb el nom Muḥammad.

A. Prieto va ser també el primer a llegir la primera paraula del títol en Dawla d'aquestes monedes, motiu d'equívocs i de vacil·lacions a l'hora d'establir-ne la cronologia i atribuir-les a Muhammad 'Aḍud al-Dawla. Si bé la cronologia d'aquestes peces i la seva classificació dins la sèrie de Calatayud avui ja no representen cap problema, no podem dir el mateix quant a la correcta identificació de l'autoritat emissora. El tema no és del tot resolt perquè la lletra *ṣm̄* té més llarg el primer pal en tots els exemplars que es coneixen, alguns procedents d'emissions diferents.

H. Nützel (núm. 553) va documentar per primera vegada la lectura d'aquest títol amb una transcripció dubtosa: المد الدولة (?). A. Vives (núm. 1235) es limita a omplir amb punts suspensius l'espai que ocupava l'enigmàtica primera paraula d'aquest títol dins la llegenda. La proposta de A. Prieto: سيد الدولة em porta a suposar que la moneda que ell va tenir ocasió d'examinar, avui de localització desconeguda, no devia ser cap dels exemplars que publicà H. Nützel. A. Prieto no

hauria esmenat la proposta de lectura establerta pels seus predecessors sense haver fet un estudi d'una o diverses monedes d'aquest tipus o en el seu defecte d'una imatge gràfica d'aquestes.⁹¹

El problema real de les emissions a nom de *سيد الدولة* és que en aquestes monedes no es troben ni el patronímic *Muḥammad* ni el *laqab* 'Aḏud al-Dawla que permetrien establir una atribució segura com s'estableix en les monedes de Calatayud de l'any 440 i en les peces documentades de la mateixa seca però sense data, perquè unes i altres duen el nom i el títol que segons les fonts àrabs eren els propis del segon fill de Sulaymān ibn Hūd.

12.2.2.3 Emissions monetàries de l'any 440

Els dirhams de l'any 440/1048 incorporen per primera vegada les dues paraules que componen el títol 'Aḏud al-Dawla, les quals apareixen separades, una a la part de dalt i l'altra a sota de la llegenda religiosa d'anvers, la *ṣahada* o professió de fe musulmana. En el revers d'aquests nous espècimens de Calatayud hi figura la llegenda convencional de reconeixement de l'imam Hišam, documentada en la forma més curta: *الامام هشام / المويد بالله*, la qual es troba emmarcada pel títol *الحاجب*, situat a la primera línia, i pel patronímic *محمد* col·locat a la quarta.

Aquesta emissió és representada a la mostra per dues peces, la primera (Nützel, núm. 550; núm. 653 del catàleg i núm. 81a del corpus numismàtic) és un exemplar amb bona conservació en el qual es llegeix la data expressada amb el primer numeral: *بمدينة قلاعة ايوب سنة اربعين*.

⁹¹ A. Vives entre les seves fonts indica el MAN i el BM, però no menciona el museu de Berlín. És molt probable que A. Prieto desconegués el catàleg de H. Nützel a igual que A. Vives, el seu oncle i mestre, amb qui es va iniciar en la disciplina numismàtica.

El segon exemplar d'aquest mateix tipus epigràfic (Vives, núm. 1255; Prieto, núm. 290a; Miles, núm. 463; núm. 654 del catàleg), és una peça alterada per dues perforacions que no afecten la zona del marge en què es troba la data. S'hi poden llegir bé les quatre primeres lletres del numeral *arba'īn*, la qual cosa confirma la datació establerta per a la moneda de H. Nützel.

Dos dirhams d'aquest tipus de l'any 440 (núm. 653 i 654 del catàleg) no tenen ornaments. Per contra, tenim documentats quatre dirhams amb idèntiques llegendes que els anteriors que es diferencien per l'omissió de l'any i per introduir un mateix ornament de revers format per tres punts disposats en forma de triangle equilàter de base invertida.

D'aquest mateix model epigràfic i any d'emissió és coneix un rar espècimen (Prieto, núm. 290b; s/n 19 del corpus numismàtic) amb una errada en l'escriptura del nom de la seca, per ommissió de la paraula Ayyūb: بمدينة قلاعة سنة اربعين.

12.2.2.4 Emissions monetàries amb ommissió de la data

Dins la sèrie de les monedes emeses a la seca de Calatayud amb ommissió de la data tenim dos dissenys epigràfics semblants en els quals la diferència únicament rau en la distribució de la llegenda religiosa de l'anvers. El nombre d'exemplars documentats d'ambdues variants tipogràfiques és prou gran, en termes relatius, per descartar la possibilitat d'una errada de l'obridor d'encunys. El fet és que en aquestes monedes després de la paraula *sanat* no hi ha consignat cap numeral.

La primera d'aquestes emissions sense indicació de l'any d'encunyació és representada en el catàleg per quatre dirhams que reproduïxen amb tota fidelitat el disseny de llegendes establert l'any 440/1048 (núm. 655-658 del catàleg). Es caracteritzen per un ornament constituït per tres punts en forma de triangle, de base invertida, situats en l'àrea del revers a la part de sota del nom Muḥammad al

qual subratllen i destaquen amb la simplicitat del seu dibuix. H. Nützel (núm. 551; núm. 655 del catàleg i núm. 81c del corpus numismàtic) va documentar el primer d'aquests exemplars.. L'exemplar publicat per A. Prieto (núm. 290c; núm. 654b de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes), de localització actual desconeguda, no és la mateixa peça que la del monetari de Berlín, perquè documenta sencer el nom de la seca: *بمدينة قلاعة ايوب سنة*, mentre que en l'altra moneda les dues últimes lletres de la paraula *madīnat* estan borroses, segons la transcripció de H. Nützel.

La moneda del fons de l'ANS (Miles, núm. 464; núm. 656 del catàleg) no crec que pugui ser l'exemplar Prieto, núm. 290c com suggereix G. Miles perquè la zona del marge d'anvers en què hi ha la paraula *sanat* està desgastada i no es conserven els perfils de les lletres. Miles ho transcriu així: *بمدينة قلاعة ايوب* [سنة؟]. La mateixa observació es pot fer per als dos dirhams restants. Tant el primer (cat. MAN, 1892; Navascués, núm. 904 i núm. 657 del catàleg) com el segon (núm. 658 del catàleg) són exemplars malmesos, la classificació dels quals dins el grup de les monedes sense data es basa essencialment en la identificació de l'ornament de revers.

El segon disseny epigràfic amb omissió de la data es construeix amb els mateixos elements que el model epigràfic que acabo de descriure, i sols se'n diferencia per la disposició en dues línies de la *šahada*, en lloc de les tres en què habitualment s'escrivia a les monedes.

Les quatre monedes documentades d'aquest tipus no tenen ornament. Dues d'aquestes peces havien estat publicades. La primera per H. Nützel (núm. 552; núm. 659 del catàleg i 82 del corpus numismàtic). L'altra (Vives, núm. 1254; Prieto, núm. 291, lám. 11; Navascués, núm. 905; núm. 661 del catàleg) procedia de la col·lecció Vives i avui forma part del monetari del MAN. Els altres dos

exemplars són peces inèdites del fons de l'ANS que no documentà G. Miles perquè van ser lliurades per la HSA a aquesta institució l'any 1957, data posterior a la publicació de la seva obra (núm. 660 i 662 del catàleg).

A manera de comentari final, voldria remarcar que la fracció de dinar de l'any 438 fou classificada erròniament a la sèrie de Calatayud en el catàleg de A. Vives (núm. 1038) i en el corpus de A. Prieto (núm. 286, lám. 11). Aquest exemplar, és una moneda d'Osca (núm. 675 del catàleg i núm. 89 del corpus numismàtic). J. Navascués (1958, s/n, pàg. 54-55) va establir-ne la correcta atribució. Encara que l'errada estava corregida en una llista manuscrita de les equivalències entre els números de les monedes dels catàlegs de A. Vives i A. Prieto, que Tawfiq Ibrāhīm (1991, pàg. 34) descobrí a l'IVDJ.⁹²

Podria ser que el *ḥaǧīb* Sayyid al Dawla o Ta'yyid al-Dawla, que trobem documentat a la llegenda de l'àrea del revers de les monedes de Calatayud dels anys 438-439 no sigui altre que Yūsuf de Lleida. Un personatge a qui les fonts àrabs anomenen per referència al territori "senyor" segons documentació de M.J. Viguera (1994c, pàg. 140):

Además puede llamárseles "señor" (*sayyid*; más frecuentemente *ṣāḥib*) por referencia a su territorio, así *Ta'yyid al-Dawla*, señor de Lérida.

⁹² Aquest tema està tractat amb més amplitud en el paràgraf 14.1

13. Mundir al-Zāfir de Tudela

13.1 Consideracions monetàries

El registre numismàtic no ens proporciona cap moneda de Tudela datada a l'any 438/1046, la qual cosa no es pot interpretar com una prova que no es fessin monedes en aquesta seca durant el primer any de les revoltes de la Marca Superior quan, al '*amal* de Tuçila, Mundir ibn Sulaymān bregava per la independència d'aquesta taifa.

Abona la meua actitud de reserva el fet que en el moment present coneixem monedes emeses l'any 438 a Lleida, Calatayud i Osca, quan fa pocs anys sols teníem documentades les de Calatayud i ignoràvem l'existència d'emissions monetàries amb aquesta data tant de la sèrie de Lleida, encunyada per Yūsuf al-Muzaffar, com de la d'Osca a nom de Lubb ibn Hūd.

Un mateix greuge havia unit els fills de Sulaymān al-Musta'in, que no acceptaren la manera com Aḥmad els va rellevar de les funcions de govern amb què el pare els havia honorat. La numismàtica ens permet conèixer que Yūsuf de Lleida, Muḥammad de Calatayud i Lubb d'Osca començaren a fer moneda, com a signe de sobirania, el mateix any 438 en què va morir el fundador de la dinastia. L'únic testimoni monetari que ens falta trobar és el de Tudela. L'excavació arqueològica del Portal de Magdalena a Lleida ens proporcionà una prova de la que fou probablement la primera encunyació de Yūsuf, datada l'any 438, i en la qual ni tan sols s'indica el nom de la seca. L'exemplar d'Osca el coneixem després que durant molts anys hagués figurat a les obres clàssiques de A. Vives i A. Prieto com una moneda de Tudela.

13.1.1 Metalls, valors i volum de peces

Ara per ara, no es coneix cap exemplar d'or encunyat al taller monetari de Tudela, encara que no es pot menystenir que un dia se'n trobi algun.

Els dirhams documentats en aquesta sèrie són tots de coure, tant els encunyats durant els anys 439-40/1047-48, amb nom de seca al-Andalus, com els emesos l'any 442/1050, data en què les monedes substituïren aquest nom de seca genèric de les emissions anteriors pel de la capital de la taifa emissora, precedit de la preposició aràbiga *bi*: بتطيلة “a Tudela”.

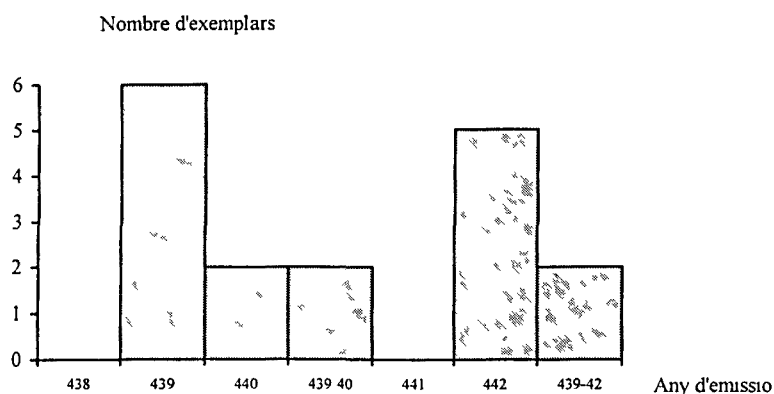

Fig 34 Distribució dels dirhams de Mundir al-Zafir de Tudela per anys d'emissio

La fig. 34 ens permet observar que la quantitat de monedes documentades amb data 439/1047 tripliquen el nombre de peces datades l'any 440/1048. Tanmateix, cal tenir en compte que les emissions de l'any 439 duen totes el nom genèric al-Andalus i que a la Marca Superior, amb aquesta denominació de seca, sols el taller monetari de Tudela encunyà moneda durant els dos primers anys de l'anomenat període de revolta (438-441). Per aquesta raó es classifiquen dins d'aquesta sèrie monedes d'atribució dubtosa perquè no hi figura ni el nom ni el títol de l'autoritat emissora. És un problema que no es pot resoldre amb la infor-

mació actual i que replantejo a les consideracions monetàries relatives a aquestes peces (paràgraf 13.1.2.2, exemplars núm. 663-666 del catàleg).

El registre numismàtic assenyala l'existència d'un possible hiatus en la producció monetària de la seca de Tudela. En la mostra documentada manquen monedes amb data 441/1049. Abona aquesta hipòtesis els canvis tipològics introduïts en les monedes que s'encunyen durant l'exercici següent. En les peces emeses l'any 442 la referència de seca s'indica amb el nom de Tuṭila en lloc de fer-ho amb el nom genèric d'al-Andalus.

La represa de les encunyacions l'any 442/1050 testimonia per primera vegada l'adopció del sobrenom honorífic de Mundir: al-Zāfir “el victoriós”, amb què el citen les fonts àrabs, que substitueix el *laqab* Nāṣir al-Dawla “el defensor de l'Estat” a les monedes dels anys anteriors.

L'any 441 fou un dels més difícils per a Mundir al-Zāfir de Tudela i els seus súbdits. La caiguda d'Osca, Saragossa i Calatayud a mans d'Aḥmad va aïllar Tudela de la taifa amiga de Lleida, la qual cosa degué agreujar la pressió ofensiva de què era objecte

A l'obra *al-Bayān* d'Ibn 'Idāri es troba una passatge (III pàg. 76, núm. 1; cit. A. Turk, 1978, pàg. 76) que descriu les dificultats que patien els de Tudela per raó de la carestia de la vida i per la manca de productes de primera necessitat. Mundir demanà ajuda a Yūsuf. El germà de Lleida va organitzar un comboi d'aliments que havia de passar pel regne d'Aragó, previ un pacte amb Ramir I. Aquest no respectà l'acord i a canvi del doble de diners que li havia ofert Yūsuf i d'una part del botí permeté que les tropes d'Aḥmad assaltessin el comboi.

La citació d'Ibn 'Idāri no precisa la data dels fets, però ens dóna una referència que podria ser un element clau per al coneixement d'aquest confús període de la història i de les emissions monetàries. A. Turk (1978, pàg. 76) diu:

los tudelanos, que obedecían a al-Muzaffar, le pidieron auxilio y él hizo un llamamiento para ayudarles.

A. Turk (1978, pàg. 77) s'estén explicant les trifulgues de l'emboscada:

Yusuf perdió mucho de su popularidad, de manera que quedó con el gobierno de la provincia de Lérida

D'aquests fragments de text es desprèn que Yūsuf al-Muzaffar de Lleida podia haver detingut el govern de Tudela abans del incident del comboi d'aliments.

13.1.2 Les peces de moneda

13.1.2.1 Noms i títols de l'autoritat emissora

Anvers	AH	Revers	AH
Part superior			
منذر	439	الحاجب	439, 440, —, 442
Part inferior			
ابراهيم	439	ناصر الدولة	439
ابن هود	439	منذر	439, 440, —, 442
على	—	الظافر	442
فرج	442		

Fig. 35. Situació de noms i títols en les llegendes de Mundir al-Zāfir de Tudela

13.1.2.2 Monedes anònimes amb nom de seca al-Andalus (439/1047)

Algunes de les monedes atribuïdes a Mundir b. Sulaymān són problemàtiques. El primer disseny epigràfic classificat dins la sèrie de Tudela i datat a l'any 439 és representat a la mostra documentada per quatre exemplars procedents

d'emissions diferents com es pot constatar en el traçat de les lletres i en els ornaments. El problema rau en la referència genèrica del nom de la seca i en l'absència del nom Mundir i del *laqab* al-Zāfir, aquestes mancances fan insegura una atribució que tradicionalment s'ha inclòs dins la seca de Tudela. Hem de lamentar no conèixer el lloc de troballa d'aquestes peces. Dues d'elles formen part de fons museístics però no es conserven les dades de la procedència. Pel que fa a les altres, el propietari les integrà a la seva col·lecció, procedents d'una subhasta i desvinculades d'informació quant al seu origen.⁹³

El primer tipus epigràfic classificat dins la sèrie de Tudela és un exemplar anònim de l'any 439. El patronímic *ابراهيم*, que figura sota la llegenda d'anvers, no va acompanyat de cap títol que permeti conèixer la funció d'Estat o alt càrrec administratiu del personatge a qui designava. En la moneda no hi figura cap altre nom ni títol. Les llegendes de les monedes que corresponen a aquesta emissió ens plantegen més incògnites. A. Vives classificà el primer exemplar publicat d'aquest tipus anònim amb el nom de seca al-Andalus dins la sèrie de Saragossa, dins la secció que anomenà “¿Período de revuelta? H. 439-441 = C.-J. 1046-1049.” (Vives, núm. 1157) i s'expressà amb els següents termes en referir-se als problemes que plantejava (Vives, 1893, pàg. LVIII):

En el primer tipo encontramos sólo el título de *الحاجب*. *El Hachib*, sin nombre á quien aplicarlo. En el segundo hay un *El Hachib* que suponemos debe unirse al nombre *ابراهيم* *Ibrahim*; esta moneda es de Alandalus, por consiguiente, ni el nombre, ni la zeca recuerdan para nada las monedas de Zaragoza; pero su aspecto es idéntico al número anterior y muy parecido á los tipos undécimo, duodécimo y décimotercero, por lo cual la creemos acuñada en Zaragoza.

⁹³ Agraïxo a L. Domingo que em permetés documentar les peces de la seva col·lecció.

Tres dels quatre tipus definits per A. Vives com a base de la seva deducció corresponen a dissenys epigràfics de monedes d'Aḥmad al-Muqtadir emeses a Saragossa durant l'any 441.

A. Prieto degué constatar el contrasentit històric i la vulnerabilitat dels raonaments en els quals A. Vives basava la classificació de les monedes amb el nom de ابراهيم sota la llegenda d'anvers. És probable que ambdós numismàtics tinguessin informació relativa als llocs on s'havien trobat les monedes que publicaven i, encara que no n'han deixat constància escrita, aquest coneixement els hauria permès descartar que haguessin estat emeses en altres taifes d'al-Andalus i, per tant, poder relacionar-les amb les altres encunyacions hudites del període de revoltes (438-41/1046-49). El fet que Tudela fos l'única seca de la Marca Superior que durant aquest període batés moneda a nom d'al-Andalus hauria decidit a A. Prieto a classificar la moneda amb el nom Ibrahīm (Prieto, núm. 293; Miles, núm. 465; núm. 663 del catàleg i núm. 83 del corpus numismàtic) en aquesta sèrie.

El criteri establert per A. Prieto ha establert les bases per a una classificació no contestada, encara que poc segura mentre no disposem de materials amb informació fidedigna del lloc de troballa.

Les quatre peces de moneda documentades amb el nom Ibrahīm sota la llegenda d'anvers corresponen a emissions diferents com es pot observar en constatar varietats gràfiques i decoratives. Els motius ornamentals són senzills: un punt gruixut coronat d'un floró (núm. 663 del catàleg); una figura ovalada amb un floró similar al de la moneda anterior (núm. 664 del catàleg), un punt amb dues fulles a la part de dalt; quatre pètals disposats en forma de flor (núm. 665 del catàleg) Els quatre exemplars descrits estan malmesos i l'exemplar del MAN

(Vives, núm. 1157; Navascués, núm. 906; núm. 664 del catàleg) està alterat per dues perforacions que afecten el marge de la moneda.

13.1.2.3 Monedes de Mundir amb nom de seca al-Andalus (439-40/1047-48)

La primera moneda documentada amb el nom de Mundir duu el nom de seca al-Andalus i està datada l'any 439. En el catàleg, aquest tipus monetari és representat per dos exemplars procedents de dues emissions diferents, com denota el traç i la mida de les lletres que componen les llegendes i els distints ornaments de revers. En aquests exemplars el nom de l'autoritat emissora, منذر, és a la part de dalt de la llegenda religiosa d'anvers i està interrelacionat amb el nom de la dinastia ابن هود. La posició dels grups nominals dins l'àrea en què es troben contribueix a destacar-los. La llegenda del revers proclama a Mundir camarlenc de l'imam Hišām, el reconeixement del qual es fa amb els títols de “príncep dels creients” i “el qui rep el suport de Déu”. En la mateixa àrea de revers trobem el títol الحاجب lligat al sobrenom honorífic نصر الدولة “el defensor de l'Estat”, un dels *laqab/s* del governant taifa de Tudela.

La primera d'aquestes peces (Nützel, núm. 558; núm. 667 del catàleg i núm. 84 del corpus numismàtic) incorpora uns senzills ornaments geomètrics que contribueixen a destacar les paraules més significatives de la moneda. Un punt gruixut centra la vista en el nom منذر, que ocupa el lloc preeminent en la primera línia de la llegenda central d'anvers. En el revers es ressalta el títol en Dawla نصر الدولة, col·locat de manera visible a la quarta línia. En aquesta ocasió dos punts gruixuts el subratllen. L'altre exemplar del mateix model epigràfic (Vives, núm. 1258; Navascués, núm. 907; núm. 668 del catàleg) es diferencia per substituir els dos punts que remarcaven el títol Nāšir al-Dawla, de la llegenda del revers, per un estel de sis puntes.

Amb la mateixa cronologia (439/1047) i amb nom de seca al-Andalus s'encunyà moneda a Tudela amb un disseny de llegendes diferent, el qual amb diverses variants ornamentals, es reproduí en l'altra encunyació documentada del taller monetari de Tudela de l'any 440/1048).

El nou model de l'any 439 identifica l'autoritat emissora exclusivament amb el seu nom. L'àrea de l'anvers es reserva per a la primera part del *kalima*. La llegenda del revers incorpora, amb la fórmula més curta, la menció de reconeixement a l'imam Hišām. El nom de l'emissor sols va acompanyat del títol al-ḥağīb, el qual és un estereotip en aquesta època.

L'únic exemplar conegut d'aquest tipus datat l'any 439 (Prieto, núm. 295a; núm. 669b de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 85a del corpus numismàtic) està publicat en el corpus de A. Prieto, però se'n desconeix la localització. L'emissió a què pertany aquesta moneda devia ser de finals de l'any 439 perquè ha deixat pocs rastres.

Per contra, aquest mateix model es reproduí diverses vegades en encunyacions de l'any 440 i, com acostuma a succeir, les monedes testimonials que he pogut estudiar directament són d'encunys diferents com permet veure l'absència o la presència d'ornaments, els quals són tots distints.

El primer exemplar de l'any 440 d'aquest tipus (Vives, núm. 1259; Miles, núm. 466; núm. 669 del catàleg i 85b del corpus numismàtic) té un floró ben dibuixat a la part superior de la llegenda d'anvers i, a l'última línia del mateix text alcorànic, destaca la modificació de la lletra *ra'* de la paraula شريك transformada en un harmoniós ram floral.

En la segona peça documentada (Miles, núm. 467; núm. 670 del catàleg; núm. 85a/b del corpus numismàtic), un exemplar en mal estat de conservació, els ele-

ments decoratius són borrosos, el floró mig desfigurat i no s'aprecia si és present la prolongació floral de la lletra *rā* de la paraula شريك. La manera com està dibuixada la lletra *nūn* del nom منذر, més gran i sinuosa en la primera moneda, la diferent grandària de les lletres a les respectives llegendes i la mida dels allargaments en el cos d'algunes lletres, per tal d'emplenar de manera estètica la línia, permeten constatar un altre cas de monedes de la mateixa cronologia i amb idèntic tipus epígraf i ornament, però d'encunyats diferents.

El tercer exemplar documentat (núm. 671 del catàleg; núm. 85a/b del corpus numismàtic) és inèdit. Les dues monedes anteriors són tan malmeses que no s'hi pot llegir l'any i no es poden datar perquè hi ha moneda de dos anys consecutius (439-40) amb el mateix model epigràfic.

El quart exemplar (Prieto, núm. 295b; núm. 669c de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes), de localització actual desconeguda, correspon a l'únic espècimen de l'any 440 ben conservat, com es pot observar en la transcripció completa del nom de seca i de la data, la qual en totes les monedes d'aquesta emissió s'expressa sols amb el primer numeral: بالاندلس سنة اربعين.

El cinquè exemplar (Vives, núm. 1260, núm. 669d de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes), de localització actual desconeguda, documenta una emissió en què el primer numeral de la data és escrit de forma incompleta, tot i això hi ha prou elements per identificar-lo: الدرهم بالاندلس سنة اربع. El mateix autor publicà una altra moneda (Vives, núm. 1261, núm. 669e de l'apèndix al catàleg de les monedes amb dades incompletes), de localització actual desconeguda, la lectura de la qual devia plantejar problemes perquè va transcriure el número *temān* acompanyat d'un interrogant, el qual no es correspon amb la cronologia del governant: الدرهم بالاندلس سنة ؟ ثمان.

13.1.2.4 El nom de 'Alī en monedes sense seca ni data

S'atribueixen a la seca de Tudela dues emissions monetàries en les quals el nom de la seca i la data és desconegut. Tanmateix, es classifiquen dins d'aquesta sèrie perquè la llegenda del revers, الحاجب (v) منذر, en ambdós models és idèntica a la que tenim documentada en dues emissions de Tudela amb nom de seca al-Andalus datades, respectivament, als anys 439-40/1047-48.

L'element diferencial és el nom 'Alī que apareix sense cap títol a la part inferior de la llegenda del revers. És un nom sense identificar i la seva presència no vol dir necessàriament que faci referència a un mateix personatge. El nom 'Alī és un nom profusament utilitzat en el món islàmic. El trobem en monedes de Saragossa de l'any 432 i de Calatayud dels anys 438-39 i en les de Tudela amb una cronologia incerta que en certa manera es podria establir al final de l'any 440 si tenim en compte que el model de revers de les monedes amb el nom 'Alī sota la llegenda d'anvers és d'aquest any. Per això, es pot argumentar que aquest nom designi el *ṣāhib al sikkat*. Podria ser que una mateixa persona hagués exercit el càrrec il·lustre de prefecte de seca en tots aquests tallers monetaris.

La primera emissió de Tudela en què figura el nom 'Alī la coneixem per la publicació d'un exemplar únic (Vives núm. 1262; Prieto, núm. 296a; s/n 20 de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes i núm. 86a del corpus numismàtic), el mal estat de conservació del qual no va permetre al autors que el publicaren de llegir-hi el nom de la seca emissora ni l'any. Aquest dirham formava part de la col·lecció de C. Escudero, de localització desconeguda.

Hi ha una variant del mateix tipus, amb el nom 'Alī sota la llegenda d'anvers. El que la diferencia és l'absència de llegenda marginal d'anvers i la presència d'una

estrella de vuit puntes inserida en el cercle en què es troba la llegenda d'anvers.⁹⁴ L'únic dirham conegut d'aquesta variant de tipus (Vives, núm. 1263; Prieto, núm. 296b; s/n 21 de l'apèndix al catàleg de monedes amb dades incompletes i núm. 86b del corpus numismàtic) segons consta a la taula de "índice de precios" de A Vives (1893, pàg. 511) pertanyia a la seva col·lecció, però en el moment present no es troba amb les monedes d'aquesta sèrie dipositades en el fons del MAN on es troben les altres peces de la mateixa procedència.

13.1.2.5 Monedes de Mundir amb nom de seca Tuḡila (442)

La mostra de moneda documentada fa palès un buit per l'any 441/1049, degut probablement a un període d'inactivitat de la seca. Després d'aquest hiatus constatem que les encunyacions amb data 442/1050 introdueixen un nou disseny epigràfic amb canvis significatius. Aquestes modificacions: canvi en la denominació de la seca, substitució del *laqab* que designava l'emissor i la presència de nous noms, són uns indicadors que valorats conjuntament amb l'increment de producció que assenyala el gràfic de la fig. 34 abonen la hipòtesi que durant l'any 441 es restringí dràsticament la fabricació de moneda o bé que es tancà el taller monetari de Tudela.

En primer lloc, observem el canvi simptomàtic de la denominació de la seca, el nom genèric al-Andalus es substitueix per un nom exclusiu i exclouent. Ara, les monedes pregonen el nom de la taifa i de la ciutat històrica que governa Mundir: بتطيلة, un nom precedit per la preposició aràbiga *bī*. El canvi testimonia una afirmació de sobirania territorial. Probablement és en aquest moment quan Mun-

⁹⁴ Un estel de sis puntes dins un cercle el tenim documentat en dues monedes a nom de معز الدولة sense seca i data, del fons de l'ANS (Vives, núm. 1342; Prieto, núm. 194; Miles, núm. 264-265) d'atribució incerta G. Miles (1954, nota, pàg. 60) diu que A. Vives va atribuir aquestes peces poc comunes a Lleida o Tortosa, ca. 445-450. També argumentà que podrien ser de Muqatil, encara que no disposava de proves de que poguessin ser emissions de Tortosa.

dir governà sense la protecció ni la submissió d'anys anteriors al senyor de Lleida Yūsuf al-Muzaffar.⁹⁵

La seca de Tudela durant l'any 442/1050 es va prodigar en encunyacions monetàries i modificà un primer disseny de llegendes de revers en què es designava l'autoritat emissora com مندر الحاجب (u) مندر pel model مندر (u) الظافر en el qual la llegenda introduí per primer cop el *laqab* al-Zāfir, el qual ha transcendit en les cròniques àrabs i designa en els catàlegs a Mundir ibn Sulaymān.⁹⁶

En els dos tipus epigràfics emprats a les emissions monetàries de l'any 442 constatem un mateix tipus de llegenda d'anvers que incorpora el nom فرج sense un títol que en permeti la identificació. Aquest nom consta com “desconocido” en l'*Índice de títulos y personas que los usaron en España* de A. Prieto (1926, pàg. 270) Ens trobem davant d'un altre nom d'atribució incerta a igual que el de 'Alī que tenim documentat en moneda de diferent cronologia i seca i als que A. Prieto (*op. cit.* pàg. 268) també classificà com a desconeguts.

Els elements decoratius d'un i altre model epigràfic emesos l'any 442 són uniformes i el dibuix que els constitueix és construït a partir de formes senzilles en totes les monedes d'aquest tipus que he pogut examinar. A la part superior de l'àrea central d'anvers s'aprecia una branca amb fulles disposades de manera simètrica, l'amplada de les quals decreix fins al punt extrem superior.

Els elements diferencials més significatiu entre aquests dos dissenys de moneda documentats en exemplars de l'any 442 els trobem en la llegenda del revers. En el primer model no hi figura cap altre títol que el d'al-ḥaḡīb, situat a la part supe-

⁹⁵ Vegeu pàg. 54, comentari d'A. Turk (1978, pàg. 76) sobre la citació d'Ibn 'Idāri.

⁹⁶ Les lletres, dins de parèntesi, substitueixen les diferents llegendes que trobem més sovint dins de les monedes. Les taules d'equivalències es poden veure en les notes al catàleg, vol. II, pàg. v-vi

rior de la llegenda, el qual s'identifica amb l'emissor per la presència del nom Mundir situat a la línia inferior. L'altre disseny prescindeix del títol al-ḥaḡīb i col·loca en el seu lloc el *laqab* al-Zāfir que, a igual que en les monedes de l'altre tipus, té com a referent el nom Mundir que completa la llegenda de revers.

El tipus amb llegenda de revers: مندر الحاجب (u) està representat en el catàleg per dos exemplars.

El primer (Vives, núm. 1264; Navascués, núm. 908; núm. 672 del catàleg i núm. 87 del corpus numismàtic) procedeix de la col·lecció Vives i forma part del monetari del MAN. L'escriptura de la data, expressada amb el primer dígit, اثنتين, permet observar una diferència en la manera com la interpretà A. Prieto (núm. 297; núm. 672b de l'apèndix al catàleg de monedes amb dades incompletes), la seva transcripció és la mateixa, però la línia de punts que l'autor marca entre el nom de la seca i el numeral dos: "Tudela,2, dirham" deixa constància que hi ha una zona borrosa entre aquest número i la paraula *bismillāh*, que permet situar dins la llegenda marginal l'inici de la seqüència, en la qual tenen cabuda els numerals que completarien la xifra que expressa la data d'emissió de la moneda, per la qual cosa, la moneda publicada per A. Prieto podria ser un exemplar diferent.

L'altre exemplar documentat (núm. 673 del catàleg) és una peça molt deteriorada que no s'hauria pogut classificar si no fos per la reconstrucció parcial dels elements que la caracteritzen: el nom Farḡ a la part inferior de l'àrea d'anvers i el nom Mundir precedit del títol de camarlenc en el revers. Aquests noms sols es reconeixen pel mètode comparatiu; altrament, el grau d'erosió de la peça no hauria permès classificar-la.

Pel que fa al segon tipus, els esforços per documentar peces inèdites han estat debades. El magnífic exemplar (Vives, núm. 1265; Navascués, núm. 909; núm. 674 del catàleg i núm. 88 del corpus numismàtic), dipositat en el monetari del

MAN, es l'únic que he pogut consultar i fotografiar del tipus amb llegenda de revers: المنذر (u) الظافر. Després d'aquesta emissió no se'n coneix cap més.

14. Lubb ibn Hud d'Osca

14.1 Consideracions monetàries.

La sèrie de *Wašqa* (Osca) és la menys coneguda i la pitjor representada dins el conjunt de les emissions monetàries de la Marca Superior d'al-Andalus. Sols hi ha documentada una fracció de dinar de l'any 439 del fons del MAN (Vives, núm. 1038; Prieto, núm. 286, làm. 11; Navascués, 1958, s/n, pàg. 54-55, làm. II; Soler, 1990, pàg. 36; Tawfiq Ibrāhīm, 1991, núm. 12; núm. 675 del catàleg i núm. 89 del corpus numismàtic).

J. Navascués (1958, s/n, pàg. 54-55) va publicar un article monogràfic i la fotografia que va donar a conèixer aquesta excepcional moneda amb nom de seca Madīnat Wašqa. Aquest exemplar té algunes parts de la llegenda borroses, entre les quals hi ha la paraula Madīnat; tot i això s'hi pot llegir la seca i l'any d'emissió: بسم الله ضرب ... وشقة تسعة و ثا

J. Navascués corregí la classificació errònia de A. Vives (núm. 1038) i de A. Prieto (núm. 286, làm. 11), que havien atribuït aquesta moneda a Muḥammad 'Aḏud al-Dawla de Calatayud.

T. Ibrāhīm (1991, pàg. 34) constatà que entre les empremtes de monedes dipositades a l'IVDJ hi havia una llista manuscrita de les equivalències entre els números de catàleg de A. Vives i A. Prieto, en què es corregia l'error d'aquests autors.

En aquesta mateixa relació, s'anotava l'existència d'un altre exemplar d'Osca: un dirham de l'any 439/1047, datat solament amb el primer dígit de la data: تسع. Pel que fa a la documentació d'aquesta peça de localització actual desconeguda, T. Ibrāhīm exposa:

Se da también a esta moneda la numeración supuesta de P.285c, por lo que su distribución sería igual que V.1253, que es la de la seca de Calatayud. No se puede de momento confirmar la existencia de esta moneda al no conocerse ilustración o ejemplar de la misma.

Si es confirma l'existència de dirhams emesos a Osca l'any 439/1047 caldria esperar poder completar aquesta sèrie amb nous models tipològics i, el que es més important, modificar els límits cronològics de la independència d'aquesta taifa.

15. Fiscalitat

15.1 Introducció

La recaptació fiscal en moneda exigia en època taifa una gran massa monetària en circulació i l'Estat era l'únic que proporcionava moneda legal (Barceló, 1984-85, pàg. 53).⁹⁷ Tot i que encara tenim un profund desconeixement de les condicions de vida dels subjectes fiscals de les primeres taifes⁹⁸ —els camperols (*ra 'iyya*), els artesans (*al-ṣunna*) i els comerciants (*al tuğğar*)—, els relats de juristes (*fatwa*) com Ibn Ḥazm ens permeten entreveure els engranatges de l'administració en els diversos regnes o emirats taifes en els quals el poder emissor justificava la legalitat del seu poder emetent moneda i adoptant el títol de camarlenc (*ḥağīb*), un títol que *de facto* no era res més que una designació fictícia atorgada per un califa depositat i sovint inexistent.

El poder taifa enfortia la seva posició amb la recaptació de tributs il·legals amb moneda contraris a les prescripcions de l'Alcorà. Amb això incrementava l'exèrcit de mercenaris (*al-ğund*) com a força dissuasiva davant les ambicions de poder de membres del seu propi clan, per mantenir a ratlla la submissió dels súbdits, i per controlar la pressió a la frontera cristiana.

Els poders taifa havien de pagar car la protecció armada. El fet que justificuessin determinades exaccions fiscals com a contribucions de guerra (*ma'ūna*) i pagament de pàries i que tinguessin una tributació més o menys regular, era contrari a l'esperit i a la llei de l'Islam. Com diu M. Barceló (1992, pàg. 17):

⁹⁷ L'organització fiscal musulmana des dels primers dies de l'islam cobrava l'impost de la capitació (*ğiztya*) en moneda a Egipte i Palestina (Simonsen, J.B., 1989, pàg. 99 i 129-131)

⁹⁸ Anomenades per molts autors taifes califals per englobar en un mateix paràmetre conceptual les reverenciades com a segona i tercera taifa, taifes almoràvides i almohades.

Té raó, M. Asín Palacios, en observar que és la il·legalitat dels tributs que fa il·legal *in radice* tots els intercanvis, però sense considerar la moneda com a eina malèfica de tot el circuit d'intercanvis.

Dit això, podem adonar-nos de la desproporció existent entre el nombre de peces emeses en període taifa i les mostres de moneda que ens proporciona el registre numismàtic.

Les estimacions dels volums de producció de la moneda plantegen greus problemes a causa del reduït nombre de peces preservades. Cal tractar amb cautela les mostres de moneda obtingudes pels diferents anys d'emissió. El treball de F. Retamero (1995, pàg. 23-28) planteja la qüestió del volum de peces monetàries emeses i la presència estatal a l'illa d'Eivissa, la mostra estudiada per aquest investigador és un cas particular basat en l'estudi d'un fons museístic constituït majoritàriament per peces de moneda de recuperació de superfície amb documentació del lloc de les respectives troballes.⁹⁹

Pel que fa a les monedes trobades en el territori del que fou la Marca Superior d'al-Andalus, malauradament no disposem d'un registre d'aquesta índole.

F. Codera amb el seu afany recol·lector selectiu, tot i preservar la conservació de les peces de moneda incorporades a la seva col·lecció, va propiciar compres i intercanvis amb numismàtics de Lleida i d'Aragó que privaren que la moneda hispanoàrab fos present en altres col·leccions i en fons de museus d'aquesta demarcació.¹⁰⁰

⁹⁹ La mostra estudiada per R. Retamero, procedent de troballes aïllades, ha estat comparada amb les obtingudes, amb idèntiques condicions, a l'illa de Mallorca i Menorca, la qual cosa li permet contrastar unes mateixes constants la valoració de les qual fa del seu estudi una obra de consulta valuosa..

¹⁰⁰ La col·lecció de Codera avui forma part del fons de l'ANS.

16. Metrologia

In the Holy *Qur'an* God gave the command 'Give full measure when you measure, and weigh with a balance that is straight' (*Surah* 17:35), and the obligation to enforce this command, including the regulation of the coinage, became the responsibility of the rulers of the Islamic community. (Darley-Doran, 1986, pàg.9)

A al-Andalus, de la mateixa manera que en altres províncies del món islàmic, van coexistir distints sistemes ponderals que podien ésser: pes, moneda, pes i moneda alhora i d'altres que eren subdivisions del patró més gran (*mitqāl*). En la documentació medieval quan es parla de moneda d'or els noms dinar i *mitqāl* s'utilitzen indistintament.

El dinar legal (*sar 'i*) anomenat *mitqal* d'al-Andalus pesava 3,88 g. Aquesta moneda tenia un pes equivalent a dos dirhams andalusins, coneguts indistintament amb els noms de *qurtubī* o *waraq*.¹⁰¹ El dirham andalusí pesava 1,94 g, just la meitat del pes d'un dinar.

La legalitat d'aquesta moneda, igual que les d'altres peces del món islàmic que seguien patrons diferents, venia determinada perquè s'ajustava a la relació canònica de pes preestablerta amb el dinar d'al-Andalus. L'equivalència de pes entre el dinar i el dirham legal (*kayl sar 'ī*) d'al-Andalus seguia la proporció formal de 10:7 (1 dinar = 17 1/7 dirham *kayl*).¹⁰² El pes de set dinars havia de ser igual al de 10 dirhams. Per altra banda, el canvi oficial sempre era en la proporció 1:12.

¹⁰¹ Un dirham *waraq* (legal) volia dir dos *mitqāl/dirham*

¹⁰² Es pot trobar una completa informació metrològica sobre pesals àrabs de la Meca, Bagdad i andalusins a Pellicer (1992). D'aquest mateix autor vegeu el seu llibre (1988a) sobre la metrologia d'al-Andalus i la terminologia sobre el tema que trobem en les fonts àrabs i que sovint és motiu de confusions.

Els governants podien introduir canvis de pes a la moneda però havien d'ajustar-se a aquesta normativa *malikī* d'equivalències entre la bipolaritat or i plata:

Dans l'Espagne musulmane, régissait la norme suivante laquelle «chaque pays fixe le nisāb en accord avec le dirham qui a cours chez eux, tant si cette monnaie a un poids moindre ou supérieur au dirham kayl»; telle est la doctrine d'Ibn Habib al-Andalusī. (Ibn Hud al-Andalusī; cit. J. Pellicer, 1982, pàg. 68).

El *mitqal* legal del Profeta o de la Meca segueix una altra fórmula d'equivalència formal basada en la proporció 1:10. El trobem a les fonts àrabs amb diferents noms on és anomenat *mitqāl almuninī* i també *mitqāl* del delme. Aquest darrer nom deriva de la seva funció ja que es feia servir per a pesar les recaptacions fiscals fetes en espècie.¹⁰³

Un altre sistema ponderal utilitzat en els pesos de la moneda es el *mitqāl* oriental o de Bagdad. Va ser introduït pels abbàssides. La seva equivalència formal era 1:8. El seu pes era de 4.08 g. També se'l coneixia amb el nom de *mitqāl* del metall perquè es feia servir arreu del món islàmic per a pesar els metalls preciosos i per aquesta raó s'ha fet servir fins el segle actual.

Pel que fa a al-Andalus en el període taifa, J. Pellicer (1982, pàg. 81) ha constatat que en els distints sistemes monetaris es produeix una dispersió de pesos estàndards que no sobrepassa en nombre a tres *mitqāls* reconeguts canònicament.¹⁰⁴

A la Marca Superior els Banū Hūd empraren el *mitqāl* de Bagdad. J. Pellicer ho interpreta com una mostra de fidelitat d'aquesta dinastia d'origen iemenita a les seves arrels orientals. L'any 461/745 amb motiu del pacte entre Aḥmad al-

¹⁰³ Va començar-se a fer servir a al-Andalus per pesar les recaptacions fiscals en temps de 'Abd-al-Raḥman III

¹⁰⁴ L'estudi del sistema ponderal adoptat per cada taifa es encara per fer. Com indica J. Pellicer (81) podria tenir a veure amb la diferent filiació política i religiosa de cada taifa.

Muqtadir i Sanç Garcés, en el qual s'establia el pagament de pàries que el regne de Saragossa havia de pagar al de Navarra, es produeix un canvi en el sistema metrològic monetari dels Banū Hūd. Els dirhams de les primeres emissions d'Aḥmad al-Muqtadir que comprenen el anys 441-60/1049-67 pesen 4,08 g del *mitqāl* de Bagdad. Mentre que els encunyats durant els anys 461-75/1068-82 pesen 4,66 g, un pes lleugerament superior que correspon al patró metrològic del *mitqāl almuminin* de la Meca

El treballs sobre metrologia i sobre equivalències de diferents ponderals i monedes de J. Pellicer (1987a; 1988a; 1988b; 1988c; 1992) constitueixen una aportació al coneixement d'una disciplina científica, que l'autor qualifica de complexa i encara poc coneguda. El seu estudi metrològic sobre la moneda taifa (Pellicer, 1992) ha servit de fil directriu per a l'estudi dels sistemes metrològics emprats en les emissions monetàries de la Marca Superior d'al-Andalus.

16.1 Metrologia dels Banū Tuğib

L'estudi del sistema metrològic monetari emprat per la dinastia dels Banū Tuğib és un tema inèdit. El nombre de peces de moneda representades a la taula (fig. 36) es insuficient i no permet treure'n conclusions fiables. Aquestes xifres encara són més reduïdes si considerem els diferents nominals que hi són representats: dinars, fraccions de dinar i dirhams.¹⁰⁵

¹⁰⁵ El nombre de monedes de la taula on hi ha les variables de pes de la moneda dels Banū Tuğib de la Marca Superior d'al-Andalus es inferior al de les monedes documentades, perquè una part d'aquestes sols les coneixem per publicacions que no donen la metrologia de les peces de moneda. Els exemplars sense dades metrològiques s'han classificat en aquest treball dins l'apartat monedes amb dades incompletes.

Emissor	Seca	Nominal	Nombre de peces	Pes major	Pes menor	Pes mitjà	CV %
414-20 / 1023-29							
Yahyā	S	D	1	—	—	3,36	—
	S	fD	1	—	—	0,91	—
420-30 / 1029-39							
Mundir II	S	fD	4	1,71	0,78	1,105	37,6
	S	D	6	4,53	3,02	3,713	18,6
	S	d	4	3,95	2,58	2,728	25,16
430-31 / 1039							
'Abd Allāh	S	d	1	—	—	2,980	—

Fig. 36. Variables de pes de les emissions monetàries dels Banū Tuġīb de la Marca Superior d'Al-Andalus

El nombre reduït de monedes de la mostra ha fet que desestimés de trobar els paràmetres estadístics.

16.2 Metrologia dels Banū Hūd

Les monedes documentades dels Banū Hūd de la Marca Superior d'al-Andalus amb dades metrològiques conegudes constitueixen un ampli conjunt en el qual són representats tretze dels catorze governants hudites. Hi manca la moneda emesa per l'últim Banū Hūd reclòs a Rueda l'any 503/1109 per l'exèrcit almoràvit, que ocupà la ciutat de Saragossa amb la connivència de part de la població civil que l'havia cridat.

Les dues emissions conegudes de 'Abd al-Malik, últim governant taifa de la Marca Superior, estan representades en el registre numismàtic per dos únics exemplars publicats sense dades metrològiques (Vives, núm., 1233; Prieto, núm. 273, làm. 11; s/n 15 i s/n 14, respectivament, de l'apèndix del catàleg de les monedes amb dades incompletes).

Emissor	Seca	Nominal	Nombre de peces	Pes major	Pes menor	Pes mitjà	CV %
431-38 / 1039-47							
Sulaymān	S	fD	13	1,28	0,60	0,908	23,52
	S	fd	7	2,09	0,75	1,259	37,07
	S	d	25	4,68	2,06	3,326	21,04
439-41 / 1047-48							
Tāğ al-Dawla	S	D	3	3,10	2,68	2,826	8,62
	S	D retallat	1	—	—	1,392	—
	S	fD	63	1,53	0,41	0,896	28,96
		d	27	5,27	1,58	3,503	27,56
441-75 / 1049-83							
Aḥmad I							
(1r període: 441-60)	S	fD	2	1,27	0,90	1,085	24,11
	S	d	134	8,50	1,76	4,049	23,96
	S	fd	5	2,82	0,95	1,951	40,47
(2n període: 460-76)	S	d	189	9,65	2,25	4,733	26,51
	S	fd	6	3,21	0,82	2,044	43,87
474-76 / 1081-84							
al-Mu'tamin	S	d	5	6,32	3,71	4,405	24,65
476-503 / 1083-1110							
Aḥmad II	S	d	90	6,52	2,88	4,536	15,10
	S	fd	14	3,40	0,30	1,560	47,94
438-59 / 1046-67							
al-Muẓaffar	L	fD	2	1,05	0,83	0,940	16,54
	L	d	13	5,12	2,45	3,361	21,97
	L	d retallat	1	—	—	1,430	—
	L	d lleg. c.	5	3,97	2,60	3,280	17,80
	S	d lleg. c.	2	4,15	3,80	3,975	6,22
	L	d lleg. c. ret.	2	1,28	1,19	1,235	5,15
	S	d lleg. c. ret.	1	—	—	1,120	—
338/1046-47							
'Aḍud al-Dawla	Q	fD	2	1,19	1,15	1,172	2,59
	Q	d	14	4,97	1,98	3,276	29,94
ca. 439-42 / 1047-51							
al-Zāfir	T	d	10	4,17	2,26	3,197	16,49
ca. 439 / 1047-48							
Lubb	W	fD	1	—	—	0,970	—

Fig. 37. Variables de pes de les emissions monetàries dels Banū Hūd de la Marca Superior d'al-Andalus

Les monedes representades a la taula de les variables de pes de les emissions monetàries dels Banū Hūd de la Marca Superior d'al-Andalus (fig. 37), corresponen al període 431-503/1039-1109. En aquest conjunt es diferencien les sèries de

moneda encunyades pels Banū Hūd a Saragossa, Lleida, Tudela i Osca durant els anys que s'indica a la mateixa taula i amb el nom genèric d'al-Andalus o bé amb el de la respectiva seca.

Les monedes emeses pels governants de Saragossa tenen una trajectòria temporal més àmplia que les de les encunyades en les altres seques, les quals coincideixen amb les de Saragossa a partir de l'any 441 però tenen una durada efímera.

Els histogrames que m'han permès la confecció de la taula de les variables de pes de les emissions monetàries del Banū Hūd de la Marca Superior d'al-Andalus (fig. 37) es poden consultar a les pàgines 245-249. Ens permeten constatar que el pes mitjà dels dirhams de coure emesos a les seques de Lleida (3,36 g), Calatayud (3,276 g) i Tudela (3,197 g) és lleugerament inferior al de les monedes emeses a Saragossa durant el mateix període.¹⁰⁶ Sols la moneda de Yūsuf Al- Muzaffar amb llegendes circulars de la serie de Saragossa (4,15 g) té un pes més ajustat al pes teòric del mitqal de Bagdad de 4, 08 g. Una altra observació relativa a la metrologia de les monedes de Lleida és la documentació excepcional de dirhams de plata de bona llei (núm. 643 del catàleg).

¹⁰⁶ Els histogrames de les monedes emeses a la Marca Superior d'al-Andalus estan elaborats a partir de la metrologia de les monedes documentades en aquest treball.

16.2.1 Variables de pes en les monedes de Sulaymān ibn Hūd

Classe	Límit	Observacions	Freqüència en %
1	2,01 - 2,30	2	8,00
2	2,31 - 2,60	3	12,00
3	2,61 - 2,90	2	8,00
4	2,91 - 3,20	4	16,00
5	3,21 - 3,50	5	20,00
6	3,51 - 3,80	3	12,00
7	3,81 - 4,10	3	12,00
8	4,11 - 4,40	1	4,00
9	4,41 - 4,70	2	8,00

N = 25

Mitjana aritmètica = 3,32560

Desviació estàndard = 0,69998

Coefficient de variació = 21,04 %

Skewness = 0,05838

Kurtosis = -0,48208

Interval de confiança 95% = 3,05121 - 3,59999

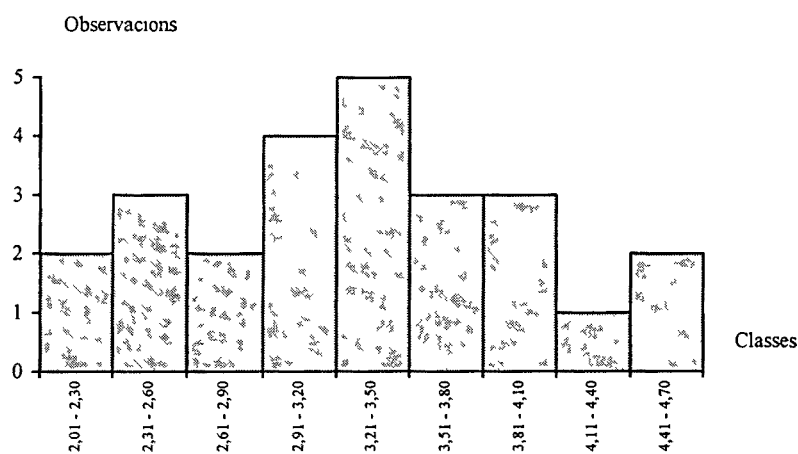

Fig 38 Frecüències de pesos dels dirhams encunyats per Sulaymān (431-38)

16.2.2 Variables de pes en les monedes de Tāğ al-Dawla

Classe	Límit	Observacions	Freqüència en %
1	0,41 - 0,50	3	4,76
2	0,51 - 0,60	3	4,76
3	0,61 - 0,70	6	9,52
4	0,71 - 0,80	14	22,22
5	0,81 - 0,90	11	17,46
6	0,91 - 1,00	7	11,11
7	1,01 - 1,10	6	9,52
8	1,11 - 1,20	7	11,11
9	1,21 - 1,30	1	1,58
10	1,31 - 1,40	0	0,00
11	1,41 - 1,50	4	6,34
12	1,51 - 1,60	1	1,58

N = 63

Mitjana aritmètica = 0,89768

Desviació estàndard = 0,26003

Coefficient de variació = 28,96 %

Skewness = 0,65691

Kurtosis = 0,21104

Interval de confiança 95% = 0,83347 – 0,96189

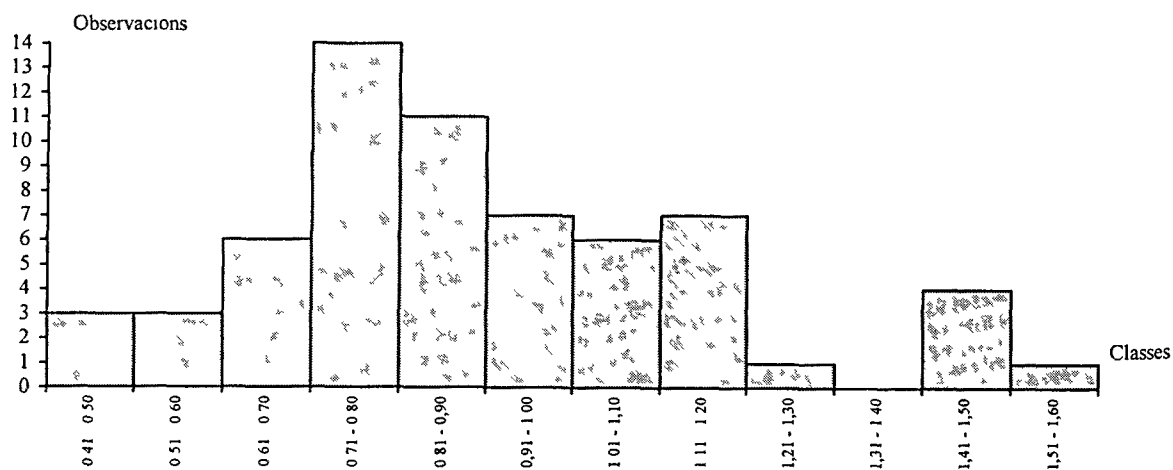

Fig 39 Freqüències de pesos de les fraccions de dinar encunyades per Tāğ al-Dawla (439-41)

16.2.3 Variables de pes en les monedes d'Ahmad al-Muqtadir (441-60)

Classe	Límit	Observacions	Freqüència en %
1	1,71 - 2,10	3	2,23
2	2,11 - 2,50	4	2,98
3	2,51 - 2,90	4	2,98
4	2,91 - 3,30	13	9,70
5	3,31 - 3,70	26	19,40
6	3,71 - 4,10	25	18,65
7	4,11 - 4,50	25	18,65
8	4,51 - 4,90	10	7,46
9	4,91 - 5,30	11	8,20
10	5,31 - 5,70	6	4,47
11	5,71 - 6,10	5	3,73
12	6,11 - 6,50	1	0,74
13	6,51 - 6,90	0	0,00
14	6,91 - 7,30	0	0,00
15	7,31 - 7,70	0	0,00
16	7,71 - 8,10	0	0,00
17	8,11 - 8,50	1	0,74

N = 134

Mitjana aritmètica = 4,04936

Desviació estàndard = 0,97051

Coefficient de variació = 23,96 %

Skewness = 0,74242

Kurtosis = 2,54846

Interval de confiança 95% = 3,88504 - 4,21368

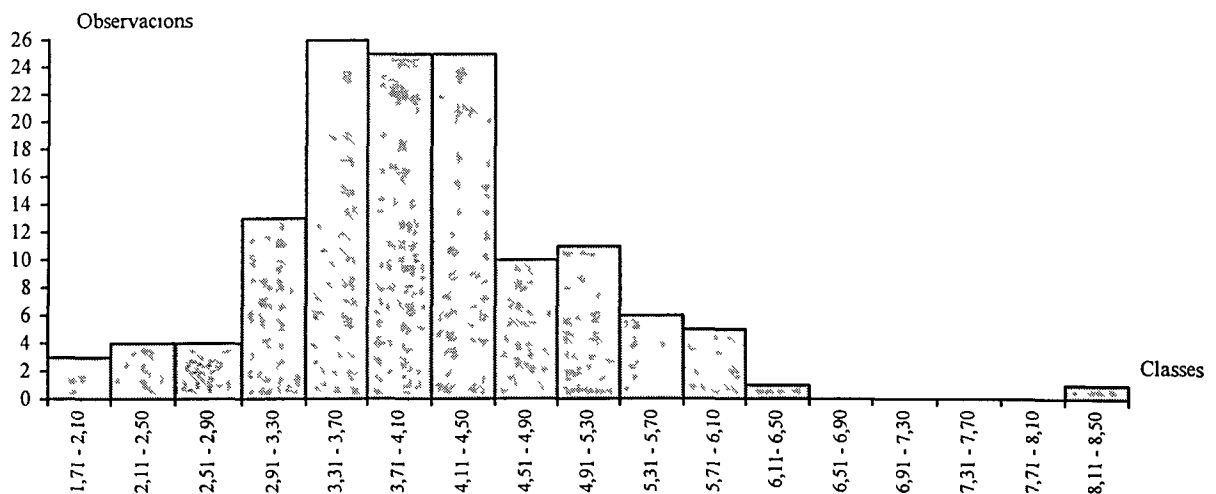

Fig 40 Freqüències de pesos dels dirhams encunyats per Ahmad I durant el primer període (441-60)

16.2.4 Variables de pes en les monedes d'Ahmad al-Muqtadir (460-76)

Classe	Límit	Observacions	Freqüència en %
1	2,21 - 2,60	3	1,59
2	2,61 - 3,00	1	0,53
3	3,01 - 3,40	13	6,88
4	3,41 - 3,80	26	13,76
5	3,81 - 4,20	27	14,29
6	4,21 - 4,60	29	15,34
7	4,61 - 5,00	33	17,46
8	5,01 - 5,40	15	7,94
9	5,41 - 5,80	16	8,47
10	5,81 - 6,20	7	3,70
11	6,21 - 6,60	5	2,65
12	6,61 - 7,00	2	1,06
13	7,01 - 7,40	4	2,12
14	7,41 - 7,80	2	1,06
15	7,81 - 8,20	1	0,53
16	8,21 - 8,60	1	0,53
17	8,61 - 9,00	1	0,53
18	9,01 - 9,40	2	1,06
19	9,41 - 9,80	1	0,53

N = 189

Mitjana aritmètica = 4,73288

Desviació estandard = 1,25489

Coefficient de variació = 26,51 %

Skewness = 1,30902

Kurtosis = 2,61814

Interval de confiança 95% = 4,55398 - 4,91179

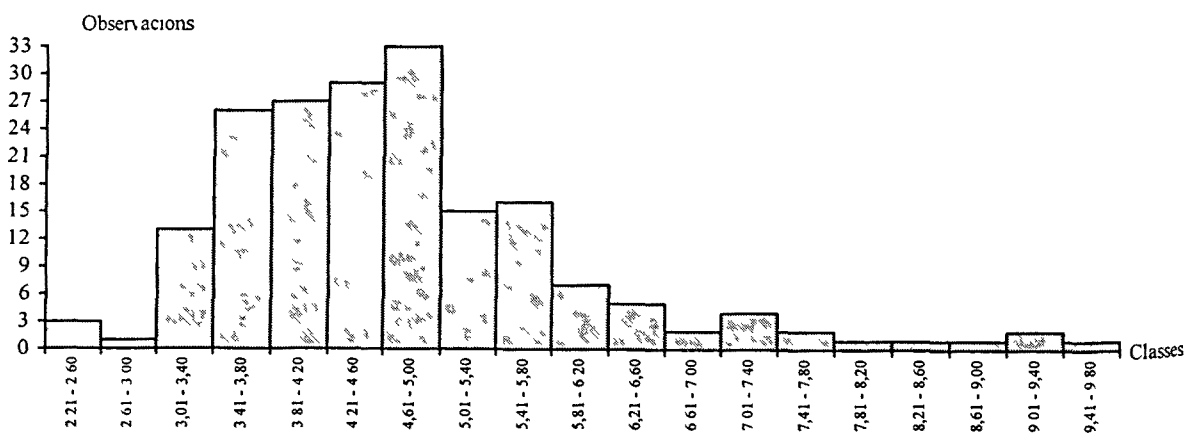

Fig 41 Freqüències de pesos dels dirhams encunyats per Ahmad I durant el segon període (460-75)

16.2.5 Variables de pes en les monedes d'Ahmad II

Classe	Límit	Observacions	Freqüència en %
1	2,81 - 3,00	1	1,11
2	3,01 - 3,20	0	0,00
3	3,21 - 3,40	3	3,33
4	3,41 - 3,60	4	4,44
5	3,61 - 3,80	6	6,67
6	3,81 - 4,00	7	7,78
7	4,01 - 4,20	9	10,00
8	4,21 - 4,40	6	6,67
9	4,41 - 4,60	10	11,11
10	4,61 - 4,80	14	15,56
11	4,81 - 5,00	10	11,11
12	5,01 - 5,20	6	6,67
13	5,21 - 5,40	4	4,44
14	5,41 - 5,60	5	5,56
15	5,61 - 5,80	2	2,22
16	5,81 - 6,00	2	2,22
17	6,01 - 6,20	0	0,00
18	6,21 - 6,40	0	0,00
19	6,41 - 6,60	1	1,11

N = 90

Mitjana aritmètica = 4,53622

Desviació estàndard = 0,68518

Coefficient de variació = 15,10 %

Skewness = 0,09951

Kurtosis = -0,08646

Interval de confiança 95% = 4,39466 - 4,67777

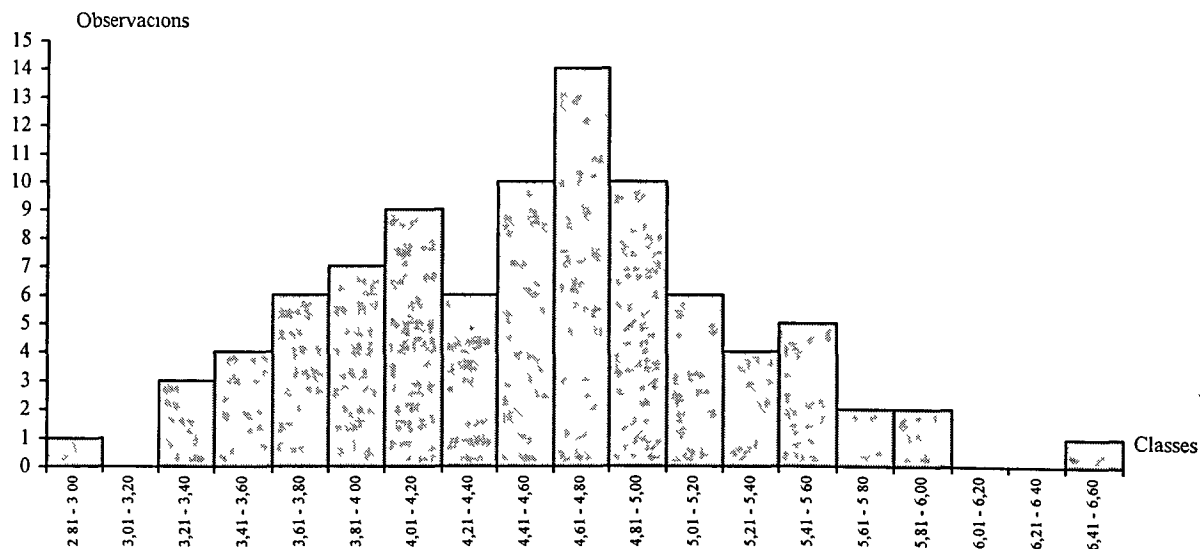

Fig 42. Frecüencies de pesos dels dirhams encunyats per Ahmad II (476-503)

17. Troballes i circulació monetària

17.1 Problemàtica

Les troballes de tresors monetaris tenen lloc, tret de rares vegades, fora de context arqueològic. La legislació sobre patrimoni i els interessos econòmics dels qui de manera casual efectuaren la troballa han estat antagònics, per la qual cosa no sempre ha estat possible preservar la seva conservació.

Sols un nombre molt limitat dels tresors descoberts són coneguts i estudiats. En la majoria de les vegades l'investigador que ha tingut accés als materials numismàtics procedents d'una troballa no pot documentar-ne la totalitat de les peces que la integraven.

Sabem, per la manifestació expressa d'alguns autors que les publiquen, que quasi sempre el tresor constituïa un conjunt tancat, la qual cosa encara el feia més valuós per a la investigació i que aquest malauradament es va dispersar abans de poder-ne fer l'estudi.

Durant les dues últimes dècades aquesta situació s'ha agreujat pel fenomen de la recerca sistemàtica de moneda amb detectors de metalls. Aquesta depredació del patrimoni arqueològic no sols va en contra de la legislació actual sinó que dispersa el contingut de les troballes en el mercat del col·leccionisme de moneda.

Així veiem com en els últims anys, les revistes numismàtiques publiquen tresors de dirhams emirals i califals la procedència dels quals s'omet perquè no es coneix o bé, si es coneguda, es silencia per no perjudicar el propietari de la col·lecció que permet documentar-los.

La situació es igual de greu quan es tracta de troballes aïllades de monedes que procedeixen de pèrdues accidentals. Aquestes han anat a engrossir les bosses dels

propietaris de detectors de metalls que es malfien de les institucions. Poques vegades els investigadors tenen coneixement de troballes de conjunts monetaris i de troballes esporàdiques de monedes d'aquesta procedència que constitueixen per elles mateixes elements importants per al coneixement de la història i de la circulació monetària i que són tan importants com les monedes procedents dels tresorjaments.

17.2 Consideracions sobre les troballes monetàries

L'anàlisi de la composició de les troballes amb moneda de la Marca Superior d'al-Andalus palesa unes característiques molt semblants a les que A. Canto (1992a, pàg. 26 i 1994, pàg. 284-285) assenyala per a les d'època califal i de taifa en general.¹⁰⁷

Un tret rellevant dels tresors monetaris és el monometal·lisme de la composició de les peces que l'integren. La majoria estan formats per conjunts de moneda d'or, especialment per fraccions de dinar.

La primera emissió de dinars i de fracció de dinars després de la caiguda del califat de Còrdova va ser la dels hammudites (403/1012), i uns poc anys després s'inicien les emissions d'or dels tugíbides (414/1023). Els altres regnes de taifes s'incorporen tard a la producció de moneda d'or i encunyen les seves sèries en electró. Solament els abbadites de Sevilla (435/1043) encunyen amb continuïtat unes excel·lents sèries de dinars mentre que la resta d'autoritats emissores taifa emeten esparses fraccions de dinars de baixa llei.

Els ocultaments monetaris de composició mixta són rars encara que no excepcionals. L'observació dels materials procedents de troballes monetàries en què hi

¹⁰⁷ En aquesta mateixa publicació estableix els punts de coincidència entre les troballes amb moneda emiral (A. Canto, 1988b) i la califal.

ha moneda dels tugíbides i dels hudites ens permet constatar el caràcter acumulatiu del conjunt de monedes que l'integren. En un mateix ocultament es tresoregen peces de moneda de diferents governants de la Marca Superior i d'altres dinasties taifa d'al-Andalus amb predomini de les geogràficament més pròximes.

Segons la composició de la troballa monetària aquesta es pot classificar en tres models.¹⁰⁸ En el primer grup tenim les troballes de transició entre el califat de Còrdova i les taifes. En el segon les troballes d'època taifa. En el tercer les d'enllaç amb la dominació almoràvit.

17.3 Troballes monetàries de transició entre el califat i les taifes

Els ocultaments d'aquest primer període proven el tresorejament de la moneda califal omeia junt amb l'emesa pels hammudites i la moneda pròpiament taifa.

Dins d'aquest grup es coneix la publicació de diverses troballes en què hi ha moneda de la Marca Superior, l'anàlisi de les quals ha proporcionat informació important per al coneixement de la història i de la circulació monetària de la moneda emesa a la Marca Superior d'al-Andalus.

17.3.1 Tresor de Còrdova

L'anomenat tresor de Còrdova va ser descobert l'any 1914 sota les aigües del riu Guadalquivir al seu pas per aquesta ciutat. A. Prieto (1915) el va publicar amb el títol *Nuevo hallazgo de monedas hispano musulmanas*. L'ambigüitat d'aquesta titulació ha estat la causa que se'l conegui en diversos treballs amb el nom de tresor de Còrdova.

¹⁰⁸ Aquesta divisió s'ajusta amb la que va fer A. Prieto (1926, pàg. 98-100) i amb la que subscriu A. Canto ((1992a, pàg. 26-38 i 1994, pàg. 289-295)

Número	Emissor	Data	Seca	Dinars	Fracçons dinar
Califat					
1	Hišām II	392	A	—	1
2	Muḥammad III al-Mustakfi	415	A	—	1
Califes hammudites					
3	al-Qāsim	408	A	1	—
4	Yaḥyā	424	Ceuta	1	—
5	Yaḥyā	...	Ceuta	—	1
Prínceps independents					
6	Ibn Qind	414	A	1	—
7, 8	Ibn Temam	—	A	—	2
9	Iḥitāḥ	—	A	—	1
Taifes					
10	Annexió regne València	430	Almeria	—	1
11	Annexió regne València	...	Almeria	—	1
12	Annexió regne València	—	Almeria	—	1
13	Amirites de València	—	1
14	Amirites de València	—	A	—	1
15	Amirites de València	...	—	—	1
16	Amirites de València	...	A	—	1
17	Amirites de València	417 ?	A	—	1
18-21, 24	Ismā'il de Toledo	OM	T	—	5
22	Ismā'il de Toledo	...	T	—	1
23	Ismā'il de Toledo	—	—	—	1
25	Yaḥyā de Saragossa	415	S	—	1
26	Mundir II de Saragossa	421 ?	S	—	1
27	Mundir II de Saragossa	...	S	—	1
28	Mundir II de Saragossa	—	—	—	1
29	Mundir II de Saragossa	428	S	—	1
30	Sulaymān al-Musta'in de Saragossa	431	S	—	1
31	Sulaymān al-Musta'in de Saragossa	431	S	—	1
32	Sulaymān al-Musta'in de Saragossa	432	S	—	1
33	Sulaymān al-Musta'in de Saragossa	436	S	—	1
34	Sulaymān al-Musta'in de Saragossa	431	S	—	1
35	Sulaymān al-Musta'in de Saragossa	—	S	—	1
36	Muḡahid de Dénia	432	—	—	1
37—40	Atribució dubtosa				4
Fatimites					
41, 43 – 47	al-Manšūr abū 'Alī al-Hākim	386-411	...	—	6
42	al-Manšūr abū 'Alī al-Hākim		al-Manšuriya	—	1
48 – 54	'Alī abū al-Hasan Az-Zāhir	411-427	—	7
55 – 57	'Alī abū al-Hasan Az-Zāhir		Siqilliyah	—	3
59	Ma'dd abū Temīm al-Mustanšir	427-481	...	—	1
60	Ma'dd abū Temīm al-Mustanšir		—	—	1
61 – 63	Ma'dd abū Temīm al-Mustanšir		Siqilliyah	—	3

Fig. 43. Troballa de Còrdova. A. Prieto (1914).

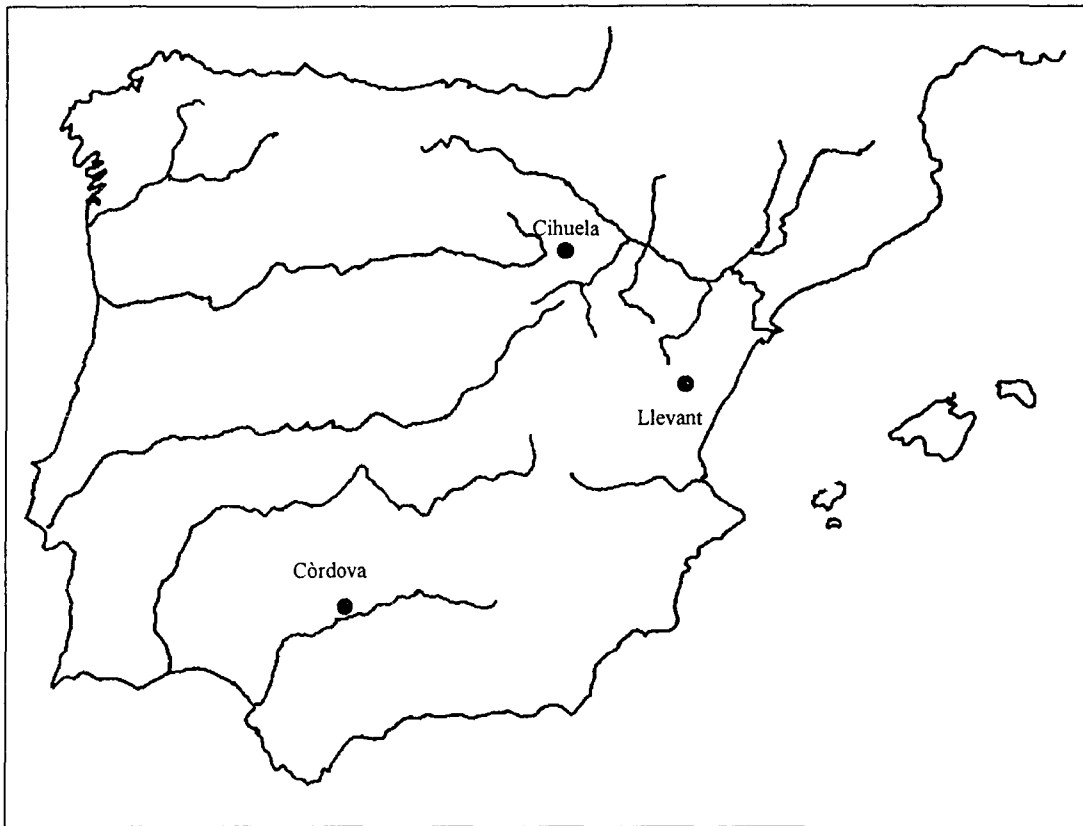

Fig. 44. Troballes de transició del Califat a les Taifes

La troballa de Cordova és un exemple il·lustratiu d'un tresor monetari que constituïa un conjunt tancat, la composició del qual solament coneixem de manera incompleta i aproximada.

El nombre de monedes de la troballa, dipositades en una guardiola, era, segons estimacions de A. Prieto, de quatre mil peces, de les quals sols va poder examinar-ne cinc-cents: quatre dinars i la resta fraccions de dinar.

Malauradament el criteri selectiu dels numismàtics de l'època, que primaven la publicació de tipus inèdits, va determinar que A. Prieto es limités a publicar seixanta exemplars dels cinc-cents que va tenir a les mans.

Una constatació important de A. Prieto respecte a la troballa de Còrdova és la gran presència de moneda dels califes fatimites, encunyades en la seva majoria a Sicília i al nord d'Àfrica, a l'actual Tunísia.

La moneda califat omeia, la dels hammudites i la d'alguns prínceps independents encara que en menor proporció també hi es representada.

Entre les sèries de moneda taifa documentades en aquest tresor trobem les emeses a Saraqusta pel tugíbida Mundir II i pel fundador de la dinastia hudita Sulaymān al-Musta'in. En la documentació d'aquests exemplars malauradament no es donen a conèixer les dades metrològiques i sols es reproduïxen els gravats d'un dinar i dinou fraccions de dinar entre els quals no n'hi ha cap de la Marca Superior d'al-Andalus (núm. 30-35 del catàleg de A. Prieto).

Els números d'ordre en aquesta publicació fan referència als tipus monetaris i l'autor indica el nombre d'exemplars que ell va poder estudiar de cada model o disseny epigràfic. Quan considerava que un tipus monetari no era inèdit, és a dir quan l'espècimen es trobava ben representat en les col·leccions del seu temps, l'anotació al peu de la transliteració de la llegenda era poc rigorosa i, invariablement, és reduïa a l'adjectivació imprecisa de "varios". Els comentaris que A. Prieto (1915, pàg. 325) fa a la moneda núm. 35 són il·lustratius dels interessos de la investigació del seu temps:

Ejemplar único y muy interesante porque demuestra, ó bien que Ahmed tomó el título de *عماد الدولة* en vida de su padre Suleiman, o que éste llevó el mismo título antes de adoptar el de *المستعين بالله*

Aquest paràgraf manifesta les inquietuds d'un numismàtic aleshores novell però extremadament crític i rigorós. Ell va saber treure profit de l'exemple i els consells del seu oncle i amic A. Vives i de la relació que hi va haver amb F. Codera, engrescats, uns i altres, en el misteri de la moneda hispanoàrab. Ens van deixar

els que encara són els millors tractats en el tema. De A. Vives i F. Codera sabem que eren grans col·leccionistes. Tots tres van poder documentar els tresors més importants del seu temps i de fet utilitzaren les mateixes fonts de documentació numismàtica que avui són integrades en els fons del MAN i l'ANS.

Pel que fa a una part important de la documentació aportada per A. Prieto ens trobem amb l'inconvenient de no poder conèixer determinats elements d'una moneda: com la metrologia, els ornaments, les orles que l'autor obvia i ens veiem privats de la possibilitat de contrastar determinades lectures dubtoses, perquè l'autor, a diferència dels seus predecessors, no cita les fonts que utilitza.

L'exemple més flagrant es troba a les dues fraccions de dinar de Yaḥyā b. Mundir, unes interessants fraccions de dinar amb llegendes marginals (A. Prieto, 1926, núm. 25) la data de les quals ens dóna la llegenda del marge:

بسم الله ضرب هذا الدينر بسرقسطة سنة خمسة عشرة و اربع

Aquests exemplars procedents de la troballa de Còrdova i documentats per A. Prieto ens plantegen avui un problema irresoluble, que no seria tal si poguéssim refer la lectura de les llegendes. La moneda no és reproduïda entre els gravats de les vint-i-una peces que il·lustren la seva publicació. A. Prieto, anys més tard, quan publicà el seu corpus, no la classificà entre les altres monedes representatives d'un determinat tipus o variant de tipus. La pregunta que em faig és ¿quines raons va tenir A. Prieto per no incloure aquesta moneda en el seu corpus, tot i que l'havia documentada?

Si observem la llegenda del revers descobrim l'element que la converteix en una documentació dubtosa i a la vegada interessant. La llegenda del revers, d'aquestes excepcionals fraccions de dinar, distribuïda en quatre línies, reconeix l'enigmàtic imam 'Abd-Allāh 'amīr al-mūminīn de les monedes dels tugíbides

mentre que el dinar que l'autor cita com a referència bibliogràfica (Vives, núm. 1134) s'encunya a nom de l'imām hammudita al-Qāsim com es dedueix dels títols califals que l'acompanyen. A. Prieto deuria haver dubtat de la seva lectura i les rebutjà a l'hora d'incloure-les com a tipus nou en el seu corpus.

Hem de lamentar que no publicués un bon gravat d'aquesta peça, el qual li hauria permès verificar una lectura que probablement no fou errònia. Si fos aquest el cas ens trobaríem amb la prova d'unes emissions que ens podrien ajudar a resoldre el problema de la identitat de l'imam 'Abd-Allāh que, a falta de millor hipòtesi, es qualifica arbitràriament com a califa d'orient, quan en el temps en què s'encunyen aquestes monedes no n'hi ha cap amb aquest nom.

L'argument que s'esgrimeix per explicar la presència d'un imam amb el nom 'Abd-Allāh, és la ignorància dels governants taifa respecte al que succeïa a orient. Aquest supòsit no es vàlid si tenim en compte que el cultiu de les ciències i de les lletres a les corts dels governants taifa era una de les seves millors qualitats. Per altra banda, el compliment del precepte islàmic de pelegrinar a la Meca o a les ciutats santes de l'Islam determinava un anar i venir d'al-Andalus a orient o al nord d'Àfrica. Un intens flux de gent que apropava ambdós móns. No endebades el conreu de la geografia era a igual que el de la genealogia una disciplina científica apreciada pels musulmans.

Si la documentació d'aquestes fraccions de dinar fos correcta, la qual cosa no podem constatar si no és que una nova troballa confirmi aquesta hipòtesi; ens trobaríem amb una emissió que podria tenir els seus antecedents en el temps de govern de Mundir I.

No tenim cap prova fefaent sobre el fet que el fundador de la dinastia tugíbida encunyés moneda a nom de 'Abd-Allāh al-Mu'aytī, però, entra dintre els límits de la raó argumentar la possibilitat que Mundir I s'hauria autoproclamat el seu

ḥāğib, per legalitzar formalment el seu govern, abans o al mateix temps que ho va fer Muğahīd de Dénia i Mallorca, com demostren les seves monedes, considerades les primeres del període taifa.

17.3.2 Tresor de Cihuela (Sòria)

El tresor monetari de Cihuela (fig. 45) formava un conjunt tancat i els exemplars que el constituïen van ser dipositats al MAN pel fill del propietari del terreny en el qual es va efectuar la troballa, una finca situada a la partida de la Granja de Mazarete. Les peces estaven amagades en un atuell de fang que, segons explicacions dels autors de la troballa, es va trencar en trossos que no van guardar.

J. Navascués elaborà l'informe previ a l'adquisició del tresor i publicà la notícia de la troballa (1961, pàg. 173-175). A. Canto (1992a, pàg. 33-34 i 1994 pàg. 291), en dues publicacions posteriors, aportà noves reflexions sobre aquestes monedes.

La ressenya de J. Navascués dona un llistat ordenat cronològicament dels 799 exemplars (47 d'or, 165 d'electró, 585 de plata i 2 de billó) que componien la totalitat de la troballa i hi indica el nombre total de peces de moneda de cada autoritat emissora, uns exemplars als quals l'autor es refereix sempre amb el nom genèric de "piezas", sense determinar el metall ni precisar-ne el valor nominal (fig. 45).

Navascués (1961, pàg. 172) observa que:

El oro fatimíta llega a una proporción de casi el 46 por ciento, frente al del oro hispano árabe, poco más del 39 por ciento.

Una part de la troballa, segons indica l'autor (pàg. 173), eren retalls de monedes i peces alterades per perforacions:

Una parte de las piezas de plata no son más que recortes, de los que hay alguno de oro. Algunas piezas están también cortadas, y muchos de los dirhemes enteros están agujereados.

J. Navascués (pàg. 174) considera la troballa de Cihuela un tresorejament de metalls preciosos, més que de moneda pròpiament dita, en constatar a la composició del tresor la relativa absència de la moneda de billó pròpia de l'època de l'ocultament, representada en el conjunt sols per dues peces, “el 0,46% del peso total del tesoro (1.053,75 gr.)” i una major presència de retalls diminuts, peces fragmentades i dirhams amb perforacions.

A. Canto (1992a, pàg. 292) observa que en aquest tresorejament l'acumulació de metalls preciosos es restringeix a les monedes i als seus fragments, la qual cosa és una característica pròpia de l'època:

Ahora bien, el deseo de ocultamiento de metales preciosos, en este caso se limita solo a monedas y fragmentos de las mismas, sin ninguna presencia de otro tipo de joyas u objetos compuestos o fabricados con metales preciosos. Se repite así una de las características de los ocultamientos, tanto del periodo califal como del de las primeras taifas del siglo XI d.C., que consiste en la presencia de conjuntos de monedas en curso y de otras de periodos anteriores con ciertas alteraciones.

Ens trobem, doncs, amb un tresor bimetàl·lic de caràcter acumulatiu en el qual la majoria de peces d'or són fatimites i la resta són exemplars hispanoàrabs. La moneda taifa està representada amb encunyacions dels Banū Dī-l-Nūn de Toledo, amirites de València i hudites de Saragossa i Calatayud, el tipus, la data i el valor nominal dels quals no s'especifica en el text de la publicació.

L'exemplar més antic del conjunt és un fragment de dirham que no es pot datar perquè no forma part del tros de la moneda que per les seves característiques J. Navascués atribueix a l'època de l'Emirat (92-300/711-912). La data *post quem* queda establerta per la moneda de Muḥammad de Calatayud.

Emissor	Data	Seca	Nombre de peces
Emirat	92-300		
Sense identificar		A	1 (f)
Califat	300-400		
'Abd al-Rahmān III		A	74
al-Hakam II		A	47
Hišām II		A	157
Muḥammad II		A	10
Sulaymān al-Musta'in		A	14
Revolució cordobesa	400-422		
Sulaymān al-Musta'in		A	3
If. itah		A	2
Califes hammudites	400-447		
'Alī		A	8
al-Qāsīm		A	10
Yaḥyā		A	39
Altres de l'època		A	2
Regnes de taifes	s. V/XI		
Bādīs		G	1
'Abd al-Azīz		B	110
'Abd al-Malik		A	1
Sulaymān al-Musta'in		S	1
Muḥammad		Q	2
Ismā'il		T	4
al-Mamūn		T	71
Sense identificar		-	2
Hispanoàrabs	Incerta		
Sense identificar			219 (f) 10
Dinastia Fatimita	297-567		
Sense identificar			5

Fig. 45. Troballa de Cihuela (Sòria). J. Navascués (1961).

17.4 Troballes de moneda exclusivament taifa

17.4.1 Tresor de Belalcázar (Còrdova)

El tresor de Belalcázar, compost per prop de 8 Kg de fraccions de dinar, fou publicat per F. Codera (1897) i ha estat qualificat com un dels més voluminosos del període taifa (Canto, 1992, 34).

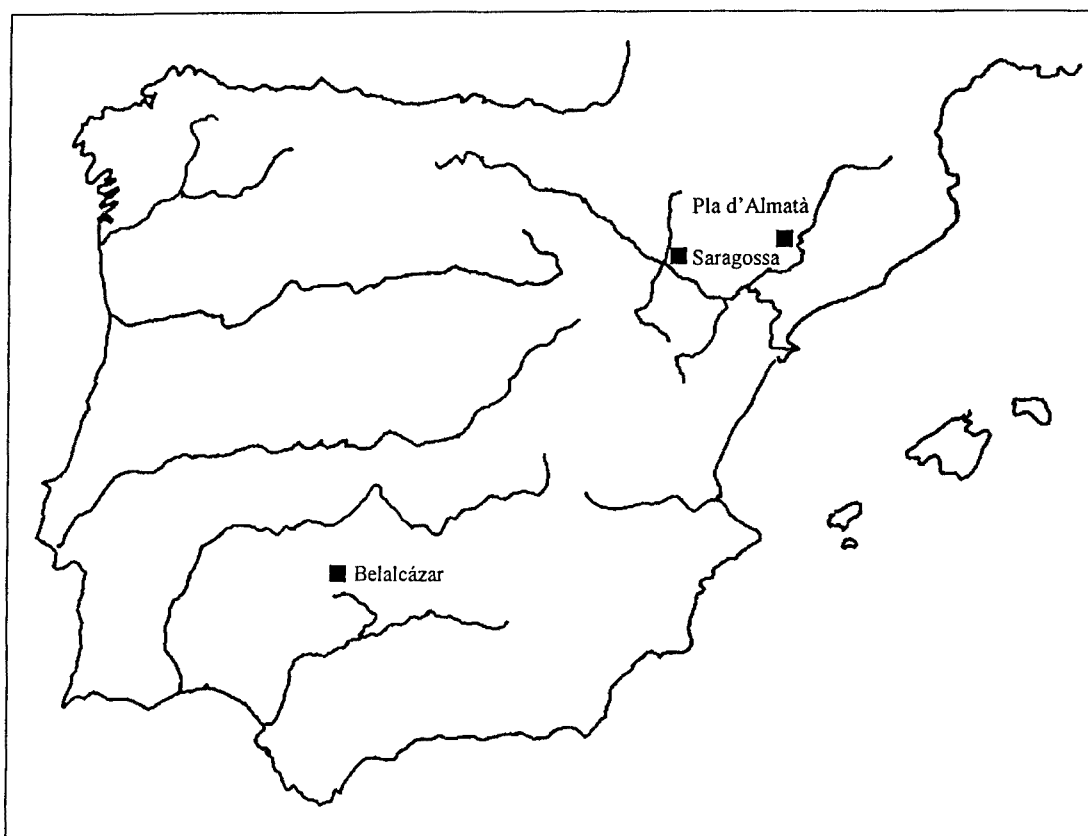

Fig. 46. Troballes de període taifa

Uns joves d'aquest poble van trobar enterrat al camp un gran atuell de ceràmica vidrada, ple de fraccions de dinar que van confondre amb botonets i els convertiren en projectils amb els quals van trencar el recipient, i després van escampar la majoria de les peces. Un pastor va presenciar el joc i després d'examinar alguns exemplars els va qualificar de "ochavillos morunos" sense importància.

Núm.	Vives	Emissor	Regne	Cronologia	Data	Seca	Nombre de peces
Fatimites							
—	—	Sense determinar	Nord d'Àfrica	—	—	—	diversos
Prínceps independents							
1	810	Ibn Teman			422	A	2
2	1047	al-Mutasim	Almeria		415	—	diversos
3	1047	al-Mutasim			—	—	diversos
Taifes							
4	1065	al-Mansūr	Valencia	412-452	—	—	diversos
5	1065	al-Mansūr			—	—	10
6	1072	al-Mansūr			—	—	3
7	1078	'Abd-al-Malik	Valencia	435-457	—	—	41
8	1079	'Abd-al-Malik			—	—	1
9	1082	Ismā'il al-Zāfir	Toledo i Valencia	423-434	—	—	9
10	1082	Ismā'il al-Zāfir			434	طليطلة	2
11	1082	Ismā'il al-Zāfir			435	طليطلة	3
12	1082	Ismā'il al-Zāfir			426	طليطلة	1
13-14	1085	Ismā'il al-Zāfir				طليطلة	2
15	1085	Ismā'il al-Zāfir	Cuenca			قوبكة	1
16	1086	Ismā'il al-Zāfir	Toledo			طليطلة	3
17	1086	Ismā'il al-Zāfir					1
18	1086	Ismā'il al-Zāfir			—	—	2
19	1087	Ismā'il al-Zāfir			—	—	1
20	1089	al-Ma'mūn al-Qādir	Toledo	467-478	—	—	10
21	1090	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	4
22-23	1091	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	9
24	1092	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	28
25	1093	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	1
26	1095	al-Ma'mūn al-Qādir			[445]	طليطلة	3
27	1096	al-Ma'mūn al-Qādir			[445]	طليطلة	1
28	1097	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	19
29	1099	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	30
30	1100	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	284
31	1103	al-Ma'mūn al-Qādir	Valencia		—	—	3
32	1108	al-Ma'mūn al-Qādir			—	—	32
34	1137	Mundir II	Saragossa	420-429	[423]	—	1
35-36	1141	Mundir II			[428]	—	2
37	1141	Mundir II			—	—	1
38	1151	Sulaymān al-Musta'in	Saragossa	431-438	—	—	3
39	1313	'Alī Iqbal al-Dawla	Denia i Mallorca	436-468	—	—	2
40	1319	'Alī Iqbal al-Dawla	Denia		—	—	
41	1322	'Alī Iqbal al-Dawla			—	—	1
42	1385	al-hāğīb Ğalid	incert		[44] 1	A	3
43	1387	al-hāğīb Ğalid			—	—	20
44	1388	al-hāğīb Ğalid			—	—	9
45	1388	al-hāğīb Ğalid			—	—	1
46	1390	Banū Ğahwar	Còrdova	434-456	440	مقرطنة	1
47	1390	Banū Ğahwar			443	مقرطنة	1
nota 48	1390	Banū Ğahwar					13
49	1390	Banū Ğahwar			434	مقرطنة	2
nota 49	1390	Banū Ğahwar					13
50	1391	Banū Ğahwar			441	مقرطنة	4
nota 50	1391	Banū Ğahwar			—	مقرطنة	17
51	1391	Banū Ğahwar			441	مقرطنة	1
52	1391	Banū Ğahwar				الاندلس	7
53-56	1393	sèrie anònima	—		—	—	4
57	1396	sèrie anònima	—		—	—	1
58	1398	sèrie anònima	—		—	—	1

Fig 47 Troballa de Belalcázar F Codera (1897)

Unes poques peces van sobreviure a la dispersió a què havien estat objecte les altres i la sospita que poguessin ser d'or, va ser confirmada pel farmacèutic del poble, amb la consegüent alarma. La població es va mobilitzar aquella mateixa nit, amb fanals, i la recerca va prosseguir durant dies.

F. Codera (1897, pàg. 451) comenta que es van recuperar prop de mil monedes del les “20 o más libras” que segons estimacions poc fiables contenia l'atuell en el qual estaven encabides.

Les dificultats del viatge van fer desistir a F. Codera de presentar-se a Belalcázar per examinar personalment les peces. Havia vist uns pocs exemplars que li havia facilitat l'alumne que li havia donat la notícia. L'afany que tenia F. Codera (1897, pàg. 450) per descobrir i datar exemplars inèdits, davant la prova que la majoria de les peces no tenien orles, li va fer perdre l'entusiasme per desplaçar-se fins al lloc de la troballa i fer l'estudi immediat de les peces.

[...] y la convicción adquirida de que las monedas en cuestión no serían de gran importancia, por ser muy pocas, las que tuviesen fecha me retrajeron de un viaje que convenía hacer pero del cual podía prescindir, ya que el Sr. Delgado me prometía gestionar para adquirir el mayor número posible de datos, y aun adquirir y sacar improntas, como lo hizo, habiendo llegado á reunir unas 900 monedas, cuyo estudio me fué facilitado.

A. Vives i F. Codera van classificar els materials recollits per A. Delgado. La catalogació de les fraccions de dinar documentades (Codera, 1897, pàg. 451-455) identifica els exemplars indicant solament el número de l'obra de Vives. Els breus comentaris que acompanyen l'enumeració de les peces constaten, alguna precisió cronològica, lectures defectuoses, existència de peces d'electró, presència de variants de tipus i varietats d'ornaments que no es descriuen. No hi ha indicacions metrològiques de cap de les monedes documentades.

F. Codera (1897, pàg. 457), després de fer la descripció sumària de les peces comenta la importància numismàtica d'un tresorejament amb tan nombre de peces que ha permès documentar variants de tipus inèdites:

[...] pués de muchas de las moneditas de este período descritas en la obra del Sr Vives, figuran en el tesoro más ejemplares que los que antes teníamos entre todos los coleccionistas, habiendo resultado además multitud de variedades antes desconocidas.

Unes línies més avall. F. Codera constata que per simple inspecció ocular es pot notar la degradació de la llei de l'or en les monedes d'època més recent, algunes són d'electró.¹⁰⁹

En la composició dels materials procedents del tresor de Belalcázar (fig. 47) destaca la presència de moneda de quasi tots els regnes de taifes. Hi ha fraccions de dinar d'Almeria, València, Toledo, Conca, Saragossa, Dénia Mallorca, Còrdova i algunes incertes.

17.4.2 Tresor de Saragossa

L'atuell que amagava les monedes es va trobar quan es feien els fonaments d'una casa del carrer la Paja de Saragossa. El recipient de fang esbotzat durant l'operació de desmuntar el terra va deixar al descobert monedes de coure oxidades i d'or de poca llei.

La immediata intervenció de F. Codera per aconseguir informació sobre la troballa no va permetre esbrinar ni la forma ni la mida del recipient, ni tampoc no va poder posar en clar la quantitat de monedes que contenia.

¹⁰⁹ F. Codera a manera d'epíleg manifesta el desig que la RAH pogués adquirir "si no todas, al menos las monedas variadas que ha podido reunir el Sr. D. Joaquín Delgado". No he pogut esbrinar si aquesta consideració es va tenir en compte, perquè no he pogut consultar el monetari de la RAH.

F. Codera (1981, pàg. 306, nota 1) comenta que, dos dies després d'efectuar-se la troballa, van ser enviades a Barcelona i, gràcies a les gestions F. Rañoy, va adquirir “una buena porcion de las monedas de dicho tesoro”. L'autor no en revela el nombre. Si bé sembla que aquest fou gran, com es pot deduir de l'expressió “una buena porción”.

Número	Emissor	Any	Seca	Dirhams	Perf.	Dinars	Frac. dinar
1	Mundir	430	S	1	1	–	–
2	Sulaymān al-Musta'in	431	S	1	1	–	–
3	Sulaymān al-Musta'in	432	S	1	1	–	–
4	Sulaymān al-Musta'in	436	S	1	1	–	–
5, 6	Sulaymān al-Musta'in	–	[S]	–	–	–	2
7, 9	Tāğ al-Dawla	441	S	–	–	2	–
8, 11-13	Tāğ al-Dawla	–	[S]	–	–	–	4
10	'Imād al-Dawla	439	S	1	–	–	–
14, 15, 16	'Imād al-Dawla	441	S	3	–	–	–
17, 18	'Abd al-'Aziz	–	[B]	–	–	–	2
19-24	al-Ma'mūn	–	[T]	–	–	–	6
25	'Aḡud al-Dawla	...	Q	1	–	–	–
26	Yūsuf al-Muẓaffar	–	[L]	–	–	–	1
27	Iqbāl al-Dawla	–	[D]	–	–	–	1
28-30	incert	–	–	–	–	–	3
TOTALS				9	4	2	19

Fig. 48. Troballa del carrer de la Paja de Saragossa (Codera, 1881a)
Seques: B (Balansiya); D (Dānya); L (Lāridā); Q (Qalā'at Ayyūb); S (Saraqusta); T (Ṭulayṭala)

Número	Emissor	Any	Seca	Dirhams	Perf.	Dinars	Frac. dinar
1	'Abd Allāh	430	S	1	1	–	–
2	Tāğ al-Dawla	–	–	–	–	–	1
3, 4	'Aḡud al-Dawla	–	[Q]	–	–	–	2
5	Yūsuf al-Muẓaffar	–	[L]	–	–	–	1
TOTALS				1	1	0	4

Fig. 49. Troballa del carrer de la Paja de Saragossa (Codera, 1884a)
Seques: B (Balansiya); S (Saraqusta); T (Ṭulayṭala)

F. Codera (1881a) publicà el “Tesoro de monedas árabes descubierto en Zaragoza” el mateix any de la troballa. Tres anys després, com a *addenda i corrigenda*, publicà un segon treball monogràfic, d'igual títol, amb altres monedes d'aquesta

procedència i rectificava la lectura errònia de la data d'un singular exemplar a nom de Mundir de Saragossa documentat a la publicació de l'any 1881.

La majoria de les monedes publicades són emeses a la Marca Superior. Hi trobem dinars, fraccions de dinar i dirhams de Saragossa de diferents autoritats emissores (fig. 48); fraccions de dinar de Lleida (fig. 48 i 49) i dirhams de coure de Lleida i Calatayud (fig. 48 i 49), i en menor proporció es troben les fraccions de dinar dels regnes taifa de Toledo, València i Dénia. És un tresor bimetal·lic de tipus acumulatiu que aplega monedes encunyades durant un període d'onze anys (430-441). Tret de dos dirhams d'Aḥmad I, el primer emès durant el seu primer regnat (439) i l'altre quan dos anys més tard recuperà el control de Saragossa, (441), la resta dels dirhams són alterats per dues perforacions que han estat interpretades com a marques de desmonetització amb finalitats fiscals (Canto, 1986, pàg. 356-358).

Si tenim en compte la informació del catàleg de les monedes publicades a la primera publicació (Codera, 1881a), en què s'indica la propietat de les peces, sols sis dels trenta exemplars que documenta (núm. 4, 5, 14, 16, 24, 28), segons constata el propi autor, eren de la seva col·lecció; els altres pertanyien a diversos col·leccionistes: M. Lahoz, tretze monedes (núm. 1, 2, 3, 6, 10, 11, 12, 13, 17, 21, 25, 26, 27); P. Gayangos, cinc monedes (18, 19, 20, 22, 28) T. Burillo, una moneda (15); i sols dues de les peces documentades es van integrar al monetari del MAN (núm. 7 i 23).

F. Codera (1884a, pàg. 312 i pàg. 319), abans de descriure les últimes cinc monedes inèdites documentades (fig. 49) exposa els progressos de les indagacions fetes per ell, després de la publicació del primer treball sobre la troballa del carrer de la Paja de Saragossa, a fi de conèixer el nombre d'exemplars d'aquesta i diu:

Desde aquella fecha he tenido ocasión de examinar varias monedas, que supongo de la misma procedencia, y en especial una partida de doscientas, entre las cuales habia cinco de tipo nuevo.

Una vegada més es limità a la publicació de tipus inèdits i obvià fer una documentació de la troballa que podia ser més completa i rigorosa. Dels dos-cents exemplars examinats sols les cinc peces inèdites figuren en el segon treball sobre el tresor de Saragossa, que ell anomena “suplemento”.

Mentrestant F. Codera (1884a, pàg. 319) havia aconseguit incorporar algunes monedes d'excepció a la seva col·lecció, les quals no descriu, perquè ja havien estat publicades altres peces amb el mateix tipus:

Las otras monedas del tesoro de Zaragoza que hemos adquirido últimamente, pertenecen á tipos ya descritos, de alguno de los cuales conocíamos un solo ejemplar, y han aparecido otros.

Resulta de lo expuesto, que las últimas adquisiciones no dejan de tener cierta importancia numismática, por haber aparecido una moneda del rey Abd-Allah ben Haçam que sólo reinó un mes en Zaragoza y dos probables del Rey de Calatayud, cuya familia nos es revelada por estos documentos, á parte de las otras variedades que nada nuevo nos enseñan.

Sabem, pels comentaris del propi autor, que les monedes publicades eren una mostra selectiva, perquè F. Codera exclouia voluntàriament de les publicacions les peces que no fossin inèdites i, per tant, no donà a conèixer tots els tipus monetaris ni el nombre d'exemplars de cada tipus.

Cal reconèixer que la majoria de les monedes descrites i dibuixades per F. Codera, actualment encara són peces úniques que s'han preservat gràcies a la seva tenacitat investigadora i col·leccionista, com he pogut constatar en identificar-les en el fons monetari de l'ANS, la qual cosa m'ha permès contrastar lectures i resoldre dubtes d'atribucions. Les publicacions de F. Codera fan possible que avui puguem relacionar determinades monedes amb el tresor de Saragossa. L'estudi d'aquestes peces, com a part integrant d'un conjunt, ens aporta informació complementària, malgrat no poder considerar aquestes monedes una mostra representativa de la troballa.

Els comentaris històrics i numismàtics enriqueixen el textos de F. Codera. La moneda a nom d'Aḥmad de l'any 441/1049 (Codera, 1881a, núm. 16; núm. 159 del catàleg i núm. 49 del corpus numismàtic) li va permetre conèixer l'època de l'ocultament de les monedes. La seva presència en el tresor no sols documentava un tipus inèdit sinó que permetia establir la data *post quem* en què s'havia enterrat la guardiola amb les monedes.

F. Codera (1884, pàg. 312-313), després de corregir la lectura de la moneda a nom de Mundir, publicada en l'anterior treball, es refereix a altres exemplars de Saragossa de l'any 430 examinats per ell de la mateixa procedència i tipus, entre els quals se'n trobava un que havia adquirit recentment. Tot seguit descriu una moneda del tugíbida assassí de Mundir II, un exemplar únic de 'Abd Allāh b. al-Ḥakam de l'any 430 (Codera, 1884, pàg. 313-314, núm. 1; núm. 17 del catàleg i núm. 16 del corpus numismàtic) i comenta que està alterat per dues perforacions a igual que les altres peces de la mateixa data (430). Aquesta constatació el porta a esbossar la seva teoria sobre les monedes perforades:

Dicha moneda, en buen estado de conservación, tiene también como las precedentes dos agujeros, que indican había servido ya para algun collar: es de plata de muy baja ley.

Els comentaris de F. Codera i les numeracions correlatives per a les tres monedes a nom de Mundir en el registre de l'ANS (núm. 13, 15 i 16 del catàleg) m'ha permès descobrir la procedència de dos exemplars del tresor de Saragossa en el fons d'aquesta institució, els quals no foren publicats per F. Codera.

17.4.3 Troballa de Saragossa (I)

L'any 1988 el Gabinet Numismàtic de l'IEI va incrementar el reduït conjunt de moneda taifa del seu monetari amb la compra de 40 fraccions de dinar sense marges i un dirham de coure, procedents d'una antiga col·lecció de Barcelona

posada a la venta per una liquidació notarial (Soler, 1990, pàg.150-153). Les peces procedien d'una troballa efectuada a Saragossa en una data i en un lloc que no vam poder esbrinar.

Núm. ordre	Núm. catàleg	Núm. corpus	Núm. ornaments	Emissor	Any	Seca	Dirhams	Frac. dinar
01	53	27	28	Sulaymān al-Mustaʿīn	432-38	S	–	1
02	108	45	16	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
03	109	45	16	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
04	110	45	16	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
05	114	45	50	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
06	120	45	17	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
07	121	45	17	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
08	122	45	17	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
09	123	45	17	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
10	125	45	28	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
11	126	45	28	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
12	127	45	28	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
13	128	45	28	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
14	129	45	28	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
15	130	45	18	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
16	132	45	52	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
17	133	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
18	134	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
19	135	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
20	136	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
21	138	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
22	139	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
23	140	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
24	141	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
25	142	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
26	143	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
27	145	45	47	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
28	146	45	39	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
29	150	45	?	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
30	151	45	retallat	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
31	152	45	retallat	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
32	153	45	retallat	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
33	154	45	–	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
34	157	46	sense	Tāğ al-Dawla	440-41	S	–	1
35-39	–	–	–	ʿAbd al-ʿAzīz	412-51	B	–	5
40	–	–	–	Šarf al-Dawla	435-68	T	–	1
41	236	55a	103	ʿImād al-Dawla	447	S	1	–
TOTALS							1	40

Fig. 50. Troballa de Saragossa (I). Soler (1992)
Seques: B (Balansīya); S (Saraqūṣṭa); T (Ṭulayṭala)

Les característiques tipològiques d'aquest conjunt monetari són les pròpies d'un tresorejament, la qual cosa corrobora la poca informació obtinguda sobre el seu origen. La composició homogènia de la col·lecció i la informació sobre la seva procedència suggereix la possibilitat que inicialment formés part del tresor de Saragossa que es va posar a la venda a Barcelona (1981, pàg. 306, nota 1). Trenta-tres peces són d'un mateix tipus. És il·lògic pensar que un col·leccionista hagués aconseguit reunir tants exemplars de raresa tan notable i no hagués estat més selectiu en l'elecció.

Dins d'aquest conjunt destaca la uniformitat dels tipus monetaris. Les trenta-dues fraccions de dinar emeses a nom de Tāğ al-Dawla corresponen a un mateix model de llegenda (Vives, núm. 1165; Prieto, núm. 256b; núm. 45 del corpus numismàtic), l'únic element que les diferencia és un senzill ornament a la part superior de la llegenda del revers. Set variants ornamentals i una sense ornaments permeten diferenciar els diversos encunys (vegeu fig. 50 i taula d'ornaments a pàg. 351 del volum 3). Els sis models tipològics representats a la mostra són documentats al corpus de A. Vives (núm. 1097, 1065, 1153, 1165, 1166 i 1181). Per contra quan F. Codera (1881 i 1884) publicà el tresor de Saragossa sols documentà monedes inèdites, la qual cosa abona la hipòtesi que les monedes de la col·lecció antiga de Barcelona procedents d'una troballa de Saragossa (I) procedissin, a l'igual que les que documentà F. Codera, del mateix ocultament. El fet que no hi hagi cap peça inèdita abona aquesta hipòtesi.

Quasi la totalitat del conjunt està constituït per moneda de Saragossa. En el tresor monetari hi ha representades tres generacions de hudites: Sulaymān al-Musta‘īn (432-38) amb una fracció de dinar, Tāğ al-Dawla (439-441) amb trenta-dues fraccions de dinar i ‘Imād al-Dawla (447) amb un sol dirham de coure. Cinc

fraccions de dinar de ‘Abd al-‘Azīz Dawla de València (412-51) i una de Šarf al-Dawla (435-468) emesa a la taifa veïna de Toledo completen el conjunt.

L’amplitud cronològica de la mostra és difícil de determinar a causa de la presència de les monedes de València i Toledo, unes emissions que no són totalment coincidents temporalment amb les de Saragossa.

17.4.4 Troballa de Saragossa (II)

La Gaceta Numismática 126 publicà un article de J. Pellicer (1997, pàg. 15-24) sobre una possible troballa de dirhams de coure a nom d’Aḥmad al-Muqtadir i Aḥmad al-Musta‘īn a Saragossa.

Ens trobem davant la notícia d’una troballa monetària que se situa de manera imprecisa a Saragossa, sense indicar si va tenir lloc a la ciutat o a la província d’aquest nom. El conjunt està format per 157 peces, 72 de les quals segons el criteri de l’autor (Pellicer, 1997, pàg. 15) poden ser considerades monedes mentre que les altres 85 son peces trossejades i retalls en els quals s’observen rastres d’ornaments i de llegendes que corresponen a monedes de la mateixa època.

Número catàleg	Emissor	Any	Seca	Núm. Vives	Núm. Prieto
62	Aḥmad I	465	S	1202	288f
67	Aḥmad I	465	S	1202	288f
63	Aḥmad I	468	S	1205	268i
65	Aḥmad I	468	S	1205	268i
61	Aḥmad I	470	S	1206	268k
27	Aḥmad I	474	S	1213	268p
19	Aḥmad I	475	S	1214	268p
22	Aḥmad I	475	S	1214	268p
29	Aḥmad I	475	S	1214	268p
40	Aḥmad I	475	S	1214	268p
55	Aḥmad I	475	S	1214	268p
69	Aḥmad I	475	S	1214	268p
50	Aḥmad I	476	S	1215	no cita
57	Aḥmad I	476	S	1215	no cita
70	Aḥmad I	476	S	1215	no cita
72	Aḥmad II	[476]	S	no cita	270c
73-157 (retalls)	–	–	S	–	–

Fig. 51. Troballa de Saragossa (II). J. Pellicer (1997)

Entre les peces de moneda sols disset exemplars han estat identificats, datats i documentats a la taula publicada per J. Pellicer (fig. 51), que reproduueixo íntegrament, després d'ordenar-la cronològicament.¹¹⁰ Setze de les monedes classificades s'han pogut datar i van ser emeses per Aḥmad I: les monedes més antigues del conjunt són de l'any 465 (núm. 62 i 67), hi ha exemplars dels anys 468, 470 i 474 (núm. 63 i 65; núm. 61; núm. 27), però la majoria de les peces duen la data 475 i 476 (núm. 19, 22, 29, 40, 55 i 69; núm. 50, 57 i 70) i corresponen als seus dos últims anys de govern. El mal estat de conservació de l'exemplar atribuït a Ahmad II no permet establir-ne una data segura.

Un dels aspectes més rellevants d'aquesta troballa és el gran nombre de moneda trossejada. Les característiques físiques i metrològiques d'aquestes peces són equivalents, per no dir idèntiques, a les observades en altres troballes de l'època taifa, en les quals hi ha moneda retallada per la meitat i en trossos quadrats i rectangulars.

Tot i conèixer per una conversa amb l'autor la publicació d'aquesta troballa, quan estava en premsa el seu treball sobre la metrologia de les peces (Pellicer, 1997), la recent data de la seva aparició no m'ha permès introduir aquests exemplars en el catàleg ni utilitzar-los a efectes estadístics. Tanmateix, he considerat oportú incloure les dades d'aquesta troballa en aquest capítol.

17.4.5 Troballa del Pla d'Almatà (Balaguer)

La troballa de Balaguer representa una rara i interessant excepció de troballa monetària dins una actuació arqueològica. El conjunt format per un dirham de coure i deu fraccions del mateix valor d'Aḥmad al-Musta'īn (481-89) de Saragos-

¹¹⁰ L'autor no indica el criteri d'ordenació de les monedes documentades en la taula. Els buits corresponen a monedes d'atribució incerta.

sa es van trobar en excavar la casa núm 1 (UE2) al Pla d'Almatà. Les peces van aparèixer juntes i enganxades les unes amb les altres amb restes de filaments de la roba de la bossa on estaven guardades. El reduït nombre d'exemplars del conjunt i el fet que entre les onze peces sols una sigui un dirham de coure, mal conservat i d'escàs valor, i les altres deu trossos del mateix valor ens aporta una informació excepcional.

En el cas de la troballa del Pla d'Almatà no ens trobem davant d'un tresorament o ocultament voluntari de moneda. Els materials recuperats ens permeten conèixer un exemple del que podia contenir el moneder d'un soldat una dècada després que Balaguer hagués passat a dependre de Saragossa i fes servir la seva moneda.

Unitat estratigràfica	Núm. catàleg	Emissor	Any	Seca	Dirhams	Dirhams retalls	Pes
PA95C1UE2-01	593	Aḥmad II	ca. 481-89	S	1	–	5,38
PA95C1UE2-02	597	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	meitat	2,23
PA95C1UE2-03	598	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	triangular	1,81
PA95C1UE2-04	599	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	triangular	1,91
PA9511UE2-05	600	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	quadrat	2,17
PA9511UE2-06	601	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	rectangles	1,37
PA9511UE2-07	602	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	quadrat	1,49
PA9511UE2-08	603	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	irregular	1,04
PA95C1UE2-09	604	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	irregular	0,96
PA95C1UE2-10	605	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	irregular	0,86
PA95C1UE2-11	606	Aḥmad II	ca. 481-89	S	–	irregular	0,30

Fig. 52. Troballa del jaciment àrab del Pla d'Almatà (La Noguera, Balaguer)

Com podem observar (fig. 52) la totalitat de les monedes de la troballa del jaciment àrab del Pla d'Almatà són d'Aḥmad al-Musta'īn. Totes les peces s'han pogut classificar malgrat l'exigüitat dels retalls i el seu mal estat de conservació. És significatiu que tots els trossos s'han fet de manera que cadascun conserva un determinat element epigràfic o ornamental característic de la moneda partida. Aquests elements faciliten la identificació de l'autoritat emissora, la qual es reconeix pel: nom, títol, tros del marge amb la data i dibuix. Aquesta actuació denota

intencionalitat. Si aquests fragments s'acceptaven com a moneda divisionària devia ser obligat que conservessin algun component propi de cada espècimen perquè tingues valor en els intercanvis, el qual devia ser fàcilment identificat pels usuaris d'aquestes monedes.

Les peces trossejades d'aquest conjunt monetari, tret del valor meitat (núm. 597 del catàleg), tenen formes diferents que no semblen guardar una total relació amb un valor nominal determinat. La majoria dels trossos, amb un pes equivalent a un terç de dirham, tenen forma triangular amb una part de la llegenda del marge en un costat (núm. 598 i 599 del catàleg) i altres, per contra, estan tallats en forma de quadrats (núm. 600 i 602) i rectangles (núm. 601 del catàleg). Els retalls més petits (núm. 604, 605 i 606 del catàleg), amb pesos inferiors a la unitat, el valor dels quals podria correspondre a una quarta o cinquena part de dirham, tenen una forma triangular irregular.

17.5 Troballes d'enllaç amb el període almoràvit

17.5.1 Troballa d'Alcanyís

C. Lasa (1988), a les actes del II Jarique de Numismàtica hispanoàrab, publicà diverses troballes d'època islàmica localitzades a Alcanyís i a Saragossa i rodalies, en les quals la moneda dels Banū Hūd de Saragossa és ben representada juntament amb monedes califals, de la taifa de València i almoràvits de Saragossa.

Al terme d'Alcanyís s'ha trobat monedes en diversos jaciments, les quals actualment formen part de col·leccions privades. Alguns dels propietaris es van prestar a ensenyar-les, però posteriors suspicàcies els van portar a negar-se a facilitar l'accés als materials i no es van pesar les monedes ni completar la documentació fotogràfica iniciada. Per aquesta raó, el quadre amb la relació de les monedes d'Alcanyís (C. Lasa, 1988, pàg. 254), i les notes que relacionen algunes

d'aquestes peces amb els números del catàleg de G. Miles (1954) no ens donen més que una informació incompleta (fig. 53).

Núm.	Tipus	Data	Seca	Notes
1-7	felús	—	—	Codera (1879) 3; Miles 26
8	felús	—	al-Andalus	Codera (1879) 5; Miles 28
9	dirham	201/819	al-Andalus	—
10	dirham	345/956	Madinat al-Zahra	Miles 236
11	dirham	347/958	Madinat al-Zahra	Miles 238
12	dirham	446	Saragossa	Miles 373
13	dirham	46X	Saragossa	Miles 393
14	dirham	—	almohade	—
15	dirham (frag.)	s. XI	Saragossa	—
16	—	—	—	Illegible
17-30	dirham	s. XI	Saragossa	al-Muqtadir i al-Musta'in
31-37	dirham	s. XI	Saragossa	Miles 452
38-53	dirham (frag.)	s. XI	Saragossa	—
54-55	frac. de dinar	'Abd al-Aziz	València	Miles 171
56-65	frac. de dinar	al-Muzaffar	València	Miles 182
66	dinar	al-Zāfir	—	—
67-78	frac. de dinar	al-Ma'mūn	València	Miles 519
79-94	frac. de dinar	al-Ma'mūn (459 H)	—	amb les llegendes del dirham 520 de Miles.
95-123	dinar	al-Qādir	—	Miles 525
124-125	frac. de dinar	illegibles	—	—
126	frac. de dinar	'Alī ibn Yūsuf	Saragossa	—

Fig. 53. Troballa d'Alcanyís (Font C. Lasa)

C. Lasa obtingué (1988, pàg. 256-257) fotografies de tres dirhams de coure del grup format per monedes d'al-Musta'in de Saragossa (núm. 31-37), de nou dinars del grup d'al-Qādir de València (núm. 95-123) i també documentà l'únic dinar del conjunt atribuït a l'almoràvit 'Alī ibn Yūsuf de Saragossa.

Disset fraccions de dirham de Saragossa (núm. 15 i 38-53) no estan classificades a la taula publicada per C. Lasa (fig. 53), i els tretze dirhams atribuïts a Aḥmad al-Muqtadir i a Aḥmad al-Musta‘in no estan individualitzats.¹¹¹

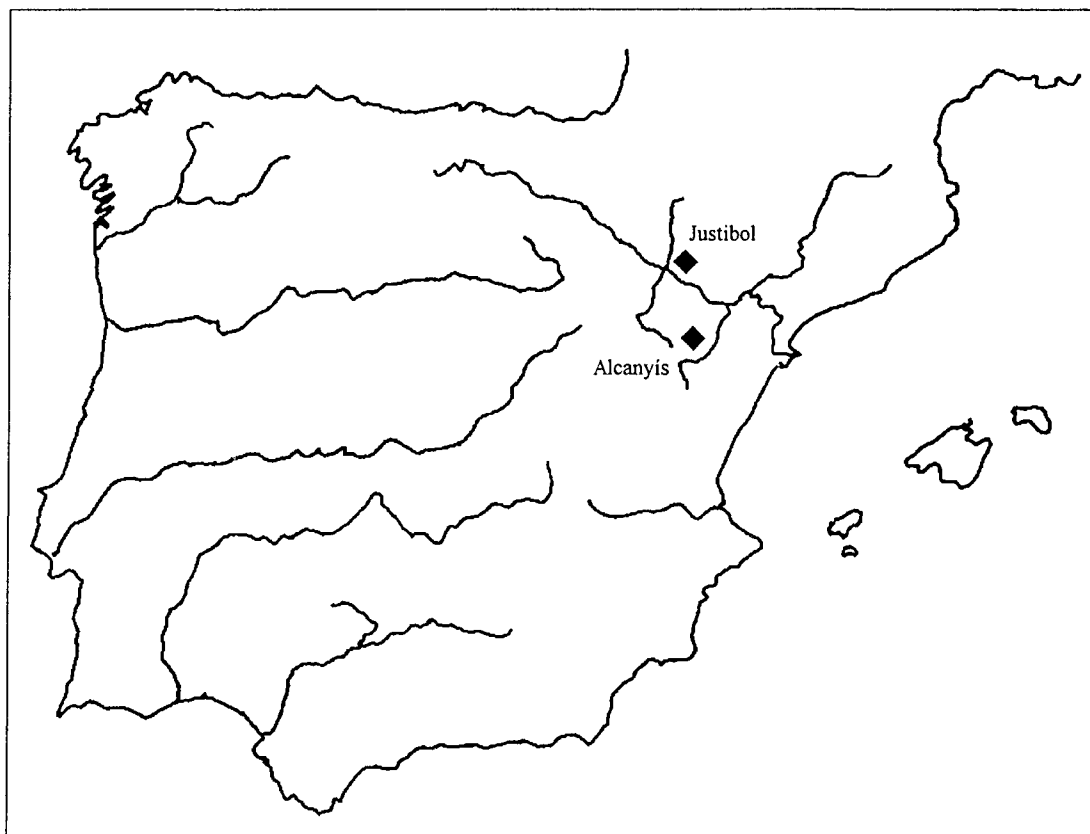

Fig. 54. Troballes de transició entre les taifes i els almoràvits

La troballa d'Alcanyís anomenada també “tesorillo” es va trobar dins un atuell amagat en un marge esllavissat per la pluja prop del camí d'Acanyís el Vell. El recipient contenidor no es va conservar, no es coneix la data de la troballa i tampoc no són del tot fidedignes les circumstàncies que la justifiquen.

¹¹¹ Per tal d'agilitar la lectura de les notes, indicades numèricament en l'última columna de la taula de C. Lasa, les he substituït per les referències bibliogràfiques i números de catàleg a què corresponen, segons indica el propi autor.

L'amplitud cronològica de la mostra documentada i la seva composició mixta desperten la sospita que el propietari actual aplegués moneda de diferents troballes i procedències. A. Canto (1992a, 37) observa aquests factors i els qualifica de pertorbadors i distorsionadors. Davant el dubte raonable que les monedes d'aquest conjunt puguin procedir de diverses troballes, qualsevol hipòtesi basada en el contingut de la taula (fig. 53) no mereix credibilitat.

Tanmateix, voldria constatar la presència de dirhams i trossos de dirhams de Saragossa. A la taula es troben documentats vint-i-tres dirhams de coure (núm. 12, 13, 15, 17-37) i disset fragments de dirham del mateix metall, època i seca. Encara que no puguem precisar si van ser tresorejats junts o procedeixen de troballes aïllades aconseguides amb detectors de metalls el seu nombre constitueix un indicador de la pràctica generalitzada de trossejar moneda per obtenir valors meitat, un terç i un quart de dirham.

17.5.2 Troballa de Justibol (Saragossa)

En el barri rural de Justibol van aparèixer un felús califal i monedes de les primeres i segones taifes (fig. 55), entre les quals es trobaven dos exemplars de l'últim governant hudita de Saragossa (núm 3-4) i dos de l'almoràvit 'Alī ibn Yūsuf (núm. 5-6). C. Lasa (1988, pàg. 253) donà la notícia d'aquesta troballa "de caràcter casual" i comentà que a la composició d'aquest petit conjunt monetari es repeteix el mateix esquema d'Alcanyís, tresoret en què es trobà moneda d'Aḥmad II al-Musta'in i de 'Alī ibn Yūsuf.

Núm.	Tipus	Data	Seca	Pes	Mòdul	Ø
1	felús	califal	—	0,990	2,10	9,70
2	dirham	il·legible	—	0,735	1,30	10,75
3	dirham	Saragossa	al-Musta'in	1,105	1,45	13,00
4	dirham	Saragossa	al-Musta'in	0,920	1,20	12,50
5	dirham	Saragossa	'Alī ibn Yūsuf	0,615	1,45	9,20
6	dirham	Ssaragossa	'Alī ibn Yūsuf	0,400	1,10	9,70

Fig. 55. Troballa de Justibol (Font C. Lasa).

17.6 Troballes monetàries aïllades

17.6.1 Troballes de Saragossa i les seves rodalies

C. Lasa (1988), en la mateixa comunicació que donà a conèixer la troballa d'Alcanyís, comenta unes poques troballes arqueològiques de monedes esparses a la ciutat de Saragossa. Són notícies que documenten de manera imprecisa la troballa puntual d'un dirham d'Aḥmad al-Muqtadir al teatre romà de la ciutat i un altre en un forn ceràmic, l'emplaçament del qual no s'indica a la publicació.

17.6.2 Troballes de Lleida i Osca

Són documentacions puntuals d'exemplars de col·leccions particulars amb localització coneguda. Les peces estudiades van ser recuperades en poblacions en què hi havia castells àrabs. Aquest és el cas dels dirhams trobats a Castellldans (núm. 629 i 643 del catàleg), Balaguer (núm. 639 del catàleg) i Esplús (núm. 644 del catàleg), els quals són peces de vàlua excepcional malgrat el seu mal estat de conservació. La peça trobada a Esplús ha permès documentar l'única emissió coneguda de Yūsuf al-Muẓaffar amb nom de seca Saragossa. La moneda fragmentada amb llegendes concèntriques trobada a Castellldans (núm. 643 del catàleg) és un dels pocs vestigis de moneda de plata de bona llei encunyada a Lleida; l'altre exemplar d'aquestes característiques metàl·liques és el dirham trobat a l'excavació arqueològica del Portal de Magdalena de Lleida (núm. 619 del catàleg).

El fet que les monedes núm. 629, 639, 643 i 644 fossin trobades per particulars, probablement amb detectors de metalls, ha estat la causa que aquests un cop advertits de la il·legalitat de la seva recerca no hagin aportat nous materials a documentar, tot i que tenim indicis que alguns continuen aquesta pràctica.

18. Alteracions produïdes en les monedes

18.1 Monedes perforades

En època del califat de Còrdova i durant el període taifa era freqüent practicar dues perforacions, excepcionalment una o tres, en la zona del marge dels dirhams, com ho testimonia la presència de monedes afectades per aquesta alteració entre els materials de la majoria de les troballes monetàries. La moneda d'or quedava exempta d'aquesta pràctica.

La raó d'aquesta actuació ha estat objecte de diverses hipòtesis i disquisicions ben formulades que en el moment present són encara motiu de controvèrsia.

F. Codera (1884, pàg. 313) va ser el primer a constatar la presència de dirhams amb dues perforacions entre els exemplars del tresor de Saragossa i interpretà que l'objectiu d'aquesta actuació obeïa al propòsit de convertir-les en elements ornamentals:

Dicha moneda, en buen estado de conservación, tiene también como las precedentes dos agujeros, que indican había servido ya para algún collar.

Quan anys més tard F. Codera (1892, pàg. 443) publicà el tresor d'Alhama formulà la tesi que pràcticament tots els dirhams presents a les troballes del segle IV/X eren monedes marcades amb dues perforacions a la zona del marge i eren peces fora de circulació o desmonetitzades quan es van perforar. La seva hipòtesi es fonamentava en l'observació que totes les monedes perforades presents en una determinada troballa s'havien emès abans del regnat en el qual el tresor havia estat enterrat o amagat.

La falta de dirhams perforats en el tresor d'Alhama, un ampli conjunt format per monedes dels segles II-III/VIII-IX, va permetre a F. Codera constatar que aquesta

pràctica no començà a ser habitual fins al regnat de ‘Abd al-Raḥmān III, la qual cosa han confirmat investigacions posteriors.

G. Miles (1950, pàg. 94) s’ocupà amb més extensió del tema. Examinà el monetari de l’ANS i també constatà la presència d’un gran nombre de dirhams perforats (no dinars) a partir del regnat de ‘Abd al-Raḥmān III en aquest fons. Després plantejà possibles explicacions alternatives sobre els motius d’aquesta pràctica monetària. Acceptà la tesi de F. Codera que les monedes alterades amb perforacions fossin peces fora de circulació en el moment que foren amagades. Tanmateix, rebutjà que el propòsit d’aquesta actuació fos convertir les monedes en ornaments. Després de refusar aquesta explicació de Codera aventurà dues possibles explicacions. En primer lloc, considerà probable que les perforacions les haguessin fet agents de l’Estat per marcar les peces desmonetitzades. Segonament, suggerí la possibilitat que les haguessin fet canvistes per controlar la qualitat del metall. Després de formular ambdues propostes constatà que no les considerà del tot satisfactòries i argumentà les raons en contra de la primera:

If dirhems were invalidated, why would they not be taken by their owners to the mint or a silversmith and sold as bullion? In short, it is apparent that I am able only to raise objections to possible explanations and that the solution must await some more ingenious mind.

Diversos investigadors han seguit el suggeriment de G. Miles i han buscat una explicació a aquesta pràctica monetària. Les seves interpretacions es diferencien bàsicament per afegir algunes puntualitzacions a les tesis contràries proposades per F. Codera i G. Miles.

A. Canto (1986) elaborà una síntesi sobre l’estat de la qüestió i refutà la teoria de F. Codera sobre la utilització de monedes perforades com a ornaments. Es basà en l’observació que les troballes que inclouen dirhams amb dues perforacions

estan formades exclusivament per monedes.¹¹² A. Canto argumentà que aquest fet contradiu l'explicació que les monedes perforades es fessin servir com a ornaments perquè, en aquest cas es tresorejarien juntament amb joies. També considerà una prova contrària a la hipòtesi de F. Codera el fet que amb les peces de moneda perforades no es trobessin inserits restes d'altres metalls o filaments que haurien servit per a subjectar-les.

Per tal de complementar el seu treball, basat en materials procedents de troballes, A. Canto estudià les monedes del període del califat de Còrdova conservades al MAN i les publicades per G. Miles, i per no duplicar les entrades exclogué d'aquests conjunts els dirhams perforats que formaven part dels tresors que ja havia analitzat.

L'estudi estadístic comparatiu sobre la incidència de les monedes perforades en ambdós grups li permeté observar algunes divergències entre les col·leccions dels museus de Madrid i de Nova York i les atribuï a les diferents províncies i a tendències selectives sobre les peces. També constatà que quan es prenen en consideració les dues fonts, de manera conjunta, les divergències desapareixien i la incidència de les monedes perforades era quasi la mateixa per a les monedes dels diferents califes. L'estadística aplicada a les monedes de fons museístics li va permetre observar que les incidències de monedes perforades eren més altes en aquestes col·leccions que les que havia calculat procedents de troballes.

A. Canto encetà una tercera via d'investigació per valorar les incidències de monedes perforades en període taifa i establir un altre element de comparació amb els grups constituïts per monedes califals, procedents de troballes i dipositats

¹¹² A. Canto analitzà setze troballes i proporciona onze taules amb els percentatges de monedes amb dues perforacions. Corresponen a les que han estat publicades amb indicacions precises ja que alguns autors es limiten a indicar que "moltes monedes" o "algunes monedes" estan perforades.

en fons de museus. A la taula XIV de A. Canto, que reproduïx íntegrament (fig. 56), s'inclou un llistat amb el nombre de monedes documentades de cada taifa, la quantitat de monedes alterades per perforacions, i el percentatge de monedes perforades dins cada grup.

Taifas	Núm. de monedes	Monedes perforades	Perccerntatges
Zírides	82	7	8,5
Amirites	24	0	0,0
Tortosa	40	1	2,5
Mallorca	67	4	6,0
Dénia	37	7	18,9
Tugíbides ¹¹³	154	14	9,0
Dénia/Tortosa	48	1	2,1
Lleida/Tudela/Calatayud	15	1	6,7
Banū Dī-l-Nūn	52	2	3,9
Afasies	28	2	7,1
Abbadites	81	15	18,5

Fig 56 Incidències sobre dirhams perforats en període taifa. (Font A. Canto, 1986, pàg. 355)

Davant dels valors obtinguts, l'autor constatà que la incidència de les perforacions és significativament inferior en el període taifa. També constatà que la moneda de Dénia i la dels abbadites de Sevilla no segueix aquesta tendència. Els percentatges obtinguts de monedes perforades provinents d'aquestes seques s'apropa al 19%. L'altre extrem amb valors més baixos del 5% es dóna en les monedes documentades dels amirites i dels Banū Dī-l-Nūn i també en les monedes de Dénia/Tortosa. En el rang del 6 al 9 % es troben la resta de monedes de les taifes restants.

¹¹³ A la taula de les incidències sobre dirhams perforats en període taifa, A. Canto no estableix la distinció entre les monedes perforades corresponents als tugíbides i als Banū Hūd. Pel que fa als tugíbides, ara per ara sols hi ha documentats cinc dirhams amb aquesta alteració (núm. 13-17 del catàleg): quatre corresponen a Mundir II i un a 'Abd Allāh.

A. Canto (1986, pàg 356-358) a partir de la informació obtinguda en les distintes taules elaborà les conclusions finals. En la qüestió sobre la finalitat de perforar monedes es ratificà en la posició contrària a F. Codera, que justificà aquesta pràctica per utilitzar-les com a ornaments. Després de refusar la tesi de F. Codera acceptà la proposta de G. Miles que les perforacions de les monedes servien per a marcar les peces que els agents de l'Estat havien tret fora de circulació, però matissà aquesta hipòtesi, en suggerir la possibilitat que encara que no s'acceptessin en els pagaments a l'Estat s'haurien pogut fer servir com a monedes en transaccions privades subjectes a determinades limitacions:

A plausible hypothesis is that perforated coins, although not accepted by official institutions for payment of debts to state, were used in private transactions.

Després del plantejament d'aquesta hipòtesi observà les incidències que aquesta pràctica monetària té durant els diferents períodes. En la primera centúria del califat de Còrdova, un període caracteritzat per un fort poder polític centralitzador, per àmplies emissions monetàries i per una política fiscal convenientment ajustada a les necessitats de l'Estat, la incidència d'aquesta pràctica sobre el numerari circulant de plata és moderada. La perforació de dirhams sols esdevingué una pràctica usual durant el temps de la *fitna*, en els últims anys del califat:

Perforations of dirhams only became a frequent practice during the collapse of the Caliphate of Cordoba. Coin-hoards built or shortly after the second decade of 5th century of the Hejira (11th century A. D.) reveal that the proportion of coins subjected to perforation was very high by then, and the situation seems to have been the same throughout the two or three following decades.

El nombre d'incidències observades per A. Canto en monedes perforades del període taifa és més baix que en les del Califat de Còrdova, i l'autor opina que, van desaparèixer les raons, fossin les que fossin, que motivaven aquesta pràctica quan els taifes van començar a encunyar abundants monedes.

Una vegada formulada aquesta constatació incideix en la seva tesi que la perforació de monedes era una forma de desmonetització que no era compensada amb la substitució del vell numerari per nous espècimens. A. Canto suggereix, a manera d'explicació plausible, que molta gent preferiria fer servir monedes perforades amb una reducció de valor, abans d'haver de pagar un preu més alt en forma de taxes per intercanviar-les per les monedes legals de nova encunyació. Per refermar la tesi exposada introdueix com a exemple les dades obtingudes en una publicació anterior (Canto, 1988, pàg. 15 i 95) en la qual havia estudiat 37 monedes de 'Abd-al-Raḥmān III, emeses abans de l'any 320/932, i 11 d'aquests peces estaven perforades. Aquesta xifra indicava un nombre d'incidències tres vegades superior a les obtingudes per a la resta de monedes emeses en aquest regnat. Aquestes peces corresponen al temps de les primeres emissions de 'Abd-al-Raḥmān III, quan en repetits intents de trobar un disseny propi per a les seves monedes cada any diferents models monetaris eren posats en circulació i substituïts per altres. A. Canto observa que els espècimens de variada tipologia emesos en els primers anys de govern de 'Abd-al-Raḥmān III són extremadament rars en els tresors. A. Canto opina pel que fa al cas que aquestes peces de moneda degueren ser desmonetitzades, marcades amb dues perforacions, i foses en gran quantitat a la seca de Còrdova per a encunyar els tipus epigràfics nous.

A. Canto suggereix que els successors de 'Abd-al-Raḥmān III degueren ordenar desmonetitzacions ocasionals i es pregunta si les perforacions eren el signe visible de determinats esdeveniments que les propiciaven. El nombre de constatacions observades, per dessota del 10%, li permeteren afirmar que l'ús que es feia del dret de desmonetitzar era moderat.

La comparació entre les incidències obtingudes en l'estudi de les monedes perforades durant el califat i el període taifa i el concatenat de puntualitzacions establertes en el seu discurs permeten a A. Canto, a manera de conclusió, completar

la tesi sobre la desmonetització i interpretar el fenomen de les perforacions com una pràctica de política fiscal.

Fiscal extortion became a current practice and the general feeling of population of al-Andalus was one of helplessness in face of arbitrary rulers.

Com observà A. Canto en aquest context, una desmonetització intensiva era una operació fàcil i profitosa per a l'Estat taifa, necessitat de recursos per resoldre els seus problemes financers. Era un període en què els governants s'enriquien encunyant monedes d'or i plata de baixa llei i en què podien incrementar fàcilment els seus ingressos cobrant, en concepte de despeses d'emissió, una gran proporció de l'or i la plata portats a la seca. A l'Estat no li calia fer sinó ordenar desmonetitzar de forma dràstica monedes de velles emissions, marcant-les amb dues perforacions per incrementar la demanda de les noves monedes per a les quals calia pagar taxes.

Quan semblava que la hipòtesi formulada per F. Codera havia quedat superada, pels treballs de G. Miles i A. Canto, T. Ibrahim (1988) insistí de nou en la tesi de F. Codera, en la defensa de l'ús de les monedes perforades com a amulet. En la mateixa posició, introduint puntualitzacions, diversos numismàtics s'han pronunciat també a favor d'aquesta mateixa hipòtesi: J. Pellicer (1985, pàg. 159); V. Navarro (1991, pàg. 9) i A. Bofarull (1990).

C. Domènech (1991, pàg. 34-35) es va ocupar de classificar les monedes perforades del tresor d'Almoradí (Alacant) segons el nombre de perforacions, la seva forma i la factura o la cura de la seva execució, més o menys netament executades. Argumentà que les perforacions o clivelles irregulars fetes de manera descuidada en alguns dels dirhams d'aquesta troballa no els farien aptes com a penjolls i que, per tant, aquesta funció seria més pròpia a les monedes amb perforacions regulars.

B. Mora (1993) publicà la troballa de dirhams hammudites d'Ardales (Múrcia). La documentació distingeix en aquesta mateixa troballa dos conjunts numismàtics clarament diferenciats.

El primer conjunt estava integrat per 170 dirhams, emesos quasi en la seva totalitat a nom dels califes hammudites Yaḥyā al-Mu'talī (69 monedes), i Muḥammad I al-Mahdī (88 monedes). El segon conjunt, el formaven 279 retalls de dirham de petita mida, quasi tots emesos en l'últim període de govern dels hammudites d'al-Andalus. Entre les monedes del primer conjunt es troben documentats quatre dirhams amb dues perforacions. La primera moneda perforada (B. Mora, 1993, pàg. 35) és a nom d'al-Qāsim i amb data 418/1027; les altres tres corresponen al regnat de Yaḥyā I i són respectivament dels anys 418/1027, 421/1030 i 426/1024.

B. Mora, després de destacar l'aportació de C. Domènech, respecte a la distinció de les formes de les perforacions i a la manera d'execució més o menys acurada de fer-les, que les faria més o menys aptes com a penjolls, constata que en el tresor d'Almoradí sols són regulars i d'execució perfecta les perforacions d'un dels exemplars d'aquesta procedència (núm. 58 del catàleg).

M. Barceló, quan amb motiu de recollir materials per a la meua tesi doctoral, em suggerí la conveniència de prendre les mides de les monedes perforades: el diàmetre de cada perforació, la distància de cada perforació amb la vora i la distància entre les dues perforacions. Segons el seu parer, el coneixement d'aquestes variables permetria avaluar la pretesa regularitat de les perforacions de les monedes. En el cas que es pogués provar estadísticament podria plantejar-se que les perforacions s'haguessin fet amb un instrument adequat a aquest propòsit que facilités la feina dels agents de l'Estat encarregats de marcar les monedes desmonetitzades.

Les variables de les monedes amb dues perforacions emeses a Saragossa pels tugíbides i hudites documentades en el catàleg (fig. 57) em permeten reprendre el fil dels arguments exposats per altres autors.

La taula de la fig. 57 presenta els dirhams perforats amb el número corresponent en el catàleg, el tipus de perforacions, el diàmetre d'aquestes, la distància entre perforacions i la que hi ha entre aquestes i el cantell de la moneda.

La primera cosa que s'observa en la taula (fig. 57) és que no és tan segura la tendència a la regularitat en la forma de les perforacions que havien assenyalat diversos autors. Setze de les trenta-quatre monedes estimades tenen perforacions irregulars, el diàmetre major de les quals oscil·la entre els 2-9 mm, encara que hi ha documentades dues observacions d'11 i 13 mm, respectivament.

Hi ha tretze monedes amb perforacions regulars rodones i cinc amb perforacions regulars quadrades, dues de les quals es troben en monedes d'un mateix emissor (núm. 13 i 15 del catàleg). Les variables més constants són la mida del diàmetre de les perforacions rodones i les distàncies que hi ha entre els forats i el cantell de la moneda.

Sembla que no hi havia intencionalitat de perforar les monedes per una zona determinada del marge, ja que divuit peces tenen les perforacions en una part de la llegenda que no afecta ni la data ni la seca.

De les trenta-quatre peces documentades en una mostra de cinc-cents seixanta-un dirhams de plata i coure emesos a la Marca Superior d'al-Andalus per diversos emissors (fig. 58) sols el 6% han estat alterats amb perforacions, un percentatge petit, la qual cosa encara és més significativa si tenim en compte que la majoria d'aquestes monedes procedien de tresors amagats en període taifa.

Autoritats emissores:

2, Mu'izz al-Dawla al-Mansūr Mundir II b. Yahyā
 3, 'Abd Allāh b. al-Ḥakam

4, al-Musta'in Abū Ayyūb Sulaymān b. Hūd
 5, Tāg al-Dawla Sulaymān b. Yūsuf
 6, 'Imād al-Dawla al-Muqtadir Aḥmad b. Sulaymān
 8, Sayf al-Dawla al-Musta'in Aḥmad b. Yūsuf
 10, al-Muzaffar Sayf al-Dawla Abū-'Umar Yūsuf

Tipus de perforació:

1, regular rodona
 2, regular quadrada
 3, irregular

Àrea d'actuació:

1, anvers
 2, revers

Part afectada:

1, data
 2, seca
 3, data i seca
 4, no significativa

Perforacions:

A, perforació 1
 B, perforació 2

Núm.	Emissor	Data	Seca	Tipus	Àrea	Ø A	Ø B	A — B	A — cantell	B — Cantell	P. afectada
13	2	430	S	2	1	3	3	3	3	3	1
14	2	430	S	3	2	2	3	8	2	0	1
15	2	430	S	2	1	2	2	7	3	3	3
16	2	430	S	3	2	1	3	7	3	4	4
17	3	430	S	3	2	1,5	1,5	8	4	4	1
19	4	431	S	3	2	0,5	2	7	4	3	4
26	4	436	L	1	2	2	2	2	3	3	4
31	4	436	S	3	1	3	3	6	2,5	2,5	1
34	4	436	A	1	1	3	3	2	2	2	4
40	4	436	S	1	2	2	2	5	4	3	2
41	4	436	S	3	2	1	2	11	4,5	5	4
42	4	436	S	1	1	2	2	7	3	3,5	2
43	4	436-37	S	3	2	4	3	6	3	3	1
44	4	436	S	3	2	0,3	1,5	9	5	3	4
47	4	437	—	1	1	3	2	6	4	5	1
48	4	437	—	2	2	2 > 1	2 > 1	7	4	5	1
92	5	440	S	3	2	2 > 1	6 > 2	5 > 9	6	4	4
96	5	440	S	2	1	2	2	11	3	3	2
175	6	441	S	2	2	3	3	8	4	4	4
177	6	443	S	1	2	3	3	5	3	4,5	4
212	6	446	S	3	1	2	3	4	1,5	1	2
282	6	460	S	3	1	3 > 4	3 > 4	8	3	2	3
289	6	460	S	3	1	1	0,5	9	0	3	4
383	6	468	S	1	1	3,5 > 3	3,5 > 3	5	4	6	4
464	6	460-69	S	3	1						3
502	6	460-75	S	1	1	3	3	4	2	5	4
503	6	460-75	S	3	2	5 > 2	5 > 2	7	4	5	4
504	6	460-75	S	3	2	5 > 2C	5 > 2C	7	4	4	4
505	6	460-75	S	1	2	3	2	7	2	4	4
506	6	460-75	S	1	2	3	3	5	2	2,5	4
540	8	476-78	S	1	2	3	3	5	2	2	1
631	10	...	L	3	1	3 > 2	3 > 1	15	2	0	4
643	10		L	1	1	3	3	4	2	2	4
644	10	451-459	L	1	2	3	3	4	2	1	1

Fig. 57. Tipus de perforacions en els dirhams de Saragossa i Lleida

Les dades de les monedes perforades ens proporcionen una altra observació significativa. La majoria corresponen a determinats anys que es poden considerar crítics. Aquest sembla que és el cas dels dirhams de l'any 430/1038 a nom de Mundir II (núm. 13-16 del catàleg) i de l'única peça testimonial emesa en aquest mateix any per 'Abd Allāh b. al-Ḥakam (núm. 17 del catàleg). El mateix podem argumentar de les monedes emeses a Saragossa per Sulaymān ibn Hūd amb data 436/1044, per a la qual constatem sis incidències segures, entre les quals es troba un exemplar amb nom de seca Lāridā (núm. 26 del catàleg) i un altre de la sèrie al-Andalus (núm. 34 del catàleg). El nombre de monedes perforades de Tāğ al-Dawla representades en la taula es redueix a dues peces. Tanmateix, aquesta xifra es relativament gran si tenim en compte que la majoria de les peces del catàleg són d'or, les quals no s'alteraven amb aquesta pràctica. Pel que fa a les monedes perforades a nom d'Aḥmad al-Muqtadir la dispersió de les dates no permet treure'n conclusions. Sols la moneda testimonial de l'any 443/1051 guarda relació temporal amb el període crític dels enfrontaments entre Aḥmad i el seu germà Yūsuf i amb el setge que patí Saragossa per les tropes del rei taifa de Lleida, dels navarressos i dels catalans que li donaren suport.

Autoritat emissora	Nombre d'exemplars	Peces perforades	% Autoritat emissora	% TOTAL
Mu'izz al-Dawla al-Manṣūr Mundir II b. Yahyā	4	4	100,0 %	0,7 %
'Abd Allāh b. al-Ḥakam	1	1	100,0 %	0,2 %
al-Musta'in Abū Ayyūb Sulaymān b. Hūd	41	13	31,7 %	2,3 %
'Imād al-Dawla al-Muqtadir Aḥmad b. Sulaymān	363	12	3,3 %	2,1 %
Sayf al-Dawla al-Musta'in Aḥmad b. Yūsuf	122	1	0,8 %	0,2 %
al-Muzaffar Sayf al-Dawla Abū-' Umar Yūsuf	30	3	10,0 %	0,5 %
TOTAL	561	34		

Fig. 58. Nombre de dirhams amb dues perforacions emesos per les diferents autoritats emissores de la Marca Superior

18.2 Monedes trossejades

La nombrosa presència de monedes trossejades en els conjunts monetaris procedents de troballes permet constatar que aquesta pràctica era freqüent en període taifa. Les monedes es troben partides per la meitat, retallades en trossos més o

menys quadrats, en trossos rectangulars i a vegades en forma sectorial (un retall net d'un tros del marge. Els pesos d'aquests retalls de moneda venen a coincidir en valors una meitat, un terç i un vuitè de dirham. La relativa regularitat dels pesos de les monedes trossejades i la seva presència testimonial en els ocultaments de moneda sovint nombrosa s'explica com una pràctica habitual consentida o efectuada per l'Estat per facilitar moneda divisionària. Abona aquesta hipòtesis que aquests fragments conservin com a mínim un element que permet reconèixer l'espècie monetària: un nom, un dels títols de l'autoritat emissora, un tros del marge amb la data, un ornament característic. L'estudi del conjunt trobat en una casa del Pla d'Amatà em va permetre observar aquest fet i poder contrastar-lo després en altres materials que confirmarien la mecànica d'actuació. Segons que sembla devia considerar-se necessari que els trossos de moneda conservessin algun dels components característics d'una determinada emissió perquè poguessin circular i ser acceptats com a moneda divisionària.